

2005/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIII. évfolyam • 1. szám
2005. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HÁLA JÓZSEF KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: bartha.eva@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális
Örökség
Minisztériuma

és a

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számán.

Nyomdai előkészítés:
Geiger Annamária,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Bereznai Zsuzsanna muzeológus, Kecskemét
Bura László dr. tanár, Szatmárnémeti
Csergő László tanuló, Csíkszereda
Csiszár Miklós dr. könyvtáros-tanár, Veszprém
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
D. Máta Mária dr. egyetemi docens, Budapest
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen
Gábrriel Tibor egyesületi titkár, Budapest
Gál József dr. helytörténész, tanár, Szombathely
Gergelyné Bodó Mária tanár, Szeged
Halász Péter főtanácsos, Budapest
Horváth Géza dr. könyvtáros, Tatabánya
Horváth József dr. tanár, Csurgó
Horváth Réka tanuló, Vác
K. Németh András régész-muzeológus, Paks
Koczó József dr. tanár, Vámosmikola
Korzenszky Richárd perjel, Tihany
Kovács István dr. igazgató, Budapest
Kovács Nóra tanuló, Vác
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Lanczendorfer Zsuzsanna dr. etnográfus, Győr
Oláh-Gál Elvira rádióriporter, Csíkszereda
Péter Katalin tanuló, Csíkszereda
Prágai Tamás tanuló, Zirc
Simor Ferencné Bokody Éva dr. tájházigazgató,
Siklós
Spitzmüller Gergely tanuló, Szirmabesenyő
Szabó Mónika tanuló, Csíkszereda
Szemere Dóra tanuló, Vác
Szénássy Zoltán dr. történész, Révkomárom
Takács András szerkesztő, Budapest
Tóth Orsolya egyetemi hallgató, Kolozsvár
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Zala Simon Tibor főszerkesztő, Budapest
Zsizsmann Erika egyetemi hallgató, Kolozsvár

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón barcasági farsangtemetés részlete
látható, Apáca, 1994. Halász Péter felvétele

TARTALOM

Búcsú Kanyar Józseftől (<i>Gálné Jáger Márta</i>).....	3
--	---

ÉVFORDULÓK

Csokonai, a komáromi poéta (<i>Dr. Szénássy Zoltán</i>).....	6
A csurgói szorgalmatos mezei gazda. 250 éve született Nagyváthy János (<i>Dr. Horváth József</i>).....	12
Kétszáz éve született Gegő Elek (<i>D. Mátyai Mária</i>).....	14
Száz éve született dr. Csorba Zoltán (<i>Kováts Dániel</i>).....	20

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Szabó Zoltán</i> : Haza és szülőföld.....	23
Veszprém város iskolai évkönyvei (<i>Dr. Csizsár Miklós</i>).....	25
Honismereti táborok Miskolcon (<i>Spitzmüller Gergely</i>).....	28

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Kismarja. Sárkány Viola történelem-filozófia szakos tanárral beszélget <i>Takács András</i>	29
Csanádpalota. Nagyfalusi Istvánné könyvtárossal beszélget <i>Zala Simon Tibor</i>	35

HAGYOMÁNY

Reformáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Dél-Hontban a XVI – XVIII. században (<i>Dr. Koczó József</i>).....	40
Néhány régi sírkő Hunyad megyéből (<i>K. Németh András</i>).....	51
A Tihanyi Kalendárium (<i>Korzenszky Richárd</i>).....	53

TERMÉS

A végvárak élete (<i>Csorba Csaba</i>).....	56
Balassi Bálint lengyelországi emléktáblái (<i>Kovács István</i>).....	61
Az ajkai fiúk fehérvári hőstette (<i>Dr. Simor Ferencné Bokody Éva</i>).....	68
Helytörténetírásunk buktatói. A matolcsi zsinat igazsága (<i>Bura László</i>).....	69

ZSENGE TERMÉS

Vác és a Rákóczi-szabadságharc (<i>Horváth Réka – Kovács Nóra – Szemere Dóra</i>).....	76
Kalotaszeg népművészetéről (<i>Tóth Orsolya – Zsizsmann Erika</i>).....	77
Mézeskalács-készítés Csíkrákoson (<i>Szabó Mónika</i>).....	80
A gyergyószentmiklósi vízimalom (<i>Csergő László</i>).....	82
Székelykapu faragása a hargitai Kápolnásfaluban (<i>Péter Katalin</i>).....	86
A bakonyi fafaragás és Németh Gábor művészete (<i>Prágai Tamás</i>).....	88

EMLÉKHELYEK

A lengyelországi Árva és Szepesség magyar emlékei (<i>Udvarhelyi Nándor</i>).....	90
---	----

KRÓNIKA

Megemlékezés Móra Ferencről (<i>Gergelyné Bodó Mária</i>)	95
Csángó Nap Csíkszeredában (<i>Oláh-Gál Elvira</i>).....	96
Búcsú Pásztor Emiltől (<i>Kováts Dániel</i>).....	100

KÖNYVESPOLC

Győr vármegye települései XVIII–XIX. századi kéziratok térképeken (<i>Csorba Csaba</i>).....	101
Szénássy Árpád (szerk.): Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona I. A nyitrai kerület (<i>Dr. Horváth Géza</i>).....	103
„Alkotni, teremteni, tenni kell!” – Éhen Gyula emlékezete (<i>Gál József</i>)	103
Lugosi Lugo László: Tükörképek. Ludwig Rohbock nyomában (<i>Csorba Csaba</i>)	105
Honismereti közösségek periodikái (<i>Halász Péter</i>).....	106
Újpesti Helytörténeti Értesítő (<i>Gábrriel Tibor</i>).....	108
Hegedűs Pál: Fejezetek a kisbéri zsidóság történetéből (<i>Dr. Horváth Géza</i>)	109
Tóth Sándor: Szabadszállás képeskönyve (<i>Dankó Imre</i>)	110
Bana József: A lövöldöző „levélhordozó”. Jegyzetek Győr történetének lapjaihoz (<i>Dr. Lancendorfer Zsuzsanna</i>)	111
Kriston Vízi József: Közös nyelven Ungon, Berken. Néprajzi játéktanulmányok (<i>Bereznai Zsuzsanna</i>).....	113
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	114

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a munkát, ezért a korrekcióra megvárás nélkül, azonnal megküldheti a szerkesztőségnek a megjelölt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldve el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel látva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

Búcsú Kanyar Józseftől

Olyan sokszor volt módom köszöntenı őt az utóbbi másfél évtized somogyi honismereti rendezvényein, de az utolsó köszöntéshez, az elkészítéshez, az végső búcsúzáshoz mégsem találok a szavakat.

Dr. Kanyar József, Állami-díjas történész, akadémiai doktor, a Somogy Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója, Kaposvár és Kaposújlak díszpolgára, a kaposvári tanítóképző főiskola címzetes tanára, a Honismereti Szövetség örökös tiszteletbeli elnöke 2005. január 21-én a hajnali órákban örökre eltávozott körünkből.

Hónapok óta sejtettük már, hogy megromlott egészségi állapota miatt nem maradhat sokáig köztünk. Mégis nehéz elfogadnunk, hogy egy századokon átívelő páratlanul gazdag életút végleg és visszavonhatatlanul lezárult. A gyász és a csönd pillanatai ezek, de könnyeinken, szomorúságunkon átsejlik a vigasztalás: Ő most már mindig köztünk marad! Nincs hatalom, amely elveheti, vagy semmissé teheti azt a szellemi örökséget, amit tőle kaptunk. A magyar kultúra, a nemzettudat, a magyar honismereti mozgalom ügyének haláláig elszánt harcosa volt. Alkotói pályája, tudományos és közéleti munkássága, embersége, hite és elhivatottsága, a szülőföld iránti kiapadhatatlan szeretete, mindnyájunk számára követendő, de csak nehezen követhető példa.

Kaposvártól alig néhány kilométerre egy somogyi kis faluban, Kaposújlakon született parasztszülők gyermekeként. Származását soha nem tagadta meg, a „fogva tartó szülőföld” egész életét meghatározta. Évtizedekkel később, a Harminc nemzedék vallomása Somogyról címmel megjelent helytörténeti olvasókönyvének ajánlásában írja: „Édesanyámnak s minden paraszti ősom emlékezetére, akik e széptájú szülőmegyémbe századokon át verejtékeztek és harcoltak s ma már a cédrussal, gesztenyével és hárssal benőtt bajomi, mérei és újlaki temetőben alusszák örök álmukat.”

Édesapja az első világháborúban elesett, a korán árvaságra jutott fiú a kaposmérői elemi iskola, majd a kaposi gimnázium eminens diákja lett. Az érettségi vizsgát követően a budapesti református teológián 1942-ben lelkészi oklevelet, a nagykovácsi tanítóképzőben pedig – amelyet teológiai tanulmányai párhuzamosan végzett – tanítói képesítést kapott. 1943-ban államtudományi doktorátust szerzett a pécsi tudományegyetemen.

A II. világháborúban katonakötelességet helyőrségi kórházakban szolgált. A nyilas hatalomátvételt követően szökött katonaként bujkált Budapesten. Itt került kapcsolatba a fővárosi parasztpárt vezetőivel, s a háború után a párt pécsi kerületi titkára és az ideiglenes nemzetgyűlés baranyai delegált képviselője lett. Szerkesztője volt a Pécsi Szabad Szó c. hetilapnak, parasztegyetemet, népfőiskolát indított. Szépen ívelő politikai pályája a Parasztpárt szétesésével együtt megszakadt. Már éppen egy kínálkozó külföldi tanulmányút lehetőségéig fontolgatta, de az egyetlen fiát féltő édesanyja aggódó szavai itthon marasztalták.

Életének e meghatározó időszakáról A reménység esztendei címmel megjelent könyvében emlékezik. S hogy milyen fontosnak tartotta e korszakot, arra a tőle kapott kötet dedikációjában is utalt: „Mártinak, másik arcomból!”

1948-ban hazatért Somogyba. Előbb könyvtáros, majd főlevéltárnok, 1950-től pedig a megyei levéltár igazgatója lett. Négy évtized alkotói munka után, 1990-ben költözött a fővárosba, ahová sorsa, családi kötelei szólították.

Élete, munkássága Somogyban teljesedett ki. Széles látóköre, sokszínű kulturális érdeklődése, európai műveltsége, tehetsége és embersége megővta Őt attól a szaktudományos beszűkültégtől, amely nem egy kortársát, kollégáját jellemezte, vagy jellemezheti akár napjainkban is. Igazi reneszánsz ember volt, azon kevesek egyike, akik az élet bármely területén – a szükségből erényt kovácsolva – képesek maradandót alkotni. Ő az élettől lehetőségként egy vidéki levéltárat kapott, amely a vezetése alatt évtizedek múltán országosan elismert, tudományos kutatóhelyi rangra emelt intézménnyé vált. Ahogy nevezni szokta: a megye egyetemévé fejlődött, a helytörténeti kutatás és a honismereti mozgalom legfőbb bázisává, műhelyévé szerveződött.

1962-ben országosan elsőként jelentette meg somogyi levéltár történetét és fondjegyzékét. A megyében végzett helytörténeti, művelődéstörténeti kutatások eredményeit kívánta köz-

Honismereti Akadémia. Győr, 1997. (Mándli Gyula felvétele)

kinccsé tenni a levéltár három kiadványsorozatában. 1957-től láttak napvilágot a Somogyi Almanach sorozat művelődéstörténeti kötetei, melynek szerzői között ott találjuk László Gyulát, Illyés Gyulát, vagy Erdélyi Zsuzsannát, akinek archaikus népi imagyűjtése 1974-ben itt jelenhetett meg elsőként. Kiadását ekkor egyetlen hivatásos kiadó nem merte felvállalni. 1970-től indította útjára a levéltári évkönyvsorozat, majd 1975-től az Iskola és Levéltár füzet-sorozattal angliai mintára az iskolai oktatás számára kívánt színvonalas, tudományosan megalapozott segédanyagot szolgáltatni.

Az iskolákkal a kapcsolattartást alapvetően fontosnak tartotta. A somogyi levéltárban – országosan elsőként – 1977-től szerveztek Levéltári Napokat, s erre a megye valamennyi helytörténeti kutatója, honismereti szakembere, történelem szakos tanára meghívót kapott, a rendezvény az éves tanári továbbképzési program része volt. A levéltári évkönyveket pedig, amelyek erre az alkalomra minden esztendőben menetrendszerűen megjelentek, a megye iskolái térítésmentesen megkapták.

Kanyar József politikatörténeti, agrártörténeti, művelődés- és oktatástörténeti kutatásait tanulmányok, önálló kötetek sora jelzi. Tudományos munkásságát, tudományos szervezői tevé-

kenységét 1972-ben kandidátusi, majd 1983-ban akadémiai doktori fokozattal ismerték el, életművéért Állami-díjat kapott.

Munkái közül mégis a legkedvesebbnek a Harminc nemzedék vallomása Somogyról címmel 1967-ben kiadott helytörténeti olvasókönyvet tekintette. Gyakran nevezte helytörténeti breviáriumnak, honismereti bibliának. Második bővített, immár két kötetes kiadására 1989-ben került sor Somogy megye jóvoltából. S valóban, a somogyiaknak ma is ez a legismertebb, sokak által kedvelt, nélkülözhetetlen helytörténeti kézikönyve.

Szakmai és közéleti tevékenysége igen szerteágazó. Csak kevesen tudják róla, hogy az 1950-es években egy évtizedig művészeti vezetője volt a Somogy Megyei Népi Együttesnek. Élete során számos szakmai és társadalmi tisztséget betöltött. Többek között a Berzsényi Társaság alelnöke, a Somogyi Tudósklub alapító elnöke, a Somogy folyóirat Szülőföld rovatának szerkesztője, a Szántódi Tudományos Bizottság elnöke és a Szántódi Füzetek szerkesztője, a Somogyi Honismeret főszerkesztője, a Honismeret szerkesztőbizottságának tagja, az Országos Honismereti Bizottság elnöke, később a Honismereti Szövetség elnöke, majd haláláig örökös tiszteletbeli elnöke volt.

Közel négy évtizedes ismeretségünk, munkakapcsolatunk során soha nem hallottam őt igazgató úrnak szólítani, mindenkinek „csak” Jóska bácsi, Józsi bácsi volt. Munkatársait nem beosztottnak, hanem partnernek tekintette. Szigorúság, őszinteség, néha türelmetlenséggel párosuló szókimondás jellemezte, nehezen tűrte az ostobaságot, a buta gőgöt. Szakmai követelményei azonban – melyeket magára nézve is kötelezőnek tartott – sohasem gátolták meg abban, hogy emberséges maradjon.

A helytörténeti kutatás és a honismereti mozgalom összhangját hirdette apostoli hitvallással. Tudta, hogy akár az érem két oldala, nem választhatók el egymástól, s erre egész életműve bizonyosságul szolgált.

Életének utolsó másfél évtizedét szeretett szülőföldjétől távol, a fővárosban élte. Megannyiszor elhomályosult szemmel köszöntötte a somogyi ismerősöket a Honismereti Akadémiákon. Gyakran találkozhattam vele, nemcsak az országos rendezvényeken, hanem a Honismereti Szövetség országos elnökségének ülésein is. A fülemben csengnek baráti szavai: „No, kiskomám, hogy vagytok, mit dolgozol, miben segíthetek.” Ötleteket, tanácsot adott, és sokszor kaptunk tőle elismerő szavakat. Mindig büszke volt a somogyiakra, s nemcsak a honismereti mozgalomban elért eredményeinket tartotta számon, hanem kutatásainkat is figyelemmel kísérte. A pályázataink nyomán kibontakozó falukrónika-író mozgalmunkat olyan fontosnak találta, hogy gratulációját még a hozzám küldött karácsonyi üdvözlő lapon is kifejezte.

Manapság az újratemetések divatját éljük, feloldozást, lelkiismeretünk megnyugtatótát remélve, pedig talán a jelenben kellene megbecsülnünk azt, aki méltó rá, hogy még életében érezhesse, milyen sokat jelent nekünk, mennyire tiszteljük, és milyen köszönettel tartozunk neki. S hamvainál állva, ne legyen okunk pirulni azért, hogy valamit végleg elmulasztottunk.

Úgy érzem, talán nekünk, a honismereti mozgalom elkötelezett híveinek kevés adósságunk maradt e téren. Tiszteletünket, szeretetünket igyekeztünk még életében kifejezni, rendezvényeinkkel, születésnap tisztelegő konferenciákkal, a Honismeret és nemzettudat c. ön-életrajzi kötetének megjelentetésével és személyes kapcsolatainkkal a mindennapok során.

Sokszor emlegette, hogy a szülőfalu, Kaposújlak harangjának szavát hajdan még a kaposvári levéltár nyitott ablakán keresztül is meghallotta, most nemcsak az újlaki harangszó kondul érte, utolsó útjára a somogyi harangok zúgása, a lélek harangjai is elkísérik.

Kanyar Jóska Bácsi végleg velünk marad: a könyvespolcokon sorakozó kötetei, tanulmányai, cikkei sokaságával, szellemiségével, amely nemzedékek tudatába épülve mindennapjainkban észrevétlenül munkál tovább.

Életművének ott van a helye Csokonai, Berzsényi, Rippl-Rónai, Fekete István mellett Somogy megye örökségének kincsestárában, s része nemcsak Somogy megye, hanem magyarságunk szellemi örökségének is.

Nem utódai vagyunk, hanem örökségének gondozói, s majd az idő dönti el, hogyan sáfárodunk a ránk hagyományozott szellemi kincsekkel, s vajon méltó utódok lehetünk-e.

Gálné Jáger Márta

ÉVFORDULÓK

Csokonai, a komáromi poéta

Mondotta ezt önmagáról a költő, a *Bálint napja* című versében, eként:

*Apropos, bizony majd el is felejtettem,
Hogy én komáromi poétává lettem.
Az eszem-izsom közt nem is jut eszembe,
Hogy egy-két rozsdás vers van itt a zsebembe.*

Ha pedig így van, ahogy maga Csokonai mondja, akkor járjuk körül a témát. Derítsünk fényt arra a „rokoni kapcsolatra” amely Csokonai és Komárom városa között kialakult. Mind-az annál is inkább aktuális, mivel 2005. január 28-án emlékezünk Csokonai halálának kétszázadik évfordulójára. Komárom mindig is nagy becsben tartotta a felvilágosodás költőjének emlékét. Már hosszú évtizedek óta utca őrzi nevét, mégpedig a város legszebb utcája. 1997-ben a Református Eklézsia állított emléktáblát Csokonai tiszteletére. Most pedig, a kétszázadik évfordulóra készülve, Oláh Imréné, nyugalmazott tanárnő kezdeményezésére, a Pro Patria Polgári Társulás állít egy 2 méter magas szobrot – Darázs Rozália művésznő alkotása – Csokonai Vitéz Mihály emléke előtt tisztelegve.

A szobor a Tó utcában áll majd, vagyis abban az utcában, ahol Vajda Pál szenátor uram háza állt., s ahol oly gyakran megfordult a költő, ahol él a genius loci – a hely szelleme.

*Csokonaim! Ne szálljon ez az ének,
Míg meg nem áldod. Eltűnődni jó,
Hogy, valahonnan, munkám áldva nézed:
Tiéd e csendes invokáció!*

(Tóth Árpád: invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz)

Amikor a pozsonyi diéta 1796. decemberében bezárta kapuit, Csokonai még kiadta az országgyűlési tudósításait: a *Diétai Magyar Múza* tizenegyedik számát, és megfogytakozott reményekkel lépett Géczy József komáromi követ kocsijára, hogy Bicskére utazzék, Kováts Sámuel rektor uram látogatására. A bicskei rektor „osztályos társa” volt Debrecenben, és többször invitálta már Csokonait, hogy viszonzni tudja Sára asszonynak, a költő édesanyjának gondoskodását és vendégszeretetét. A komáromi követ kocsijában ott ült a megye első szolgabírója, Laky Bálint is, aki igyekezett rábírnival a „diéta költőjét”, hogy maradjon Komáromban, s próbálja meg felújítani a város irodalmi életét, amely Péczeli halála óta irányító nélkül maradt, és a híres *Mindenes Gyűjtemény* is árvaságra jutott. Hiába volt azonban a marasztaló szó, Csokonai csak nem állt el bicskei útjáról, csupán annyit ígért meg a szolgabírónak, hogy Bálint-napra feltétlenül visszajön Komáromba.

Ígérte be is váltotta, 1797. február 14-én, Bálint-napkor, valóban bekopogott Laky Bálint portájára. Az akkori Komáromot, a költő szemé elé táruló képet Kiss Tamás így mutatja be: „Komárom nem nagy város, de elég gazdag. Ott laknak a talpas kalmárok, a hajóépítő szupeer. Csizmadiák, fésűsök, szappanosok, harisnyaszövők messze földön híresek voltak munkájukról. Szép a komáromi tulipános láda is, ezüst, meg arany van benne¹. „Bertók László pedig ezt jegyezte fel a Csokonai korabeli Komáromról: „Komárom emeletes házaival, szép utcáival és Dunájával külsőre nemigen hasonlít Debrecenhez. Lakói azonban jobbára magyarok, kereskedők, iparosok, akárcsak a debreceniek. Csokonai hamar felismerte a hasonlóságot s megszerette Komáromot. Itt érezte először, hogy ha lapkiadási terve sikerül, itt szívesen letelepedne. Mennyivel más város ez, mint a német szótól és úri csizmától hangos Pozsony, vagy a pénzéhes Pest.”²

¹ Kiss Tamás: Komáromi előjáték. Alföld. Debrecen. 1973. 186. old.

² Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1973. 112. old.

Csokonai Vitéz Mihály arcképe

A Petőfi Irodalmi Múzeum festménye után. Hornyák László rajza

Csokonai már pozsonyi tartózkodása idején gondolt arra, hogy a megszűnt Mindenes Gyűjtemény utódjaként meg lehetne indítani egy lapot, *Nyájas Múza* címmel. Hiszen Komáromnak irodalmat kedvelő közönsége, sőt nyomdája is van, Weber Simon Péter tulajdonában. Erről ír Széchenyi Ferenc grófnak a Komáromból 1798. január 23-án keltezett levelében: „...összeszedtem írásaimat, amelyek részént eredeti, részént görög, deák, francia, német és olasz nyelvből fordított darabok (...) Ezeket összeszedvén itten Komáromban Nyájas Múza név alatt ki akartam adni.” Csokonait Komáromban Laky Bálint és Éles István – a református kollégium tanára – felváltva látják vendégül. Csokonainak alkalma nyílik a jogi ismeretek gyakorlására – patvaristaként dolgozott Laky szolgabíró mellett a Vármegyeházán a Szombati utcában, (ma Jókai utca). Jobban érdekelte azonban őt a város irodalmi élete, mint a Justitia

szolgálata. Csakhamar kapcsolatba került a komáromi irodalmi körrel, s ahogy maga írja Bálint napja című versében, otthonosan érezte magát a városban.

Hogy mennyire nem a jogot, hanem a poézist kívánta szolgálni, arra bizonyosság a Festetics grófnak küldött levele, melyben tanári állást kér tőle: „Lejöttem 1796 Komáromba, s a vármege mellett praktizáltam (...) az én csendességet szerető lelkem s az én nyájas műzsáckáim irtóznak a verbötzy tábornak zajgó lármáitól (...) Én egyedül professzor szándékozok és óhajtok lenni, és egyedül a Nagyságod birtokában, ha erántam Nagyságod oly kegyes lenni méltóztatik.”

Ferenc császár a Napóleon elleni nemesi felkelés táborhelyéül Komáromot jelölte ki, s maga is a város falai közé menekült, mivel a francia seregek erősen szorongatták Bécset. A franciák ellen hadba gyülekezőkhöz Csokonai lelkesítő ódát írt *A nemes magyarságnak felülésére* címmel. Ezt a verset szavalta el 1796. április 26-án, a református kollégium udvarán a felkelők zászlóavató ünnepségén a város legszebb leánya, aki pedig nem volt más, mind Vajda Pál szenátor uram leánya, Julianna. Első találkozásuk sorsdöntő volt, és ahogy Szendrey Imre a százdafordulón írta: „A szőke fűrtű, kékszemű, bíborajkú, Vénusz termetű szép hajadon Csokonait menten elragadta, s alig bírta kivárni, hogy tudós Katona Mihály uram, a kollégium érdemes direktora s a parádé főrendezője közelebbi ismeretségbe hozza a bájos szavalónővel.”³

A közvetlen megismerkedés azonban másutt történt: Bédi János csizmadiamester házánál. A mester felesége, a Gvadányival levelező költőnő, Fábíán Julianna ismertette meg Csokonait Vajda Pál uram lányával, Júliával, aki neki unokahúga volt. A találkozás 1797 júliusának elején történt. Hogy milyen hatással volt Júlia Csokonaira, azt mondja el maga a költő:

*Egy nyári estve Lillát,
A gyenge rózsaszájú,
A tűzszemű leánykát,
Megláttam, és azonnal
Látnom, szeretnem – egy volt. (A fogadástétel)*

Ferenczy Miklós, a kitűnő Csokonai-kutató az összeismerkedést így mutatja be: „Vajda Juliska kedvelt tagja volt annak a társaságnak, ahol rokonai és ismerősei körében összejöttek mindazok, akik az irodalmat és a költészetet kedvelték. Bédiné Fábíán Júlia, Vajda Juliska rokona volt, kinek verseit szívesen olvasták ilyen összejöveteleken. A társaságban volt Juliska barátja, Vály Klári is, ki szintén verseket írt. Egy alkalommal a költő barátja, Édes Gergely kíséretében kedves meghívásnak tett eleget, amikor 1797 nyarán egy nyári estve megismerte az igen szép, hosszú hajú, fehér bőrű Lillát.”⁴

Ennél a találkozásnál kicsit tovább kell időznünk. Ahogy írja Ferenczy Miklós, Csokonai nem egyedül ment, hanem Édes Gergely kíséretében, aki korának egyik legismertebb költője volt, az ún. Leoninus verselés képviselője. Elnevezését Leo XII. századi latin költőtől kapta. (Irodalmunkban „miveskedőknek” nevezték őket: Gyöngyösi János, Édes Gergely. Jellegzetességük volt, hogy egy-egy mondatban/strófában, csak egyugyanazon magánhangzót alkalmaztak.) Barátságukra maga Édes Gergely is kitér az 1829-ben írt önéletrajzi versében.

*„...Már de Vitéz Miskát lehet itt említenem, aki
Szinte Komáromban jött parolára velem.”⁵*

Csokonai a későbbi években, amikor a Dunántúlt járta, gyakran meglátogatta Édes Gergelyt, a nagyvázsonyi prédikátort.⁶

Csokonai 1797 tavaszától mintegy kilenc hónapon keresztül tartózkodott Komáromban, majd többször visszatért, talán ezek voltak hányatott életének legboldogabb napjai. Debrecen, Sárospatak, Pozsony után ez a város jelentette számára a lírai szerelmet. Egyre gyakrabban fordul meg a Tó utcában, a Vajda-háznál, és *Az esküvés* című versében már a közös jövőről álmodzik:

² Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1973. 112. old.

³ Komáromi Lapok. 1901. 46. sz.

⁴ Ferenczy Miklós: Csokonai Lillája. HNF Komáromi Megyei Bizottsága. 1968. 9. old.

⁵ Figyelő 1878. V. k. 110–111. old.

⁶ Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó. Bp. 1967.

Esküszöm hőszi kezre,
Rózsaszádra, tűzszedre,
Hogy te lész csak kedvesem.
Esküszöm, hogy míg csak élek,
Más szerelmet nem cserélek;
Vagy Lilim, vagy senki sem.

Azt tervezte, hogy Pesten leteszi az ügyvédi vizsgát. Erről tanúskodik Szikágyi Ferenc által közölt levele, melyet Komáromból küldött Sándor Dánielnek, egykori iskolatársának 1798. január 19-én.⁷ Amint tudjuk, Csokonainak ez a terve nem vált valóra.

Csokonai és Vajda Júlia bimbózó szerelmének egyik meghitt tanyája lehetett a komáromi Duna-sziget, amely évszázadok óta a szerelmesek találkozóhelye. A virágzó szépségű sziget – amely még ma is elandalítja az elmélyedést kereső lelkeket – versre ihlette a költőt, és lírájának egyik gyöngyszemében, *A Duna nimfája* címmel így ír:

<p><i>Amott egy nyárfa hívesében, A tűzfa közt, Találni a sziget mentében Egy tiszta közt.</i></p>	<p><i>Itt a vad faunok irtoványi Megtetszenek: Az ősz Dunának szép leányi Itt fürdenek</i></p> <p style="text-align: center;">/.../</p> <p><i>Itt fürde Lilla is magába, S az istenek Az égről e barlangocskába Lenéztenek.</i></p> <p style="text-align: center;">/.../</p>
--	--

Csokonai komáromi tartózkodásának egyik kedves színtoltja a martosi látogatása. Ez a kis falu Komáromtól alig 13 km-re búvik meg a Nyitra árterében. Honfoglalás-kori település, s a természet jóvoltából elkerülte a tatár- és a törökdhűlást. Makulátlan eredetiségében maradt itt meg az ősi magyar jelleg. (Feszty Árpád *A magyarok bejövetele* című körképéhez innen választott modelleket. Itt volt rektor Nagy Mihály, aki Csokonaival diákoskodott Sárospatakon. Ki is hívta magához Komáromból, emlékezve a régi szép pataki évekre. Volt nagy dínomdánom a költő tiszteletére. Csokonai már jól az üveg fenekére nézett, s a vendéglátó rektor mérsékelni próbálta. A rektor unokája így jegyezte az anekdotát: „Öregapám váltig kérte Csokonait, ne igyék annyit. – Meglásd, Miska, sírba dönt az ital, ha oly mértéktelenül iszol. (Akkor már köhögött is.) – No, nem bánom. Nem iszom többet. Rám nézve Bachus meghalt. Rendezzünk illő temetést, adjuk meg neki a megillető tisztességet s üljük meg a torát.

Öregapám kiénekelte, Csokonai pedig gyászbeszéddel elparentálta Bachust. A ravatal helyre a halotti szertartás után behozták az asztalt, megterítették s elköltötték a gyászlakomát. Az egyik pintes üvegben még maradt félliternyi bor. Ezt öregapám az ajtó mögött lévő vakablakba tette a többi üvegekhez.

Lefeküdtek. Éjszaka zörgésre ébredt föl öregapám. Csokonai a maradék bort kutatta a vakablakban, s az üvegek egymáshoz verődtek. – Ki az? Miska, te vagy? Mit csinálsz ott? Barátom, szólalt meg Csokonai, – nem tudok aludni. Bachusnak a lelke kísért. És leeresztette torán a megmaradt bort.”⁸

Mivel Vajdáék a közelgő szüretre Dunaalmásra utaztak, Lilla egy fekete pecsétetes levelet hagyott Bédiéknél Csokonai számára. A levél Lilla szerelmi vallomását hozta, amely három-ezer betűből állt. Ennek hatására írja Csokonai *A fekete pecsét* című versét:

*Drága szó ez, szép levélke!
Mert ezért csókollak ám:
Mert tevéled Lilla lelke
Új napot deríte rám...*

⁷ Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Bp. 1981. 58–59. old.

⁸ Závory Sándor: Emlékeim. Galánta 1914. 52–57. old.; Vargha Balázs: Csokonai emlékek. Bp. 1960. 456. old.

E levél vétele után Csokonai elhagyta Komáromot, megbízható állást keresve, hogy nagyobb reményekkel léphessen Lilla szülei elé. Bicskére ment, s 1797. október 21-én innen ír Lillának:

„Szép Kegyes! Mihelyt vettem boldogító kezecskédnek sorait, azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte meg tusakodó szívemet, s azonnal kiindultam Komárom földéből. Megyek és repülök, kedves angyalom, a te leveled szárnyakat köt az én óhajásaimra, s ragadtatva az én szerencsém felé; mert ami a legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam...

Egész utazásomban mindég a kezembe tartottam leveledet, s elérkezvén mostani szállásomra, kebelemben dugtam ezt, s annak angyali íróját képzettem magamnak – az éjjel szívem mellett hálattam – háromezer betű van abba a kevés írásba, én pedig minden betűt csókkal terítettem be – gondolod-e mennyi volt az a csók? pedig még a tisztáját is sorra csókoltam, mert ott is járt az a grátikai kéz, amelyet én bálványolok...”

Csokonai novemberben tért vissza Komáromba, s apja pecsétgyűrűjével eljegyzi Lillát. A szülők aligha tudtak e titkos eljegyzésről. A költő a *Hálaének a Vénus oltárán* című versében meg is énekliz az első jegyesi csókot:

Ah, kedves szók!
Ah, édes csók!
Eget verek fejemmel.
Ah, áldott légy,
Több jót is tégy,
Cipris! beteg lelkemmel.

Csokonai ezután ismét vándorbotot vett kezébe, s az esztendő hátralévő részét, sőt 1798 elejét is utazásokkal tölti. Állást keresve a Dunántúlt járta, s még Festetics grófot is fölkereste, hogy „...tisztelettel és alázatossággal professzori hivatalra” ajánlja magát. Keszthelyen kapta kezéhez Lilla levelét, melyben hűségéről biztosította őt:

„Kedves drága lélek!

Én élek és vígan. Azt hallom, az úr is vígan mulat Keszthelyen. Én az urat óhajtom várom is, mindazonáltal mikor legjobban véli az úr, akkor jöjjön. Ha soká késik, addig a Lidi is férjhez megy. Ezzel az úrnak hűséges Juliannája.”

Csokonait nem kellett kétszer kérni, Júlia-napra ismét visszatért Komáromba, hogy szerelmével ünnepelhesse meg annak nevenapját. Ezt a találkozást örökíti meg a Komárom, február 16. 1798 című versében:

A kilenc asszonykák a kettős Dunának,
Hárfákkal jövének s inneplő sereggel,
Hogy a tizediket megtiszteljék reggel,
Meghallván lantjokon e szót: Julianna!
Azonnal így kezdék kiáltani utána:
„Várjatok meg – áldott angyalok, várjatok,
Én is Komáromba megyek utánatok,
Lantos táborotokba végyetek engem is,
Julianna kedves név énelőttem is.”

A szülők azonban biztosabb jövőt óhajtottak leányuknak, mint amilyent a vándorpoéta kínált, s egy dunaalmási kereskedőhöz, Lévai Istvánhoz kívánták hozzáadni Lillát. 1798. március 20-án meg is tartották a kézfogót. Csokonai ekkor Keszthelyen tartózkodott, kétségbeesetten rohan vissza Komáromba, de a történeteken már nem tudott változtatni. Lilla, amikor Csokonai hűtlenséggel vádolja, csak annyit mondott, hogy: „Nem is bánom, nem is tehetek róla.” A költő, aki hónapokat vesztetett álláskereséssel, most magát vádolta Lilla elvesztése miatt: „Én voltam a hibás, kedves Angyalom! Hogy ily soká késtem dolgaimmel.” A kézfogót követő napon megírta búcsúlevelét:

„Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek: mégis, Lilim! az, szeretett Lilim! ez a levelem utolsó hozzád az életben. Most zárom be végképpen azt az édes barátkozást, mellyel veled szinte kilenc hónapig kóstoltam, s azt az örömet, melyért irigyeim lehettek az angyalok. Most látod még egyszer, és többé nem, annak a hívó kéznek vonásait, mely tiédde kérkedett, mely a te kezeden örökös bírásával kecsgette magát!...

Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezetet viszem el magammal. Üres lesz az én szobám tetőled: de szívemben mindenkor jelen leszel. Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra ... légy oly boldog, hogy én soha eszedbe ne jussak...

Isten hozzád! – Csókollak – még egyszer – a legutolszor csókollak – Ah, elvesztett kedves Lillám Komárom, Mart. 21. 1798.

*Isten hozzád!
Professzor Csokonay."*

Komáromból való távozása után Csokonai 1798 márciusától 1800 februárjáig somogyi barátainál és a csurgói iskolában tartózkodott. Kétévi dunántúli segédtanárkodás után tért vissza Debrecenbe. 1802-ben azonban ismét Komáromban találjuk. Itt rendezte sajtó alá *A tavasz* című munkáját, melyet Kleist nyomán fordított magyarrá.

Kunszery Gyula véleménye és a szájhagyomány szerint Csokonai ekkor Lillát is meglátogatta Dunaalmáson. A község, amely alig tizennyolc kilométerre fekszik Komáromtól, a városba jövet és menet is útjába esett. Találkozásuk és egyben búcsújuk emlékeként adta át Lévai Istvánnénak *A szépség ereje a bajnoki szíven* című kis kötetét, a következő ajánlással: „*Elfelejtethetlen Angyalom! Vedd ezt a Könyvet Azzal a Szívvel, amilyennel ajánlom, s emlékezz meg Írójáról, Aki miattad siet a halálhoz, és akit te hidegbben fogadsz, s mintsem érdemelné. Éljen vígan!*

Csokonai."

1905-ben, Csokonai halálának századik évfordulóján rendezett emlékünnepeken megjelent Debrecenben a *Komárom vármegyei és Városi Múzeum Egyesület* küldöttsége is, és a magát „komáromi poétá”-nak valló költő sírjánál Alapy Gyula a következőket mondta „Babért hoztam Lilla sírjáról. Vedd, fogadd ezt úgy, mintha Lilla fonta volna szomorú homlokodra akkor, az első találkozás után vett megható búcsúzásnál az ifjú álmok idején. Babért hoztunk. Kit illetne ez jobban, mint Téged, első nemzeti költőnket. Magyar költő voltál, e szóban elmondtam sorsodat. Ami életedben nem jutott pályabérül, legyen haláloedben. Tiéd a babér, mely senkit igazabban nem illetett volna, mint Téged, Csokonai Vitéz Mihály.”⁹

Hogy ki volt boldogtalanabb? A 32 éves korban tüdőbajban elhunyt költő, vagy a 78 éves, gyermektelen, mindenkitől elhagyott Végh Mihályné, (Lilla második férje Végh Mihály hetényi prédikátor volt) nehéz eldönteni. A költő még láthatta Lilláját – lelki szemeivel – halálos ágyán is. De mi maradt Lillának? Csak az emlék, amely végigkísérte hosszú és fájdalmas életútján. Csokonaival eltávozott az, akit szeretett, és akivel egykoron a boldogabb jövőről álmodozott a komáromi Duna-szigeten. De úgy érezzük, hogy az utolsó órájában Lilla már Csokonai kezét fogta.

A halál felé induló Lilla utolsó szavaival és gondolataival Csokonaira emlékezett: „*Ezt a a zsoldárt a benne levő Lilla-dalokkal a fejem alá tegyétek, Csokonai emlékei ezek. – Ezt a gyűrűt Csokonai adta, velem temessétek el.*”

Már alig mozdult az ajka, szinte hangtalanul rebegi a szavakat, és lelke már Csokonait öleli magához:

*Bájoló lány trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák!
Isten véletek!
(A reményhez)*

Dr. Szénássy Zoltán

⁹ Múzeumi Értesítő. Komárom 1905.

A csurgói szorgalmatos mezei gazda

250 éve született Nagyváthy János

Csurgót és gimnáziumát egykori költőtanáráról, Csonkai Vitéz Mihályról ismeri az ország. Azt már jóval kevesebben tudják, hogy a korszak neves agrárszakírója, Nagyváthy János is itt élt, gazdálkodott, és legjelentősebb agrártudományi műveit éppen a mai iskolapark területén írta. A belépőt egy emlékoszlop ólombetűi tájékoztatják: „Itt állott Nagyváthy János háza. Ő szorgalmazta a gimnázium alapítását. Itt is lakott és dolgozott haláláig, 1797–1819-ig mint inspektor, s írta az agrártudományi műveit. A 200 éves évfordulóra készítették az öregdiákok 1992. évben.”

A park egy másik, meghittebb szögletében található a sírja, amelyet az Öregdiák Szövetség helyeztetett át 1936-ban egykori birtokára. A felirata szintén sokat elárul az alatta pihenőről: „Nagyváthy János, Nemes Zala Megye törvényszékének ülnöke, a polgári munka különböző fajai után húsz éven át maradék életét tisztességgel, szerényen töltötte el és a napokkal és a fáradalmakkal betelve jobb vidékre költözött az 1819. évben, február 24-én, élete 64. évében.”

A lexikonok tárgyyszerű leírásai szűkszavúak. 1755. január 19-én Miskolcon született. Ősei somogyiak voltak, a török elől menekültek Észak-Magyarországra. A miskolci református gimnázium elvégzése után egyháza helyettes tanárként alkalmazta Losoncon, ahonnan szembaja miatt Pestre költözött. Itt került kapcsolatba Kazinczyval, Batsányival és a szabadkőműves páholyokkal. Hallgatta a jeles agrártudós, Mitterpacher előadásait, megfordult Németországban, Olaszországban, Belgiumban. Tapasztalatai alapján írta meg 1791-ben a Szorgalmatos mezei gazda című kétkötetes munkáját. E könyv hatása alatt bizta rá Festetics György gróf a keszthelyi központú 162 000 holdas birtok irányítását.

Egy évben születtek, és 185 évvel ezelőtt, pár hét különbséggel egy évben is haltak meg. György gróf Nagyváthy János csurgói temetésén fázott meg, és követte őt a sírba. Nemcsak kortársak voltak, hanem rokon lelkek, noha kapcsolatukat sok, máig sem tisztázott feszültség is árnyalta. A Keszthelyre került újdonsült jószágigazgató ott volt az 1792-ben alapított csurgói gimnázium születésénél, ő irányította az építkezést. 1797-ben mégis nyugdíjazták. Rejtély, hogy miért kellett hét évi szolgálat után, 42 évesen visszavonulnia. Ha a felmentést leváltásnak tekintjük, akkor bőkezűen bocsátotta el gazdája: két részletben 2000 forint kártérítést kapott, fél évig pedig fizetést. Házat két telek földdel, réttel, évenként 12 öl fával. A gróf még azt is kikötötte, hogy házában az első szobát deszkával kell borítani, a telket pedig be kell keríteni. Csurgóra visszavonulva lázas munkába kezdett. Az első évben kétszáz gyümölcsfát ültetett. A gimnázium világi inspektoraként elkészítette az iskolai rendtartást, amelyben leírta, hogy a rektor minden hónapban köteles az iskola ügyeiről jelentést tenni. A helybeli felügyelő az iskolát legalább 14 naponként látogassa meg a feleltetések idején.

A csurgói évek látszólagos egyhangúsága mögött lázas elméleti és gyakorlati alkotómunka van. Nagyváthy csurgói magányából is levelezett Kazinczyval. A széphalmi mesterhez 1816. március 10-én írt levele tele volt tervekkel: „Tizennyolcz esztendőktől fogva magányos és független életet élek. Még csak vágyódás sem fordult meg szívemben az eránt, hogy szolgálatba mentem volna, annyira jóllaktam néhai directori hivatalommal. Azonban mégis abban való, nem éppen érdem nélkül való szolgálatom szerette ezt a kis, életemig tartó inscriptiót [birtokadományt], amelly a világ játékává nem hagyott lenni. Termesztek, tenyésztek, plántálok, öntözök, porhálok és gyömlálok. Kitsiny szántó-földem kenyeret és házam végében plántált szőlőm magannak és tsaládomnak bort ad. Gyümölcsfáim

nekem is teremnek, nem csak az unokáknak, mint Virgil állítja. Virágjaim és méheim megengesztelnek még a rosszak eránt is. A sok próbatevések unalmait egészen elfelejtetik velem. Ezek mellett ha nem is tartozom vele, folyóást dolgozgatam 32 esztendőök előtt kezdett munkáimat. A gazdaságban egészet akarok összeállítani tsupa praxisból. A Practicus Mezei Gazda két kötetben kész, a Házi gazdasszony kész. A Gazda Tiszt most van összeállításban. A Haza gazdálkodás (Oeconomica Statistica Hungariae) kész. Talán ha az Úristen éltet, két, esztendőök alatt többet tudsz felölök: addig pedig a legmeghittebb barátodnak se mondj felölök semmit."

Új könyveit azonban nyomtatásban sohasem láthatta, több levelet nem is írhatott Kazinczynak. 1800 tavaszán, Festetics György halála után a Nagyabajomban élő Pálóczi Horváth Ádám értesíti a magyar nyelvújítás vezéralakját: „„Nagy-Váthy János barátunk mintegy három héttel előzte meg jóltevőjét...”

A csurgói dolgozószobában őrzött hagyaték gyorsan közkinccsé vált. A Trattner Kiadó egymásután jelentette meg a kéziratokat. 1820-ban a Magyar házi gazdasszony, 1821-ben a Magyar practicus természet, egy év múlva a Magyar practicus tenyésztő is elhagyta a nyomdát. Amikor Festetics Györgyné, Saller Julianna elolvasta az éppen akkor megjelent Magyar házi gazdasszonyt, meghatódva ismert rá azokra a ház körüli tennivalókra, amelyeket több mint húsz évvel korábban ajánlott a könyv írójának. Tollat ragadott és meleghangú levelet írt Nagyváthy leányának.

1861-ben Nyárády János alapítványából ezer forintot a Nagyváthy-lak tanárlakás céljára történő átalakítására fordítottak. 1897-ben pedig egykori telkén épült fel a gimnázium. Amikor az új iskolaépület helyét kellett kijelölni, egyértelmű volt a választás: „Három hely kínálkodik: a főgimnázium régi beltelke, a Nagyváthy- féle bel- s az azzal kapcsolatos kültelek, a György tér parkírozott része... Van végre egy hely: a Nagyváthy- féle beltelek s az azzal kapcsolatos kültelek, melyet valamikor a b. somogyi egyházmegye a tanítóképezde használatára átengedett, amely ezt megkezdette fákkal beültetni annak idején, de amelyet jelenleg mezei gazdasági célokra bérlő kezekbe adott: ez az a hely Csurgón, ahova kell építeni a főgimnázium épületét.”

A gimnázium levéltárában őrzött, mindeddig publikálatlan, sajtókezű jegyzéke számadás a mai gimnáziumi előpark helyén állt telkén végzett fáradhatatlan munkálkodásáról:

A' Csurgói Interiptionális Háznál tett Melioratiok laistromja.

1. A külső kertek körül árkoltattam 114. ölre, ölet metszették per 15. kr. Teszen öszveséggel 28. 30
2. Ugyan ezen Árokknak eleven sövényvel való bé ültetésére ment 53. napi szám. Egyet a' 24. kr. számlálván 25. 12
3. Ugyan azon kertnek a' Molnár kertje felöl békerítése hasogatvánnyal, ment reá munkás és Szekér 45. per 25 kr 15. 45
4. Ezen kertnek irtására, a' szőlő helyén, a' Gyümölsösben, és az egész víz mellyekre, 's középből a' nagy fáknak és töveknek kiszedésére ment napi szám 198. per 24 kr 79. 12
5. Gyümölsösöt állítottam Szilva, alma, tseresznye, körtvély, spanyol meggy, birsalma Oltványokból, a' mellyet csak magamis betsülök 150.
6. Egy szöllőt ültettem ezen Kertben egy öreg hódat, meg ér. 300.
7. Ezen kerten kívül eső Földszin végeit sántzoltattam, és fizettem érte Du Takátsnak 13. 57
8. Az Aranyászi táblában irtattam másfél hold Sűrüt, ment reá három 97 napszám per 30. Kr. 48. 45
9. A' belső kertnek állítása, fel ásása, Oltványokkal való bé ültetése, és a' vad sárga földnek sok száz szekér többnyire pénzen vett trágyával való elkészítése és terítése többen van 200. Ftnál 200.
10. Az egész udvaromból én irtottam ki a' Sűrüt a' Tselédimmel, a' melly több egy hódnál, leg alábbis ér ez a' munka 210.
11. Állítottam egy pajtát, a' melly került nékem, t.i. az fájának öszve faragása, kötése, 'Supozása, és ő kapuknak állítása 245.
12. Egy tik ólat tsináltattam 10.

13. Egy kolompér verem 18.
 14. Egy hidas 9.
 15. Egy kukuricza góré, került 63. 59
 16. A' Szekér Szinből ökör Istállót tsináltattam – került 25.
 17. Egy szekér színt építettem, és fizettem érte 218. 53.
 18. Az Istálló első esztendőben öszve akarván dülleni, körül rakattam a' fundamentomát téglával. Az Uraság adta a' téglát és meszet, homokot magam hordattam és vizet, és én fizettem a' kőművest, és napi számot. Kerül ezen munkás építés 96. 45
 19. Ugyan ezen Istállónak padlása be akarván törni, vonattam alá egy Mester gerendát, a' melly került 9. 53, 1419. 47
 20. Ugyan így kellett az egész sárházamnak fundamentomába körös környül, és belől téglá falat vonni. Ideig adott az Uraság téglát és meszet, a' többit magam fizettem 1801. és került 88. 49
 21. A' házamnak padlása bé akarván a' gyenge gerendák miatt szakadni, két szobát vasakkal felköttem, a' harmadikban pedig Mester gerendát vonattam – került – 39. 17
 22. A' konyhára és Spaizra rostélyt tsináltattam 4.
 23. Egy prést tsináltattam és került 26.
 24. Az Utcza kapura egy pléhet 2.
 25. A' Fel szélről való oldalt hasogatvánnyal magam állítottam bé és került 103. napi számba fuvarral együtt per 36 kr. Teszen 61. 18
 26. Hát a' rétnék irtása, trágyázása, és szántó földeimnek művelés alá való elkészítése, mivel nekem mindent a' széleken, és olyanokat mért ki a' Pais Tisztó, a' mit az arendások egészen ki tserettek. A' polgárok erről általában bizonyságok.
 27. Sig. Csurgó 27. Jan. 1806.
- Summa ft 1645. 55 Nagyváthy János

Dr. Horváth József

Kétszáz éve született Gegő Elek

1. Csíktaplocától Pesten, Moldván, Szombathelyen át Pozsonyig, illetőleg a reformkortól, a Magyar Tudós Társaságtól a XX–XXI. századig, a Lakatos Demeter Csángó–magyar Kulturális Egyesületig, a Moldvai Csángómagyarok Szövetségéig és tovább vezet Gegő Elek valóságos, illetve emlékezetbeli útja.

A saját korában egyházi és politikai körökben közismert volt. Csíktaplocai földműves családból származó ferences pap, korának sokoldalú tudós egyénisége: nagy hatású, rebellis szónok, publicista, tanár, népművelő, nyelvész, földrajz- és folklórkutató, aki történelemmel és művelődéstörténettel is foglalkozott. Nevét – az utókor számára – elsősorban *A moldvai magyar telepekről* című, 1838-ban megjelent könyve tette ismertté, amely az első tudományos igényű beszámoló a csángómagyar népről és nyelvről. A munka ma is a csángókutatás egyik fontos forrásműve. Születésének 200. évfordulóján ezzel a rövid emlékezéssel tisztelgünk emberi és tudói nagysága előtt, felvillantva azokat a tetteit, gondolatait, tanításait, amelyek meg-szívlelendő, követendő például szolgálnak ma is.

2. Egész rövid életét (1805–1844) a „köz munkálkodásnak” szentelte. Életcélja és vágya az volt, hogy a népet szolgálja, hogy a „köznép” műveltségét, kulturális színvonalát emelje, hogy az ifjúságot tanítsa, nevelje, látókörét szélesítse, s figyelmét a haza és a haladás ügyére irányítsa. Szónoklataiban, írásaiban a reformkor legjobbjai oldalán állt ki „a magyar nyelv és nemzetiség”¹, a függetlenség és a demokratizálódás mellett. A nemzeti gondolat volt egész

¹ Idézet Gegő önéletrajzából, melyet 1841. május 22-én Szombathelyről küldött az Akadémiának.

szónoki, nevelői és tudományos tevékenységének vezérfonala. Ezért írta meg Magyarország történelmét, fordította le földrajzát, ezért írt magyar nyelvtant, ezért tett annyit a magyar nyelv kiművelése, tanítása és terjesztése érdekében, ezért kapcsolódott be a gyakorlatban is a lányok nemzeti nevelésébe (az Angolkisasszonyoknál), és hangoztatta az irodalomban is a nemzeti téma fontosságát. Akkori határainkon túl élő magyarok felkutatása, sorsuk megismerése és megismertetése is ezt a célt szolgálta. Az ő szavaival: „teljes szándékom ezután is lelkes iparral [iparkodással, igyekezettel] haladni azon pályán, melly nem a kitűzött anyagi haszon, hanem a nemzeti dücs és közjó felé vezérlend” – írja levelében Schédel (Toldy) Ferencnek 1836. június 15-én (OSzK.).

Elismerésben és mellőzésben, sőt üldözésben egyaránt volt része. Hivatalos elismerést a Magyar Tudós Társaságtól kapott: 1835-ben, harmincéves korában levelező taggá választották. De ennél nagyobb volt a hivatalos elmarasztalás. Az egyházi és állami vezetés nem sokáig tűrte lelkes, székyes temperamentummal tartott prédikációit. A „korszellemnek haladást igénylő szózatit értve”² 1831-ben Pozsonyban, az 1832/36-os országgyűlés idején pedig már Pesten mondja prédikációit, a szószekekről támogatva a parlamenti liberális törekvéseket. A korszak politikai légköréről s Gegő tevékenységéről Pulszky Ferenc memoárjában így emlékezik: „Az országban nagy változások zajlanak. Metternich és Lajos főherceg ... aggodalommal látták a magyar országgyűlés élénk vitáit, melyekben az új kor eszméi kifejeződéseket találtak, a nemzetiség ébredését, az országgyűlési ifjak liberális szellemét, a nemzetnek régi tespedéséből való kibontakozását. ... A közvélemény mind hangosabban szólt a gyűléseken, sőt a böjti prédikációkban is Albach³ a barátok templomában németül, Gegő pedig Budán magyarul szónoki melegséggel emlegették az ország szomorú politikai helyzetét; mind a kettőt megintették felülről, s a szószekeken többé nem jelenhettek meg”⁴.

Ez a „megintés” azzal a következménnyel járt, hogy 1837-ben kizárták a pesti rendházból, és Szombathelyre „száműzték”. A kizárás okai és körülményei, az események pergése – ahogyan a töredékesen fennmaradt, de azért összeilleszthető dokumentumokból rekonstruálható – drámai.

Az egyházi és állami vezetés állandóan szemmel tartja, tevékenységében akadályozza. Nem engedik például több egyházi beszédének kiadását. Egyik – Jankovich Miklóshoz 1835. január 16-án írt – levelében arról panaszkodik, hogy a cenzor „a nyelvet nem is érti, és nem is azt vizsgálá mit, hanem ki mondotta.” S keserűen megjegyzi: „Magamnak látom bátran készíthetem ama sir-főlirást: Az itt porló többre egykezett, mintsem mehetett”⁵.

A pesti rendházból való kitételének körülményeiről P. Huszár Jeromosnak Albachról írt önéletrajzából tudunk meg egyet-mást: „Albach-hal egyidőben lakott a pesti kolostorban két másik kiváló szónok; a magyarságáról híres P. Gegő Nicefor, az úgynevezett »magyar Albach« ..., és a későbbi neves 48-as paphonvéd, P. Gasparich Kilit ... E kiváló szónokok nyíltan kimondták véleményüket. Ez természetesen sokak nemtetszését eredményezte. Egymás után mentek a feljelentések a pesti rendház fegyelmének leromlásáról a bécsi helytartótanács-hoz. Valójában azonban a nagy ügybuzgóságnak nem volt egyéb célja, mint ... a fent említett tüzes hazafiságukról híres magyar nyelvű hitszónokok ... elnémítása. Az első célpont P. Gegő Nicefor, a lobogó hazafisággal telített széky, aki Pulszky szerint egy Szent István napon »nyíltan papolt Budán arról, hogy a magyar többet szenvedett a némettől, mint a töröktől« (Pulszky Ferenc: Asszisi Szt. Ferenc és a ferencesek, mint az újkor kezdeményezői. Budapesti Szemle, 1886. 116. old.). Mindjárt utána következik Gasparich Kilit, aki ellen vádként többek

² uo.

³ Albach József Szaniszló (1795–1853) Ferenc-rendi szerzetes, haladó szellemű, népszerű, nagy hatású szónok, természettudományi, földrajzi és egyházi író. Gegő barátja, akinek „a magyar Albach” (= Gegő) két német nyelvű földrajzi művét is lefordította. Egy ideig ő is lakott a szombathelyi rendházban (vö. MÉletrLex. 1967. 18. old.; Takács Ince: A szombathelyi ferencesek története. Szombathely, 1965. 648–649. old. [kézirat, OSzK.]; P. Huszár Jeromos: P. Albach J. Sz. Szeged, 1944; Jelenkor 1838. 349. old.).

⁴ Pulszky Ferenc: Életem és korom I–II. 1814–1897. Bp. 1880. Az idézet az 1958-as kiadásból való: I, 140. old.

⁵ A levél az OSzK Kézirattárában található.

között éppen azt hozták fel, hogy Gegő követője és mindketten inkább hirdetik a nacionalizmust, mint a megfeszített Krisztust. (Prímási Levéltár, Religiosi. Fasc. II. gr. Pálffy Fidel jelentése.)⁶

Huszár Jeromos könyvéből tudjuk, hogy a pesti rendház elleni vádirat „Gegő és Gasparich kiszólásait is említi. Hogy ezek milyen természetűek voltak, arra szintén a prímási levéltárban őrzött korábbi iratok adnak felvilágosítást. Ezek értelmében már egy 1836. augusztus 13. keltezésű⁷ feljelentésben – mely már akkor Gegő elhelyezését követeli – arról értesülünk, hogy P. Gegő Nicefor félreértésre alkalmas adó mérész kifejezéseket használ. Pl. »Krisztus nem volt ám bigott ember« – »Meghalt Mátyás, oda az igazság« – »Nekem nincs selyem ruhám, gubát hordok, de ebben a gubában megmondhatom az igazságot«. (Prímási levéltár. Religiosi. Fasc. II.) A másik vád ellene 1837. augusztus 11. keltezésű ... E szerint kevéssel Kossuth bebörtönzése után ... P. Gegő a rend pesti templomában többek között azt a kijelentést tette, hogy: »a jó hazafi már az isteni Gondviselés szeme előtt sincs biztonságban.«⁸

Ezt a vádat követte a Bónis György által említett megintés „Kossuth fogságára utaló prédikációja miatt”⁹, majd a hivatalából való elmozdítás és a gyors Szombathelyre helyezése.

Elveit, tetteit Gegő mindig vállalta, nem lehetett megfélemlíteni: „Beszélék, hogy Ocskay püspök, a helytartótanácsos, Gegőt ebédre meghívta s megmondta neki, ha helyében volna, nem merne így prédikálni. »Elhiszem – felelé Gegő –, mert méltóságod czimzetes püspök, s számat tarthat megyei püspökségre, jövőjét tehát nem veszélyeztetné, én pedig bátran kimondhatom meggyőződésemet, mert bármit tegyenek is velem, az mindig megmaradok a mi vagyok, ti. koldus.« ...”¹⁰

A források szerint 1838-ban került Gegő Szombathelyre.

3. Ebben az évben jelent meg „*A' moldvai magyar telepekről*” (a továbbiakban: MoldvTel.) című könyve is, a cím után: „*A' Magyar Tud. Academia elébe terjesztve P: Gegő Elek, sz. Ferenc' szerzetbeli magyar hitszónok, 's Magyar Tudós Társasági levelező tag által. Két toldalékkal 's Moldvaország' abroszával.* Budán, 1838. (reprint kiadás: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1987). Az utazásra két évvel korábban, 1836-ban került sor. Moldva iránti érdeklődése még korábbi keletű: 1824-ben (más források szerint 1825-ben) Kolozsvárott jártában halott a kérdéssel az éppen ott tartózkodó Pap Sándor tatrosi plébánosnál¹¹. Arra, hogy mennyire megrendítették Pap Sándor szavai, könyvében így emlékezik: „olly érzékenyen rajzoló le moldvai rokonainkat, hogy azóta szünetlen feléjük doboga kebelem” (MoldvTel. 17. old.). 1831-ben – kéziratának listája szerint – még Pozsonyban, értekezést is írt a moldvai magyarokról. (Ez a munkája sajnos nem maradt fenn.)

Gegő 1836. április 18-án terjeszti az Akadémián a kisgyűlés elé útítvét, hogy székely földre, szülőhelyére készül, és ezen útja alkalmából a moldvai magyarságot is meg akarja látogatni, „hogy azokról mind nyelvbéli, mind statistikai, földleirási és történeti tekintetben adatokat gyűjtve, ezeket az academia elébe terjeszthesse”¹²

Az Akadémia nagy terveibe, munkálataiba jól beleillik ez a vállalkozás, ezért Gegőt pénzzel és pontos „Utasítás”-sal látja el, így az Akadémia hivatalos küldötteként utazhat „feleinkhez” Moldvába. 1836. augusztus 9-én indult el Pestről; ezt a hónapot és a szeptembert Erdélyben töltötte (leírja itteni tevékenységét is: betegség, régi iratok felkutatása stb.). Csak október elején érkezett meg a magyar királyi kancelláriától a „passus”, így október 5-én indult (egy kíséreléssel) Moldvába, és 20-án vissza. Könyvében részletesen beszámol útjáról, a konkrét útviszonyokat, kényelmetlen járműveket is beleértve, az út állomásairól, arról, kikkel beszélt, ki-

⁶ P. Huszár Jeromos: P. Albach J. Sz. Szeged, 1944. 19. old.

⁷ Tehát még moldvai útja előtti.

⁸ P. Huszár: P. Albach J. Sz. Szeged, 1944. 20. old. – Azóta már nincsenek meg a fenti dokumentumok, melyekből P. Huszár idéz, illetve én nem találtam meg őket.

⁹ Bónis György: Útmutató az esztergomi prímási levéltárhoz. Budapest, 1964. 393. old.

¹⁰ Pulszky Ferenc: Életem és korom I–II. 1814–1897. Bp. 1880. Az idézet az 1958-as kiadásból való: 136. old.

¹¹ Domokos Pál Péter: „... édes hazámnak akartam szolgálni ...” Budapest, 1979. 1298–1299. old.

¹² A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. III. 1834–1836. 76. old.; Jelenkor 1836. július 27. 60. sz. 241. old.

től milyen felvilágosításokat kapott stb. (Beszámolójából az is kiderül, hogy hivatalából nem kapott hosszabb időre eltávozást; moldvai útja idején a már említett Gasparich „szónoktársa” helyettesítette: MoldvTel. 33. old.)¹³.

Gegő teljesítette megbízatását, gondosan felelt az „Utasítás” kérdéseire. Az egyik fő kérdés „A’ nemzetiség” mibenlétére, ’s a’ netalántáni elnemzetlenedés’ okaira” vonatkozott. Ezzel kapcsolatban így ír: „egy olly népben, melly idegen földön szétszórva szállásol, ’s ehhez kevés érdekek által bilincseltetik, valljon mi élteti a’ nemzetiséget? A’ vallás és iskolák. Olly légmérők ezek ugyanis: hogy a’ mint ezek emelkednek, ugy szokott növekedni vagy csökkenni a’ nemzetiség is, – az erre ható elem nyelv lévén ... Mondhatnám, hogy soha nemzet nemzetisége’ elenyésztét ne féltse, ha atyáinak sz. istenét saját nyelvén imádhathja, ha nemzeti iskolái be nem záratnak” (54). Felhívja az Akadémia figyelmét a magyar papok hiányára (küldessen az Akadémia papokat, az olasz misszionáriusokkal ugyanis nem tudnak érintkezni. „... beh sok helységben marasztalának, és mindennel ellátnak engem is: csak hogy magyarul oktasam!”

Az Utasításoknak megfelelően népdalokat, mondákat, szokásokat is igyekezett találni: „Figyelemre méltó népmondák és dalok itt is úgy nincsenek, mint az ’e szempontból szegény Erdélyben”. Az igaz, hogy nem sok ideje volt a gyűjtésre, de mintha nem is a legjobb helyen érdeklődött volna népdalok után: „Midőn több ifjakat felszólíték, mondanának nekem egy népdalt (vig v. bús éneket): »Énekeljen, ha kell, a’ kántoroczká« volt a’ felelet”. Ha idősebbeket kérdezett volna! Szerencsére a későbbi gyűjtések gazdag székely és csángó népdalkincset tártak fel. – Folklorisztikai szempontból fontos Gegőnek az a megjegyzése, amely Szilágyi és Hagymási balladájának ismeretere utal (bár ő nem tulajdonít ennek jelentőséget): „a kunfalvi [kománfalvi] öreg Csáki ... elbeszélé: miképen esett török rabságba két kenyeres pajtás, ... mint szabadította ki a’ császár’ leánya ...”. Ez a történet a Szendrei Névtelenként emlegetett költőnek 1561-ben (illetve 1571-ben) írt széphistóriája. Vitattott, hogy irodalmi alkotásként született és aztán terjedt el a szájhagyományban, vagy fordítva¹⁴.

A szokások gyűjtésében is ért el eredményeket: leírja például a menyasszonykérést, a házadosást, az öltözködést stb. Itt Gegő fontos és helytálló néprajzi megfigyelést tesz: az irodalomban elsőnek említi, hogy Moldvában járják a *kalusár* nevű férfi körtáncot (52). Azt írja, hogy ez a moldvánok (románok) tánca, amit a magyarok is „utánoznak”: „Van a’ moldvai oláhoknak még egy babonás nemű tánczok, mellyben a’ feletlen számból álló ifjak (*kalucsénii*) asszonyi öltözetben ’s álországban jelennek meg ...”. Domokos Pál Péter bebizonyította, hogy ez azonos vagy rokon az Európában nagy területen ismerős táncsal, a moreszkával¹⁵.

„A csángó telepek nyelvéről” két lapon keresztül beszél. Itt maguk az adatok az értékesek, az időtállóak; a magyarázatok, a kommentárok (a történeti nyelvtudomány korabeli állapotából kifolyólag) kevésbé¹⁶.

Gegő moldvai útjának váratlan eredménye a „Codex Bandinus” című, 1648-ban keletkezett latin nyelvű kézirat felderítése és közreadása magyar nyelven könyvének függelékében. „P. Bandin Mark martianopoli érsek ’s moldvai püspöki helyettes, 1646-ik évben történt fő-

¹³ A dátumok, helységek, útvonalak végigkövetése azért fontos, mert Petrás Ince János 1842-ben (Döbrentei Gábornak azon kérdésére, hogy „Hitelesek-e Gegő adatai, melyeket munkájában elő számlál?”) kételkedésének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy valóban végigjárta-e Gegő az általa leírt utat, vagy csak néhány napot töltött Moldvában, és nem minden információt szerzett saját tapasztalás útján (Petrás: Tudománytár 1842. VIII. 84–87. old.; újra kiadva: Domokos Pál Péter: „... édes Hazámnak ...” 1979. 1345–1347. old.). Ezt én megvizsgáltam, és érveket hoztam Gegő igazsága, hitelessége mellett: D. Mátyai Mária: Gegő Elek. A múlt magyar tudósai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 90–104. old.

¹⁴ vö. Néprajzi Lexikon V. 33. old.; Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa. Budapest, 1976. II. 328–337. old. Gegőt is idézi: uo. 330–331. old.

¹⁵ Domokos Pál Péter: A moreszka Európában és a magyar nép hagyományjaiban. Filológiai Közöny IV. 1958. 27–45. old., 194–223. old.; Néprajzi Lexikon: borica címszó. I. 328. old.

¹⁶ Gegő nyelvvel kapcsolatos megállapításainak feldolgozását, elemzését l. D. Mátyai Mária: Egy elfelejtett reformkori magyar tudós, Gegő Elek. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 146. szám, 1976. 16–27. old. – 1834-ben például „csik-széki tájszavakat ada be” az Akadémiának (önélet-rajza, 1841. május 22.), melyeket fel is vettek az 1838-as (Vörösmarty szerkesztette) Magyar Tájszó-tárba.

pásztori [Moldvában tett] látogatásá"-nak, ott szerzett tapasztalatainak, ismereteinek a leírását tartalmazza a kézirat¹⁷.

Összegezve a moldvai útiről írt jelentését azt mondhatjuk, hogy ezzel beírta nevét a Moldva-kutatás, a néprajz-, a nyelvjárás-, a történelem-, a folklor-kutatás történetébe. A mai tudományos közvélemény ezt a cselekedetét ismeri és értékeli leginkább, a csángómagyar nép és nyelv első tudományos igényű bemutatóját tisztelve benne. Gegőnek köszönhetjük a Moldva iránti érdeklődés fölkelését, ő tekinthető az első Moldva-kutatónak, ő hoz először biztos adatokat a csángómagyarok életkörülményeiről.

Gegő moldvai utazását így értékeli Schedel Ferenc az Akadémia 1844. november 11-i kisgyűlésén tartott gyászbeszédében: „Nyomozási eredményei által ... – amiről minden külföldi hírek mélyen hallgatnak, mit azért csak mintegy mythosként némi aggódó kétely fátyolán által sejtettünk – valósággá lett: t. i. egy rokon népnek e régi magyar földön élte 's virágozta ... A csángó kérdés, azóta, hogy Gegő azt felköltötte, részletes vizsgálatok, sőt egy második, hízamosb és fényesebb eredményekkel kecsegtető útnak is lőn tárgyává¹⁸. De a felébresztett figyelem' érdeme Gegőé: ő a mi etelközi Colombusunk.”¹⁹ A korabeli moldvai helyzetről pedig – Gegő jelentésére alapozva – többek között így szólt: „Moldvában nincsenek magyar nyelven prédikáló magyar papok, magyar nyelvű iskolák ... Ebben találta fel utazó társunk testvéreink' fogyása okait: de fájdalom, ez okok' orvoslása – bár több rendbeli felszólítások követték Gegő' híreit a' hazában – munkába még nem vettetett.” Azóta (1844 óta) 160 év telt el. Sok minden történt, de alapfeladataink sajnos változatlanok.

4. 1838-ban, amikor Moldváról szóló könyve megjelent, akkor került Gegő Szombathelyre, „száműzetésbe”. Ott is hű maradt önmagához. Cikkeinek, tanulmányainak, leveleinek sora derít fényt itteni munkásságára. A társadalmi haladás erős akarása (a politika, a gazdasági élet, a műveltség stb. területén) és e haladás előmozdításának vágya hatja át írásait és beszédeit. Az Egyetemes Magyar Encyclopedia Gegő szombathelyi tevékenységét így értékeli: „Szombathely fogadta azt, kit híre jóval megelőzött. Fellépése hódítás volt. Szűk volt az egyház²⁰ a mind nagyobb számban sereglők befogadására.”²¹ A „Gazdasági élet Rohonczon” című cikkében például Gegő egy mezőgazdasági jellegű iskola alapításáról, rendszeréről, rendjéről, céljáról, tárgyairól stb. tudósít, az oktatás-nevelés alapvető fontosságát hangsúlyozva. Úgy látja, hogy az 1832/36-os országgyűlés utáni időszak „derültebb jövődőt ígér, feltéve, hogy a' nemzet azon szikrát, melyet a' kor' lelke keblünkben gyűjtött, gondosan őrzi, ápolja és neveli.”²² Ő maga is mindent megtett Szombathelyen e szikra ébren tartására, sőt tovább szítására: a személyes ráhatás és folyamatosan megjelenő cikkei mellett ilyen céllal indíthatta meg a „Népoktató” című sorozatát, amelyet 1840-es „Új esztendei ajándék”-nak szánt „a köz-nép számára”.

E műve kéziratban maradt. A kézirat cenzúrázott példánya az OSZK Kézirattárában található. 1997-ben adta ki az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum²³.

A nép körében szerzett széles körű tapasztalatai érlelhettek meg benne azt az elhatározást, hogy hosszabb távú népművelő programot dolgozzon ki: hogy évenként megjelenő sorozatot

¹⁷ Gegő – hálóját kifejezve – kétszer is megírja, hogy Bandin latin nyelvű kéziratára, mely „Erdélyben a' kolosvári, Magyarországon a' gyöngyösi Ferenczi atyák' könyvtárában található”, Pap Sándor hívta fel a figyelmét. A fordítás előszavából tudjuk meg, hogy a kéziratot Moldvából való visszatérte után a gyöngyösi ferences könyvtárból kérte ki „ideigleni használatra”, és abból a könyvével összefüggő részeket, „a' magyar anyaszentegyházat érdeklő adatokat szemelte ki” és fordította le. Ezért nevezi fordítását „Töredékek”-nek. – A latin nyelvű jelentést a Román Tudományos Akadémia adta közre 1895-ben, magyarul Domokos Pál Péter jelentette meg Gegő emlékének szentelve: „Adalékok Moldva történetéhez”. Cluj-Kolozsvár 1940.

¹⁸ t. i. Jerney Jánosénak, aki az 1844. július 22-i kisgyűlésen számolt be útiről, vö.: Akadémiai Értesítő 1844. 117. old.

¹⁹ Schedel (= Toldy) Ferenc: Akadémiai Értesítő, 1844. 198. old. Toldy Ferenc Összes Művei V. 112. old.

²⁰ egyház = templom

²¹ Egyetemes Magyar Encyclopedia VIII. kötet. 1870. 596–597. old.

²² Gegő: Társalkodó, 1839. szept. 14. 293. old.

²³ Gegő Elek: Népoktató. Új esztendei ajándék a köznép számára. 1840. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. A szöveget kiadásra előkészítette, a tanulmányt és a jegyzeteket írta D. Mátai Mária. Gegő szövege: 85 oldal, a kísérő tanulmány: 86–108. old.

indítson „Népvezér” címmel: „1840. Első év”. A cenzor belenyúlt a kéziratba. Egyrészt megváltoztatta a címet („Népoktató”-ra), másrészt kihúzta, illetve tollal ferdén áthúzta a VI. fejezetet, melynek címe: „Népoktató fonák elveket, véleményeket jobbít” (a kiadásban ez a 61–64. oldalon található).

E szöveg műfaját nehéz meghatározni. Moralizáló, didaktikus, oktató, nevelő, felvilágosító célzatú útleírásféle, a jelenben zajló úti élménybeszámoló. Riportszerűen írja le a Népoktató tevékenységét, útjait, különböző helyeken tett látogatásait, a néppel folytatott beszélgetéseit. A „Népoktató”-ban felmerülő kérdések, témák áttekintéséből kiderül, milyen ismereteknek volt Gegő szerint leginkább híján a „köznép”, milyen tudnivalókat tartott a körülményekhez képest legfontosabbnak (ott és akkor) a szerző. A tematikából azt is megtudhatjuk, hogy mi volt Gegő számára a nép műveltségének tartalma, vagy legalábbis mely pontokon volt az a leghiányosabb: az anyanyelvi műveltség, melynek emeléséért egész életében dolgozott, itt is hangot kap; szükségesnek tartja a magyar történelmi, földrajzi ismereteket, bizonyos gazdasági (főleg mezőgazdasági) tudnivalókat, széles körű természettudományos ismeretek megszerzését, az egészséges életmód (testedzés, öltözködés stb.) ismeretét és gyakorlását, valamint – nem utolsósorban – a tudás erejének érvényesülését a babonák és a vakbuzgóság felett. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy Gegő felfogása a műveltségről teljes egészében korszerű volt, megfelelt a reformkori modern törekvéseknek. Olyan műveltség megteremtésén fáradozott, amely a nép széles körében elterjedve a társadalmi fejlődés alapjává válhat.

A „Népoktató” tehát a „szegény pórnép” számára írt tankönyvféle, szép reformkori magyarsággal, amivel nyelvi mintát, példát is ad hallgatói-olvasói számára. A mű legjobb dialógusai Gegő drámai szituációteremtő erejéről tanúskodnak, a tévhit és a sodró, meggyőző erejű cáfolat ellenpólusain nyugszanak. Ezért a mű könnyen dramatizálható is lenne.

5. Szombathelyi éveiben sokat dolgozik, utazgat a megyében, Zalában, néha egy-egy akadémiai gyűlésre vagy Bécsbe, Brünnebe, de állandóan érzi, hogy szemmel tartják. Schedelnek panaszodik egyik levelében: „rab vagyok a szabadok közt, száműzött a hazában, kinek még a 19-dik században is »salvus conductus«²⁴ emlegetének!”²⁵

Új téma is foglalkoztatja: érdeklődni kezd a keleti népek és nyelvek, Törökország és Bosnyákország iránt, abból a célból, hogy elutazzon, és megkeresse az ott élő magyarokat: „Az elutazandó reményli, hogy a sokszor említett nyelv [főleg török] segedelmivel élvén, ma-holnap érdekes történeti adatokat, és helyzeténél fogva a’ bessarabiai magyar maradványok’ [Csöböröcsök] állapotjáról értesítést terjeszthetend a m. tud. acad. elébe.”²⁶ Különféle bonyodalmak után sem sikerül az elutazás. Helyette 1844-ben kilép a rendből, és Veszprém megyei áldozópappá lesz, abban a reményben, hogy így talán „tagasb kör nyílik a’ közmunkálkodásra”.²⁷

Ekkor, 1844-ben már Zichy Bódog (Félix) gróf udvari káplánjaként a gróf pozsonyi rezidenciáján él. Zichyéknel végre nyugalmat és biztonságot talál. Ez a kiegyensúlyozottság egyúttal újabb lendületet is adott neki a munkához. Az 1843/44-es országgyűlés idején szószékre lépett megint, hogy onnan támogassa az országgyűlés haladó követeléseit. „A Salvator nevű egyházban magyar nyelven tartotta szentbeszédeit, amelyek ismét nagy hatást gyakoroltak” – írja róla Takács Ince²⁸. 14 érdekes levél maradt fenn tőle ebből az időszakból²⁹.

És ekkor következett be váratlanul, rövid betegség után 1844. október 9-én a halál. Gegő utolsó napjairól Széchenyi Naplójából szereshetünk tudomást. 1844. október 6-án ezt írja: „Meglátogatom Gegőt ... Azt kellene higgyem, élni fog. Hanelli azt mondja »Nem«”; október 7-én: „Gegő haldoklik. Nem akart gyönni! – Nehéz halál! –”; október 10-én: „Meghalt Gegő ...”³⁰.

²⁴ salvus conductus = utazási engedély, menlevél, ami régebben kellett, de a 19. századra már nem.

²⁵ Gegő levele Schedelhez: Szombathely, 1841. május 22. (OSZK)

²⁶ Önéletrajza, lásd az 1. jegyzetet.

²⁷ Gegő levele Pompery Jánoshoz. Pozsony, 1844. (OSZK)

²⁸ Takács Ince: A szombathelyi ferencesek története. Szombathely, 1965. 651 (kézirat, OSZK)

²⁹ Ezeket A múlt magyar tudósai sorozatban megjelent könyvemben mutatom be; lásd 13. jegyzet. Bp. 1990. 182–189. old.

³⁰ Széchenyi István: Napló. Budapest, 1978. 1050–1051. old.

6. Fejet hajtunk előtte ma is. Tanításai máig érvényesek. Egész tevékenységét az a meggyőződés motiválta, hogy a „valódi erőny 's műveltség nélkül bizonyos a' romlás 's veszteség”³¹. Széchenyivel Wesselényivel, Eötvössel együtt vallja, hogy a „tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”. Ezért lesz egész életének központi törekvése az oktatás, a nevelés, a felvilágosító munka. És a nemzeti összefogás, a távolabb élő „magyar néptöredékekkel” való törődés kötelessége.

Az utóbbi időben szerencsére egyre több szervezet, kutató (néprajzos, folklorista, nyelvész, történész, népzenekeutató, zenész, tanár stb.) és a moldvai magyarság iránt érdeklődő, tenni kész idős és fiatal foglalkozik a kérdéssel. Ami persze sok körülmény miatt igen bonyolult. De erősítheti reményeinket, hogy a nemzetközi érdeklődés is fölébredt irántuk. Ugyanakkor a hivatalos ellenállás, a magyar nyelvű mise és a hivatalos anyanyelvoktatás hiánya ma is visszhangozza a már Gegő által megfogalmazott problémát, az egyház és az iskola szerepét, fontosságát.

D. Mátai Mária

Száz éve született dr. Csorba Zoltán

A felelősen gondolkodó értelmiségi, a tudós tanár, a példát adó nevelő személyiségjegyei jutnak eszébe annak, aki ismerte dr. Csorba Zoltánt, s megkísérli fölidézni alakját. Ami belőle múlandó volt, csaknem három évtizede nyugszik a miskolci Deszka-temetőben, hatása azonban él az immár megöszült egykori tanítványokban, s ma is vonzanak olvasókat becses művelődéstörténeti írásai. Azok közé a pedagógus egyéniségek közé tartozott, akik karaktert adnak egy-egy iskolának, akiknek hatása alól nem tudja kivonni magát a diák. Alapos felkészültség, széles látókör, szellemi nyitottság, a nemzeti és humánus eszmények iránti elkötelezettség jellemezte. Daliás termete, érdeklődő tekintete, a szája sarkában meghúzódó mosolya jelezte életszeretetét; ugyanakkor valamiféle biztonságérzetet, fölnyit is sugallt a tartása, annak az embernek a szilárdságát, aki különbséget tud tenni a tetszetős lim-lom és a valódi érték, a múltó divat és a maradandó teljesítmény között.

Csorba Zoltán 1905. január 16-án született Miskolcon, édesapja vasúti tisztviselő volt, aki igyekezett elősegíteni tehetségesnek ítélt fia iskolázását. A református főgimnáziumba irattatott be, ahol az ifjút tanulmányi eredményei kiemelték társai közül, sorra nyerte az irodalmi pályázatokat, s titkára lett a Kazinczy Ferenc Önképzőkörnek. 1922-ben jeles eredménnyel érettségizett. A Trianont követő évek anyagi-társadalmi problémái nem kedveztek az értelmiségi pályára készülőknek. Ifjú vallástanárának, későbbi tanártársának, Balázs Győzőnek a hatására és ajánlásával Csorba Zoltán a budapesti teológiára jelentkezett, s ott is kitűnt kiváló képességeivel. Ennek köszönhető, hogy másodéves korában már vallástanári feladattal bízták meg, s hogy az amerikai magyar reformátusok 1924-ben meghívták az Egyesült Államokba. Lelkeszi szolgálata mellett tanulmányai folytatására is felhasználta ott-tartózkodását; 1926-ban baccalaureatusi fokozatot szerzett, a pittsburghi teológiai szemináriumban pedig megkapta a „master of sacred theology” címet. Disszertációjában a fiatalok vallási életének lélektani szempontú vizsgálatával foglalkozott. Hazatérve 1927-ben itthon is befejezte tanulmányait, s egy év múlva már egykori iskolájának tanára volt, s ezután is mindvégig kitartott szülővárosa mellett.

Iskolájának azonban nem hittanárként volt rá szüksége, ezért elősegítették bölcsészettudományi tanulmányait. Yolland Artúr professzor tanítványaként végezte el az angol tanári szakot a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, s ott 1943 januárjában bölcsészdoktorrá avatták. Közben, 1930-ban könyv alakban adta ki *Adalékok az amerikai magyar irodalom történetéhez* című értekezését, 1942-ben pedig *Miskolc és Borsod az irodalomban* című kötetét. Szakirodalmi munkássága megalapozta tudósi tekintélyét, a gimnáziumi tanítás mellett rendszeresen szerepelt a miskolci szabadegyetemen, a kassai rádióban, angolt tanított a jogakadémián, feltárta iskolája nagy értékű könyvtárának kincseit.

³¹ Gegő Elek: Egyházi beszédek. Pesten 1834. 75. old.

A művelődéstörténeti hagyomány mellett a kor szellemi kihívásai is érdekelték. Karácsony Sándor, Györfly István és a népi írók szellemisége érintette meg; bekapcsolódott az ún. falumunka kezdeményezéseibe, a tehetségkutatásba, a magyar falu hagyománykincsének feltárásába. Tanártársaival falukiszállásokat szervezett, egyháza támogatásával segítette elő a szegény sorsú parasztfiatalok középiskolai továbbtanulását. Abban az osztályban, amely 1940-ben kezdte gimnáziumi tanulmányait, amelynek Csorba Zoltán az osztályfőnöke volt, s amelynek ötödiktől magam is diákja lettem, őt-hat olyan kiváló tehetségű fiú kapott lehetőséget a kiemelkedésre, akik e segítség nélkül anyagi okok miatt nem juthattak volna el az értelmiségi létig. Szakmai felkészültsége, társadalmi felelősségvállalása játszhatott szerepet abban, hogy 1946-ban dr. Csorba Zoltán tankerületi főigazgatóvá nevezték ki, majd az iskolák államosítása, a tanügyigazgatás átszervezése után szakfelügyelői megbízást kapott.

A Lévy József nevét viselő református gimnázium 1948-ban megszűnt, átmenetileg ugyan Mikszáth Kálmán Gimnázium néven együtt maradt tanári kara, de Állami Földes Ferenc Gimnáziumként aztán összeolvasztották a katolikus Fráter György Gimnáziummal. Csorba Zoltán is átkerült oda. Politikai szempontok miatt háttérbe szorították ugyan, de folytathatta irodalomtörténeti publikációs tevékenységét, gyakori előadója volt a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak, s szerepet kapott a miskolci irodalmi folyóiratok (a Kohó, a Borsodi Szemle, a Széphalom) megszervezésében. Egykori tanítványai előrehaladását mindvégig szemmel tartotta, magam is sokat köszönhetek ösztönző figyelmének. Viszonylag korán, 71 éves korában, 1976. július 31-én egy budapesti kórházban hunyt el. Az időközben újraindult miskolci református Lévy József Gimnázium legkiválóbb tanáregyéniségei között tarja számon őt, az iskola folyosóján a hálás tanítványok emléktáblát helyeztek el tiszteletére.

A ránk maradt életmű méltó az utókor figyelmére. Irodalomtörténeti tanulmányainak gyűjteményes kötetét Porkoláb Tibor gondozásában a miskolci Felsőmagyarország Kiadó 1994-ben tette közzé, s ugyanabban az évben a Borsod!Abaúj!Zemplén Megyei Honismereti Egyesület javított kiadásban megjelentette Csorba Zoltánnak Kazinczy Gábor életútját elemző könyvét. Ezek által az ezredforduló érdeklődő közönségéhez is eljutott munkássága. Ennek az életműnek itt most honismereti jelentőségét szeretnénk kiemelni, hiszen a tudós szerző figyelmét mindvégig a helyi kötődés jellemezte.

Csorba Zoltán publikációi között találunk pedagógiai-módszertani írásokat (például az élnyelv tanítás időszerű kérdéseiről 1937-ből, a tehetségmentésről 1941-ből és 1942-ből, az egyke-diákról 1944-ből, a tanulmányi versenyekről 1955-ből); vannak az etnográfia felé mutató tematikájúak (két miskolci szólásmondást elemezett 1972-ben, s foglalkozott a miskolci temető sírfelirataival 1976-ban); írt irodalmi recenziókat (például Ernest Hemingway Nobel-díjas kisregényéről 1956-ban, Fodor József verseiről 1963-ban, a Kazinczy-levelezés kiadásának újabb kötetéről 1960-ban); közreműködést vállalt idegenforgalmi kiadványokban (munkatársa volt a Zempléni-hegység útikalauzának 1958-ban, a miskolci útkönyvnek 1967-ben és 1973-ban). Igazi kutatási területe azonban a helyi irodalmi hagyomány volt.

1942-ben adta ki *Miskolc és Borsod az irodalomban* című 160 oldalas monográfiáját, amelynek bevezetésében így fogalmazta meg vállalt feladatát: „megkeresni a mi szerény, de számunkra értékes borsodi irodalmunknak múltba vesző szálait. A szerkesztésbe: az időbe beállítani, történelemmé fűzni a sok magános szigetember próbálkozásait, városunk, megyénk apró irodalmi kincseit. Meg akarom mutatni sok, az élet felületén élő miskolcinak, hogy itt nyúlnak a mélybe ősi kultúrgyökerek, és könnyen felejtő borsodiaknak szeretném megmutatni helyi irodalmunk szépségeit. Szerény művemmel is megkedveltetni kívánám önmagunk előtt is a mi tájunkat, a mi népünket s erősíteni az azonos történelem és kultúra tudatát.” Vagyis a maga korához kívánt szólni, a helyi történeti-irodalmi tudat kialakítására, erősítésére törekedett.

Nem „szobatudós” volt, aki filológiai apróságok felkutatásával, forráselemzéssel tölti napjait, hanem olyan tájékozott elme, aki a művek, tények ismeretében rekonstruálni kívánja kortársai számára a régióban egykor élt írók világát. Összeállította (1954-ben) Borsod-Abaúj-Zemplén megye irodalmi, művészeti és tudományos topográfiáját, könyvet írt Petőfi, Tompa és Jókai borsod-miskolci kapcsolódásairól (1966), a Borsodból indult Egressy Béniőről (1974), valamint a zempléni származású, Patakon diákoskodó, végül a borsodi Bánfalvára visszavonuló Kazinczy Gábor életútjáról (1970). Foglalkozott a miskolci folyóirat-kiadási kezdeményezésekkel (1954), Balassi Bálinttal (1954), Csokonai helyi kötődéseivel (1955), Kafka Margit

miskolci kapcsolataival (1955), Lenau tokaji éveivel (1955), a népszínműíró Tóth Edével (1956), József Attila verseinek miskolci megjelenésével (1959), Szemere Bertalan szépírói tevékenységével (1967), Déryné Széppataki Róza (1972, 1974) és Egressy Gábor alakjával (1973), Molnár Borbála költészetével (1974), Wándza Mihály (1973) és Gvadányi József munkásságával (1975).

Foglalkoztatta Csorba Zoltánt az a kérdés, hogy van-e a borsodi tájnak „ízesítő, egyéniségformáló helyi színe”. Érdemes felidézni ezzel kapcsolatos gondolatait: „A táj egyéniségét öt tényező határozza meg legjobban: a vidék földrajzi arculata, a tájban élő nép, a fajta nyelve, a nép életformája és végül hagyománya. Elég egy pillantás Borsod térképére és megállapíthatjuk, hogy megyénk a hegységnek, síkságnak, Felföldnek, Alföldnek a keveréke. ... Fajtánk is keverék. Észak-Borsod többnyire turkoid magyarjai besenyőkkel, barkókkal, palócokkal vegyültek; az ipartelepeken németek, tótok olvadtak a magyarságba. Dél-Borsod balti-típusú magyarjai közé ékelődött a matyók színes csoportja. Városunk nyelve, mint a városoké általában, zeneileg romlott magyar nyelv, a megye északi és nyugati vidéke a palóc nyelvjárásnak úgynevezett bükkvidéki változatát beszéli, a Tisza mentén a felsőtiszai ízü nyelvjárás hallható. A hajdani majdnem egységes életformájú földművelő borsodi magyarság erősen iparosodott, gyárak, bányák, ipartelepek elmosódottá tették az egykor éles életformát. A hagyományoknak ma is erős jellegképző erejük van faluhely ... Ezek szerint bajos dolog Borsodot olyan irodalmi tájegységnek felfogni, mint a palóccentrumot: Nógrádot, vagy az Ormányságot. Miskolcnak nem volt soha olyan irodalomteremtő ereje soha, mint nagyváradnak vagy Debrecennek. Ilyen indokom nincs is a könyv megírására. De mégis, nekünk, kik egy vármegyében közigazgatásilag, katonailag, egyháziilag, kulturális életterben, ipari és gazdasági szervezetünkben e határok közt együtt élünk, ebben a néptömbben azonos emléktartalmunk, érzelmi közösségünk és hagyománykincsünk van. Ez a közösségi összetartozás indokolja a közös irodalmi érdeklődést, és magyarázza egyes borsodi írók szellemi rokonságát, költészetük hasonló színteljait.”

Az irodalomnak ez a szemlélete kiválthat ugyan kritikai észrevételeket, de nem tagadhatjuk jogosságát, irodalomszociológiai szempontú használhatóságát. A helyi színek, hatások, összefüggések számbavételével válik az irodalomismeret a honismeret részévé, így kerül közelebb a mai emberhez elődeinek világa, így erősödik táji kötődése.

A száz éve született dr. Csorba Zoltán is része immár egy tájhaza kulturális örökségének.

Kováts Dániel

HÍREK

A Duna fölfedezése

A Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény kiadásában 2004. november közepén jelent meg a Duna első, 18. századi monográfiájának hasonmás kiadása és annak magyar fordítása „A Duna fölfedezése” címmel. A kötetet egy 70 oldalas (angol és magyar nyelvű) tanulmány vezeti be, amelyet a fordító, dr. Deák András a mű keletkezéstörténetéről írt.

Luigi Ferdinando Marsigli gróf „Danubius Pannonico-Mysicus” című, 1726-ban Hágában és Amszterdamban, latin nyelven megjelentetett műve korának egyik legnagyobb tudományos vállalkozása volt. Marsigli elsőként irányította a figyelmet a török uralom alól frissen felszabadított Magyarországra, illetve Európa népeket és kultúrákat összekötő fő folyójára, a Dunára. A hat hatalmas kötet megalkotásában Európa számos nemzetének tudósa és művésze vállalt részt, így méltán mondható a mű az európaiság szimbólumának is.

A szép kiállítású, több mint 400 oldalas kötetet a Duna 21 nagyméretű térképe mellett a folyó völgyének halairól és madarairól készült színes és fekete-fehér képei is díszítik.

Aki a Duna-vidékének egykori, 17–18. századi természeti és vízrajzi állapotát ismerni akarja, az ebből a művelődéstörténeti munkából hiteles képet kaphat mindezekről.

A könyv ára a Vízügyi Múzeum, Levéltár Könyvgyűjteménynél (1054 Budapest, Alkotmány u. 27. Tel: 374 0548) megvásárolva 6000 Ft.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Szabó Zoltán:

Haza és szülőföld¹

[...] Megkísérlem megfogalmazni: milyen értelemben szól „hazáról” ez az írás. Próbáljuk – egyébként tudományoskodó igény nélkül – megközelíteni e szó értelmét. Egy gimnazista minden bizonnyal a Kölcsey-idézzel felelne: „Mert tudd meg: a szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajtás tárgyainak egész öszvessége. Oltár, atyáid által istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált...” Ne elégedjünk meg e szép meghatározással – további igyekezetek nélkül –, ahogyan a magyar állampolgári nevelés vele megelégszik. Ha kicsit tovább boncoljuk, benne is, mint a haza minden meghatározásában, időbeli és térbeli elemeket találunk: a hazának két értelme van, történelmi és földrajzi. Történelmi értelme súrolja a nemzetét, földrajzi értelme súrolja az országét, azonban a szó maga egyiknek sem szinonimája. A nemzetet csakugyan meg lehet határozni a már-már közhelyszerű renani szóval: „közös emlék a múltból... közös terv a jövőre”. A haza meghatározására ez nem elég. Az ország pedig? Az ország hatalom és birtoklás dolga a haza szereteté, érzelemé.

Abban azonban, azt hiszem, nem tévedek, hogy ha fölveti az ember e szót: „haza”, a képzetek, melyek vele kapcsolatban a magyarban ma felmerülnek, inkább csak történelmi, mint földrajziak is. Ha lélektani kísérletet végeznénk hazánkfiaival, és leíratnánk velük, mit jut eszükbe e szóval kapcsolatban, ilyesféle válaszokat kapnánk: Mohi, Mohács, Világos, általában nemzeti katasztrófákat jelző neveket, melyek arra utalnak, hogy „isten csodája, hogy még áll hazánk”. A közös emlék általában a közös halálveszedelmek emléke; múltunkból jelenünkbe egy sereg lázalom, nehéz válság, ijesztő pillanat emléke szól át. Olyasféleképp vagyunk ezzel, mint a gyermek lenne, akinek szülőföldjéről elsősorban azok a katasztrófák és szörnyű veszedelmek jutnának eszébe, melyek serdülése idején meglátogatták.

A „haza” földrajzi valóságáról sokkal kevesebb és sokkal általánosabb a képzetünk, sokkal homályosabb és szegényebb a képünk, mint a haza történelmi valóságáról. E földrajzi kép legtöbbször megmarad a térképi rajznál, a hegy és vízrajzi határnál, a Kárpátok barna vonalánál, mely védőn és tartón öleli át azt, amit Magyarországnak nevezünk. Ami ezen belül van, elmosódott és halvány hazánkfiainak képzetében. Ezért gondolom, hogy nem fölösleges a hazai földrajzi mondanivalójáról beszélni, a tájak pompás együtteséről, a hazai levegőről, az ételről, mellyel a föld mássá neveli a testet, a borról, mellyel a föld mássá formálja a kedélyt, mint más tájak fiaiét. Az ember minden öncsonkító és korszerű balítélet ellenére is nemcsak a fajta fia, hanem a táj szülötte is, a klíma neveltje, sajátos és másuttal a világon fel nem található fénytörés gyermeke is. Azt hiszem, sokkal valóságosabb és hitelesebb dolog a magyar éghajlatról, a magyar látásmódot nevelő tájról, a magyar kedélyt kialakító földről és égről beszélni, mint a magyarokat saját nemzeti célok felé vezérlő magyarok Istenéről. A haza földrajzi értelme sok tekintetben elsődlegesebb élmény, mint a történelmi; nem annyira elfogult tolmácsolon keresztül kapja az ember.

¹ Szabó Zoltán esszéíró, a magyar szociográfia egyik jelentős képviselője 1912-ben Budapesten született. Nagy visszhangot váltott ki *A tardi helyzet* (1936) és a *Cifra nyomorúság* (1938) című könyve, valamint a táj emberformáló erejét bemutató *Szerelmes földrajz* (1942) című munkája. 1949-ben Angliába emigrált, 1984-ben halt meg. Most a szerző *Szerelmes földrajz* című könyvéből (Osiris Kiadó, Bp. 1999. 11-15. old.) közlünk szemelvényt a fejezetcímek elhagyásával. (A Szerk.)

Viszont erről beszélvén, tulajdonképpen em a „haza” szót kellene használnunk. A szót, melyet használnunk kellene, nyelvünkben nehezen találtam meg. Segítségért a francia szótárhoz kell fordulnom.

Abban is ehhez a szóhoz: *pays*. Ennek nincs annyi történelmi jelentése mint a *patrie*-nak, s messzebb van attól, amit nemzet alatt értünk. Jelent országot is, tartományt is, szülőföldet is. Alkalomadtán jelent egyetlen falut is, csak hogy a szónak nem közigazgatási jelentése szerint. Jelenthet világvárosi tájat is, mint Halévy „Pays paarisiens” című könyvében. Általában helyet jelent, melyhez az embernek érzelmi köze van, szülőföldet a szó minden értelmében, a legtágabbtól a legszűkebbig: az országtól a faluig. Ramuz egy szép tanulmányában, melyet ezzel a mondattal kezd: „Talán patrióta vagyok, de nem vagyok nacionalista”, ezeket írja: „Patrióta vagyok, mert szeretem hazámat a só földrajzi értelmében, szeretek egy földet, ez bizonyos éghajlatot, ez bizonyos eget; szeretem, szükségképpen. Szeretem ezt a földet, mert innen származom, és ez a darab eget, mert mindig ez vett körül... ebben az állásfoglalásban nincs semmi társadalmi, semmi politikai elem; tehát semmiképpen nem 'nacionalista'. A nacionalizmusban foglaltatik politika s szociológia; a patriotizmusban, mely az enyém, nincs sem az egyik, sem a másik. Patrióta – e szó is túlságosan erős; *paysan*-t kellene, hogy mondhassak. Mert e szóban: *paysan* e szó foglaltatik: *pays*. E szó: *paysan*, nem utal másra, mint a földre, míg e szóban: *haza*, benne foglaltatnak az atyák, benne a történelem. E szóban: *haza*, múlt van. E szóban: *pays*, nincs más, mint jelen...”

Az a jelentés, melyet Ramuz ez értelemben a *paysan* szónak tulajdonít, olyasvalami, amilyen a mi „földi” szavunké. Amit itt megpróbálok elmondani és felidézni, azt ilyenformán földijeimnek mondom. E szóhasználatért legyen mehetségem, hogy Széchenyi is alkalmazta néhányszor, s honfitársait „kedves földiek”-nek szólította. „Földi”, ez a szó személyes emlékekre utal, közös élményekre és közös hangulatokra, melyek életünket körülvétték, közös és mindnyájunk által ismert éghajlatra, melyben kedélyünk és vérmérsékletünk kialakult, valamire, ami talán iskolánál, tanulmányoknál, megtanult történelemnél is jobban és korábban alakította azt, ami bennünk közös. „Földi”: ez a szó elsősorban szülőföldre utal.

Arra utal, amit először lát hazájának az ember. Első élményünk hazákról nem történelmi, nem politikai, nem múltból átszóló, nem jövő felé mutató, nincs köze határhoz, hatalomhoz, államhoz, államformához, különösképpen nincs köze világnézethez vagy politikai párthoz, nincs köze nacionalizmushoz sem. Mindezek későbbi dolgok. Az első élmény a hazáról igen egyszerű, közvetlen, békés és türelmes. Hegyek hajlásának bizonyos szöge, egy víztükör, egy patak csobogásának zenéje, egy közeli utcasarok, felhők vonulása a síkság fölött, egy darab táj, melyet egy ablak kerete bezár, s melyben csupa ismerős és hozzánk hasonló emberek mozognak; körülbelül ennyi az egész. Ez első hazaélmény éppen azért nagyszerű, mert ily emléktelen, tervtelen, indulattalan. Nincs köze hozzá se érdeknek, se érdemnek, csak szeretetnek. Jules Renardnak van néhány sora, melynek e címet adta: *Haza*: „Három vagy négy ház, éppannyi föld és víz, amennyi a fáknek kell, a gyermekek néhány halovány emléke, melyek hívásunkra készségesen eléjőnek, mily egyszerű mindez, a haza! És noha minden ember birtokában lehet ilyesmi, különösebb költség nélkül, miért csinálnak mégis annyi bonyodalmat körülötte az emberek?” E sorok éppen pátosztalanságuk miatt méltóak figyelmünkre. A szülőfölkök, ez első hazái az embereknek, szépen megférnek egymás mellett. Szülőtteik kevésbé.

Ezért van némi politikai értelme annak, hogy a haza földrajzi értelméről, a tájakról beszéljünk. A hazának ez az értelme az, mely mindenkor távol marad mindennemű imperializmustól és vetélkedéstől. A Hargitától teljesen idegen lenne valami olyan becsvágy, melyet a Matterhorn sértőnek tekinthetne. A tájak nem harcolnak, hanem teremnek, nem vetélkednek, hanem ihletnek; jó lenne időnkint figyelni rájuk. A különféle tájak nagyon jól megférnek egymás mellett, ha a különféle nemzetek, amelyek lejtőiken és síkjaikon élnek, jobban hallgatnának rájuk, talán jobban megférnének egymás mellett. Az ember gyöngé, és megkívánhatja másnak birtokáét, ökrét, vagyonát, asszonyát, de hogy másnak szülőföldjét kívánná maga szülőföldjéül, olyan még nem fordult elő. A tájak békülékenységre, szeretetre, türelemre, életörömről, fanatizmustól ment kívánságokra tanítanak, az otthon megbecsülésére, és ezzel a más otthonának a tiszteletére. Megannyi szükséges dolgok napjainkban. [...]

Veszprém város iskolai évkönyvei

Veszprém megyei jogú város iskolai értesítőiről, iskolai évkönyveiről, méghozzá ezeknek az új folyamatáról szeretnék számot adni.¹ Mint tudjuk, az 1948–49-es tanévvel lezárult egy korszak, utána nem jelentek meg az értesítők, és évkönyvek. Veszprémben hosszú szünet után, 30 évvel később, 1974-től jelennek meg újra évkönyvek, valamint iskolai értesítők. (Az én felfogásom szerint a kettő nem ugyanaz.)

Tekintsünk először vissza a múltba! 1910-ben 15–16 ezer körül volt Veszprémben a lakosságszáma. Ebben az időszakban a városban minden felekezetnek volt elemi iskolája. Voltak katolikus, református, evangélikus elemi iskolák, polgári iskolák, felekezeti és államiak egyaránt.

A középfokú oktatást három intézmény képviselte, az angol kisasszonyok Santa Maria tanítónőképzője, a Kegyesrendi Gimnázium, vagyis a piaristák iskolája, valamint az 1895-ben alapított és a város polgárai által fenntartott felsőkereskedelmi iskola. A lakosság 1941-re szépen gyarapodott, megtörtént a hadiipar fejlesztése. Az 1970-es évektől egyenletesen nőtt a lakosság létszáma egészen az 1990-es évek közepéig, ma már 62 ezer körül van. És ezeknek az adatoknak megfelelően alakult a iskolás korúak és az iskolák száma is. A rendszerváltozás környékén kezdett csökkenni a lakosság létszáma, ennek megfelelően a gyerekvállalás is visszaesett, tehát nem kellett annyi iskola. Az első megrázkódtatás a Béke téri iskola megszüntetése volt, majd követték ezt az iskola összevonások.

A 2002-es statisztikai adatok szerint 16 általános iskola, 8 gimnázium, 11 szakközépiskola és 7 szakiskola van a városban. A ma is működő iskolák közül 12 nem ad ki semmiféle értesítőt, évkönyvet.

Melyek azok az alapvető kritériumok, amelyek megléte esetében létrejöhet egy iskolai évkönyv, értesítő? Aki már foglalkozott ilyennel, nagyon jól tudja, hogy különböző csillagok együttállása szükséges hozzá. Kell egy intézményvezető, aki elvállalja annak nyűgét, hogy évente gyűjti, gyűjteti, ellenőrzi, ellenőrizteti az évkönyvhöz adatokat, mert itt folyamatos munkáról van szó. Nem lehet csak az adott tanév végén csinálni, mert egy év múlva, két év múlva, az ember elfelejt mindent. Aztán kell egy olyan „madár”, aki mindezt ingyen és bérmentve „káká” munkában (ez: a kutya kötelesség) elvégzi. Aztán kell a megfelelő anyagi háttér, mert a kiadás pénzbe kerül, nagyon sok pénzbe. És végül, ami nagyon fontos, a diákoknak ezt el kell adni, hogy az investált forintoknak legalább egy része visszajöjjön. Tudom, hogy sok volt itt a kell, de higgyék el, hogy mindez tényleg kell ehhez a munkához.

Mit értek a dokumentumokon, amiről most beszélünk? Iskolai értesítőnek azt a kiadványt nevezem, amely az éppen eltelt tanév végén annak minden mozzanatáról értesít. Az iskolai évkönyvnek nevezem inkább azt a fajta kiadványt, amely talán nem is egy, hanem több évet foglal magába, nagyobb távot tekint át, és valami évfordulóhoz, jubileumhoz kötődve ad információkat az adott intézményről. Az iskolai értesítő műfaja kizárólagosan középiskolákhoz kötődik, (legalábbis Veszprémben). Az évkönyvek jelentkezése általában egy-egy jubileumhoz köthető. Akkor van egy felbuzdulás, áldozatvállalás. Rajta van az iskola címere, jelvénye. A Lovassy Gimnázium, a Vetési Albert Gimnázium, a Dohnányi Ernő Zeneművészeti Szakközépiskola kiadványait említhetem példaképpen.

Természetesen vannak olyan középiskolák, ahol rendszeresen közzé teszik a tanévre vonatkozó ismeretek tárát. Ilyen az 1992–93-as tanévtől a Táncsics Mihály Szakközépiskola és Szakiskola. Ugyanazzal a címlappal, borítóval, csak különböző színnel jelenik meg hasonlóan megszerkesztve az iskola értesítője, sőt az értesítők között az egyetlen, amelynek a gerincén is olvasható a címe. Ez azért fantasztikus, mert benyúlsz a polcra és leemeled.

Az újraalapítás évétől a Ladányi Katolikus Gimnáziumnak is van értesítője, változó címlappal, évente más szerkesztővel, tehát a könyvtáros szemével egyszerűen leírhatatlan. Egyébként valamennyi értesítő gazdag tartalmú, különösen ahol már kialakult a tartalom rendje, mint ahogy a Táncsicsban. A veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola az 1996–97-es tanévtől adja ki az értesítőit, az alapítás 101. tanévtől kezdve.

¹ Elhangzott a Honismereti Kiadványok Szerkesztőinek XI. Országos Konferenciáján, Zánkán, 2004 májusában.

A Veszprémben megjelent középiskolai értesítők felépítése jórészt hasonló. Vannak kapcsolódási pontok, melyeken keresztül a különböző tanintézetek munkája összevethető, összehasonlítható. Közvetteszik az aktuális diáknévsort. Van olyan, ahol a lakhely is benne van, ezáltal az azonos nevéket meg lehet különböztetni. (A teljes lakcímet nem lehet kiírni, mert „a személyiségi jogok sérülnének”, mint ahogy nem közölhetjük a tanév végi érdemjegyeket sem. Pedig valamikor az iskolai értesítők erényes feladata volt, hogy az érdemjegyeket is sorba rendezze, egy-egy osztályban.) Benne van a tanári karnak, az alkalmazottaknak a névsora. Van olyan értesítő, amelyben az is szerepel, hogy mikortól és meddig állt alkalmazásban valaki. (Ez neveléstörténeti szempontból fantasztikus dolog, egy személy élete, munkássága nyomon követhető így is.) Van kronológia: leírják a tanév eseményeit, ami részletes és bőséges adategyüttes a majdani neveléstörténészek számára. Közzé teszik az adatsorokat a tanulmányi eredményekről, benne vannak a dicséretetek, a kitüntetések, az érettségi eredmények. Jellemzően mindegyik értesítő közöl pedagógustól szakmai írást. Ez is óriási dolog. Olyan szakmai írást, amit aztán nem túl gyakran, de a gyerekek néha vissza is keresnek. Ilyen is előfordul. Ezek az értesítők vagy évkönyvek elsődrendű lehetőséget nyújtanak a pedagógus számára, hogy publikáljon. (Mert egyébként nehezen jut egy középiskolai pedagógus közlési lehetőséghez, ha lokális a kitekintése.) Benne vannak a versenyeredmények, a kiemelkedő programok, a kiemelkedő diákokról szóló hírek. Vannak intézményvezetői beszámolók, többé-kevésbé részletezőek, vannak munkaközösségi beszámolók, ezek igen értékes részei az értesítőnek, illetőleg szakkörök munkáiról, könyvtári munkáról, diákönkormányzat tevékenységéről szóló tájékoztatók. Van sajtófigyelés is néhány esetben, két esetben pedig közzé teszik a tanárok publikációs jegyzékét is, a Táncsicsban, és a Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskolában. És hát a nekrológ is tartozéka egy iskolai értesítőnek. Mindezekhez elfogadható mennyiségű és minőségű fotóanyag is társul, különösen osztályképek.

A B5 méret az, ami szabványosan elfogadható az iskolai értesítők esetében. Veszprémben ezt választják. Van bennük oldalszámozás, van tartalomjegyzék. Ezt azért hangsúlyozom, mert nem minden esetben létezik. A Veszprémben kiadott értesítők a terjedelme minden esetben meghaladja a 100 oldalt, ami azt jelenti, hogy bőséges, részletező információt kapnak az olvasók. Üresjárat, a kiadvány feladatát tekintve felesleges közlés csak ritkán fordul elő. A könyvészeti adatokat nagyjából megtaláljuk, ami óriási jelentőségű. A jubileumi évkönyvek esetében bizony sokszor nincs ott a szerkesztő, a nyomda neve, nincs ott, hogy mikor adták ki, egyszóval nagyon hiányosak. A tipográfiairól. Nem mindegy, hogy milyen betűtípussal és betűmérettel dolgozunk. Az egységesség, a célszerűen kevés betűtípus nem konzervativizmus, hanem az áttekinthetőséget javítja ezeknél a kiadványoknál. Ugyanez áll a kiadványok címlapjára: a borítón szokásosan megjelenő név, a kiadás éve, a címer, a jelvény.

Egy kis kitérővel hadd mondjam el, hogy pocsek a kötelespéldány-szolgáltatás. A nyomdák nem adják le a köteles példányokat, így ezek a kiadványok nem kerülnek be a megfelelő közgyűjteményekbe. Szomorú, hogy az iskolák nem érzik kötelességüknek, hogy egy-egy példányt eljuttassanak a városi vagy megyei könyvtárba, a levéltárba, a múzeumba, hogy a következő korok neveléstörténészei, honismereti munkásai ezekből merítsenek majd. Ezek a forrásértékű kiadványok így sehol nem találhatók meg, mert az utólagos szerzeményezés nagyon nehéz. Mire valaki egy ilyen gyűjteményt összerak, sok idejébe, fáradozásába telik, mert csak személyes kapcsolatok révén lehet hozzájutni.

E kis kitérő után a másik nyomtatott iskolai dokumentumtípus, amelyről beszélni szeretnék, az iskolai évfordulókhoz, jubileumokhoz köthető évkönyvek műfaja. Veszprémben 1974-től a mai napig 23 ilyen kötet jelent meg. Az első volt az egykori Alumínium Vegyipari Szakközépiskola (majd Vegyipari Technikum), amely 25 éves jubileumára adott ki évkönyvet, ez korrekten, nagyon tisztességes munka volt. A következő 1983-ban jelent meg, amely valamikori iparostanonc-képzés iskoláját, a 100. év fordulóját ünneplő Táncsics Szakmunkásképző Intézet történetét mutatja be. Ezt követte 1986-ban a Piarista Gimnázium jogutódja, a Lovassy László Gimnázium jubileumi évkönyve, ők 275 évre tekintettek vissza. Pesten adták ki, a Veszprémi Piarista Öreg Diákok. A sort folytatja a veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola a centenáriumi évkönyve, amely 1995-ben jelent. Ezután a nem túl régi Megyasszay István Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégium Évkönyve következik, amit a 10 éves fennállásra adták ki. Az alapításának 10. majd 15. évére emlékező Vetési Albert Gimnázium is kiadott évkönyvet. (Megjegyzem, hogy ezeken az iskolák által kiadott értesítőknél és jubileumi évköny-

veken kívül vannak olyan kiadványok, amelyeket 50, 60 éves érettségi találkozára jelentetnek meg (az egykori diákok.) Az általános iskolák sem maradhatnak ki ebből a sorból. Ők is sorra jelentetik meg a 10, a 15, a 20, 30, 50, 100 éves jubileumi, emlékező kiadványokat.

Nos, ezeknek az évkönyveknek a formai és a tartalmi világa nagyon különböző. Közös vonás talán az bennük, hogy mindegyik évkönyvben található intézménytörténet, még ha elnagyolva is. Sőt intézmény-előtörténet is előfordul néhány évkönyv esetében. Vannak kronológiák, természetesen ezek a vizsgált időszak hosszától függenek. Jellemzők az intézményvezetők beköszöntői, illetőleg az éppen időszerű helyi nagyságoknak a vezérszavai, már csak azért is, mert ők adtak a megjelentetéshez pénzt. Különben nem lennének színes borítók, meg színes belső oldalak. Minden esetben kapunk munkatársi névsort, bár az is igaz, hogy ez vagy csak a kezdő évre, vagy a kiadás évére korlátozódik. A diáknévsorok is megjelennek, de a hosszabb időszakot átfogó jubileumi évkönyvekben ez sem teljes, mert valószínűleg nem volt rá megfelelő adatsor. Az évkönyvek zömében megjelennek olyan összeállítások, amelyek híres diákokról vagy híres tanárokról szólnak.

Az itt bemutatott kiadványok általában gazdagok informatív anyagukban, de vannak minden különösebb koncepció nélkül összeállított évkönyvek is. Talán kevés idő állhatott a szerkesztő rendelkezésére, vagy nem sikerült megnyerni megfelelő szakembert erre a szerepre, így aztán becsúszhattak olyan hibák, hogy nincsen tartalomjegyzék, vagy egymás után ömlesztve, felirat nélkül jelennek meg a fényképek, vagy a bélyeg méretű képecskék, amelyek semmire nem jók, semmiféle információértékük nincsen. Előfordul, hogy úgy tördelik be a képeket, hogy ezzel lefedik a szöveget, vagy a kronológiából itt-ott egy-egy év kimarad. De hálistennek nem ez a jellemző! A veszprémi évkönyvek többsége gondosan van megszerkesztve, és esetenként színvonalasan teljesítik a kitűzött célt. Egy jubileumi évkönyv megszerkesztése, anyagának összeállítása, összegyűjtése szakértelmet kívánó feladat. Nemcsak a tárgyismeretre kell gondolnunk, hanem arra is, hogy ismerni kell azokat a személyeket, akik képesek adott időszakról korrekt, hiteles információt adni, továbbá kell bizonyos kiadványszerkesztői ismeret is. Aztán fel kell ismerni a rendelkezésre álló anyag jellegét, összetételét, mennyiségét, meg kell határozni a közlési sorrendet, korrektúrára, ellenőrzésre, javításra meg kell mutatni a szerzőknek a betördelt anyagot, hogy a hibákat kiszűrhessek. A kiválasztott illusztrációk ne térkitöltőnek legyenek, hanem dokumentációs értékűeknek kell lenniük. Arra törekedni kell – és ez üzleti szempont is –, hogy minél több diák munkáját megjelentessük, minél jobban olvasmányosabb legyen. Ha van eredmény, arról beszélni kell, be kell mutatni a gyerekek életét, mert végül is a kezdeti cél az volt, hogy a diákok számára készüljenek ezek az iskolai évkönyvek és értesítők.

Összefoglalóan megállapítjuk, hogy Veszprémben az iskoláknak meghatározó köre törekszik arra, hogy számot adjon önmagának, a diákoknak az elvégzett munkáról, a mindennapok történéseiről. Az általuk kiadott iskolai értesítők, évkönyvek neveléstörténeti forrásmunkák sorát jelenítik meg. Ezek a kiadványok – mint a jó borok – minél régebbiek, annál becsebbek. A diák erre, majd a növekvő számú érettségi találkozókon jön rá, amikor a fakuló emlékezetet segítik a találkozókra elvitt iskolai értesítők, évkönyvek. Hogy ez így legyen, fontos, hogy megfelelő színvonalú dokumentumok kerüljenek ki az iskolákból. Véleményem szerint a jó szándék mellett szükség lenne egy olyan, gyakorlati tudnivalókat tartalmazó segédeszközre, útmutatóra, amit aztán az iskolai értesítők, iskolai évkönyvek szerkesztői használnak.

Dr. Csiszár Miklós

Honismereti táborok Miskolcon¹

Ha jól emlékszem minden 1997-ben kezdődött. Történelem tanárom, Titkos Sándorné kérdést tett fel osztályomnak: kit érdekel a falukutatás, ki szeretne egy nyári diáktáborban részt venni, ahol ez lenne a feladat? Mindig is érdekelt a történelem és nagyon sokáig úgy is gondoltam, hogy ezzel szeretnék a későbbiekben foglalkozni. Így hát pár osztálytársammal jelentkeztük, csak később, mikor megtudtuk mi a konkrét feladat, lepődtünk meg mennyire komoly munka vár ránk. Egy Miskolctól nem messze lévő kis település, Csincse múltját és jelenét kellett kutatnunk, mivel a falu alatt értékes lignit lelőhelyet találtak és ezért a lakosságot teljes egészében el akarták költöztetni. A munkában már a lelegejétől segített minket dr. Rémiás Tibor, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeum történésze. Kis csapatokat alakítva ismerkedtünk meg Csincse, társadalmával, népi szokásaival, infrastruktúrájával. Milyen furcsa is az, hogy 14 évesen(!) már megismerkedtünk olyan szavakkal, mint infrastruktúra, urbanizáció stb. A kutatócsapat évről évre új emberekkel bővült a Zrínyi Ilona Gimnázium tanulóiból, sőt később már más iskolákból is. 1997-től 1999-ig három évig folyt a kutatómunka Csincsen, aminek összegzésére a 2000 évi, edelényi táborban került sor. Ott a tábor két csoportra oszlott: a régebbi táborozók a csincsei anyagokat dolgozták újra és rendszerezték, az újak pedig az edelényi tájház raktárában levő tárgyakat rakták rendbe és persze közben meg is ismerkedtek azok használatával.

A 2001-es évtől nagy fordulatot vett az akkorra már szokásossá váló honismereti tábor képe. A Miskolci Levéltár útjára indított egy könyvsorozatot, melynek lényege a miskolci templomok és sírkertjeik bemutatása. A sorozatnak nagy a jelentősége, mivel mindannyian tudjuk, hogy a temető képlékeny dolog, hiszen a sírkövek egy idő után megsemmisülnek, és az ott nyugvó embereket elfelejtik. Ezért fontos ez a könyvsorozat és ezért jelent nagy segítséget a kutatótáborok munkája. A könyvek felépítésére jellemző, hogy a legelején komoly áttekintést kaphatunk az adott felekezeti miskolci történetéről, amit történészek, levéltárosok írnak meg. A következő rész magáról a templomról, és ami társadalmi szempontból még fontosabb, a templomhoz tartozó sírkertéről, valamint az ott nyugvó emberekről szól. Ebben már benne van a táborozók munkája, hiszen fő feladatunk volt a sírok regisztrálása, és a Miskolc életében egykor jelentős szerepet játszó személyek utáni kutatás is. Persze voltak olyan régi sírok, amelyek regisztrálása gondot okozott a felirat megrongálódása, vagy szabad szemmel olvashatatlansága miatt. Ekkor jött a rajzos csoport, akik egy úgynevezett vasporos eljárással láthatóvá tették azokat a sírfeliratokat, amelyeknél a regisztráló csoport már feladta a reményt. A táborozás alatt lehetővé vált számunkra a hon konkrét megismerése, kirándultunk Miskolcra és a környező településekre. Voltunk Nyíregyházán, Egerben, Mádon, Tokajban, és még megannyi helyen.

A táborok témája sorrendben a következő volt: 2001-ben a görög ortodox, 2002-ben az avasi református, 2003-ban a Mindszenti, és 2004-ben az izraelita templom és sírkertjének regisztrálása és feldolgozása. A következő évben pedig – a tervek szerint – Göncre megy a tábor, ahol több kisebb temető vár feldolgozásra.

Nekem szerencsém volt részt venni mind a nyolc táborban. De ez a részvétel sokkal többet jelentett holmi táborozgatásnál. Hiszen részt vehettem a csornai Honismereti Diákkonferencián, és a csincsei gyűjtésből több alkalommal is készítettünk kiállítást. A táborozások alkalmával megtanultam milyen is a komoly kutatómunka, hogyan lehet levéltárban utánajárni dolgoknak, hogyan lehet kérdőíveket kitölteni, kitöltetni, feldolgozni, és hogy hogyan dolgozzak eredményesen, – a mai szóhasználattal élve –, egy team-ben.

Amit nagyon sajnállok az, hogy számomra a táborozások valószínűleg véget értek, hiszen a 14 éves fogszabályzós kislány felnőtt, azóta főiskolára jár, és nemsokára átlépi annak a bizonyos nagybetűs életnek a kapuját. Egy viszont biztos. Az ezzel a csapattal eltöltött nyolc év örökre emlékezetes marad számomra és később mindig szívesen fogok visszagondolni rá, ezért köszönök mindent.

Spitzmüller Gergely

¹ Elhangzott a 2004. szeptember 24-én, Edelényben a IX. Ifjúsági Honismereti Akadémián (Szerk.)

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Kismarja¹

Sárkány Viola történelem-filozófia szakos tanárral beszélget Takács András

A trianoni határ mellett, a Berettyó völgyében, a történelmi Partiumban van egy falu, amely valaha „a magyar történelem fénylő csillaga” volt. Ez a föld adta a magyar történelem egyik legnagyobb alakját, kismarjai Bocskai Istvánt, Erdély és Magyarország választott fejedelmét. 1606. szeptember 22-én, nem sokkal halála előtt Bocskai mezővárossá tette szülőfaluját s lakóit felruházta a többi hajdúnak nyújtott kiváltságokkal. Bár ezek 1828-ban megszűntek, a mintegy kétezer lelkes település továbbra is mezőváros maradt, a kismarjaiak pedig mindmáig őrzik a „városi illúziók” hagyományát. Templomában Bocskai festmény látható, temploma tornyában Bocskai harang lakik, a falu iskolája a fejedelem nevét viseli. Az egykori hajdúváros múltját és jelenét Sárkány Viola tanárnő mutatja be. (Szerk.)

Sárkány Viola: Egy hajdan jó nevű bel-budai gimnáziumnak voltam a vezetőtanára, aztán egy ideig egyetemi előkészítőt vezettem. Jelenleg egy konzervatív, független hetilapban jelennek meg a cikkeim, a Kismarjai Egyházközségnek vagyok tiszteletbeli presbitere és a Bocskai Szövetség választmányának a tagja.

Takács András: Mondjuk el, hol beszélgetünk!

Sárkány Viola: Itt vagyunk Kismarján, az egyre fogyatkozó Bocskai Várdombon, amelyik még hirdeti a hajdani dicsőséget. Ezen a helyen egy csillag született, kismarjai Bocskai István, Erdély és Magyarország választott fejedelme, aki egy ellentmondásos korban, a szétszabdalt hazában, a Német-Római Császárság és a Török Birodalom közé ékelődve a hadak élén, a hadak útját járva, békekötéseivel, kiváltságlevelével, a hajdúk letelepítésével, az erdélyi függetlenség megszilárdításával mutatta a kivezető utat. Életművével nemzeti nagyjaink sorába emelkedett.

Takács András: Van itt egy emlékmű és egy székelykapu.

Sárkány Viola: Ez az emlékmű 1999-ben készült október 15-re, az álmosdi csata évfordulójára, a székelykapu pedig a millenniumra, 2000. augusztus 20-ra. Nagy Dénes alkotása, aki Székelyudvarhelyről költözött ide Kismarjába.

Takács András: Kismarján mennyire őrzik Bocskai kultuszát?

Sárkány Viola: A rendszerváltozásnak abban látom egyik nagy pozitívumát, hogy helyreállította a nemzeti önbecsülés értékrendjét, és felerősítette a kisközösségek nemzetmegtartó erejét. A közösségek keresik azonosság tudatukat, Kismarja Bocskai Istvánban és a hajdúkban találta meg. A kultuszt évszázadokon keresztül őrizték, de ez a hagyományápoló tevékenység az 1990-es évek óta újból felerősödött Kismarjában.

Takács András: Kismarjának milyen régi a történelme?

Sárkány Viola: Kismarja feltételezhetően honfoglalás kori település, szabad szemmel is látható, hogy szigeten épült, s a Berettyó erei fogták körül. Első említése 1277-ből való, s *Mavija, Marja* néven olvasható. Hogy a következő századokban kik voltak a birtokosai Kismarjának, az igen ellentmondásos, de az biztos, hogy az Ákos-nemzetség tagjai. A XVI. század derekán

¹ Elhangzott a Kossuth Rádióban 2004. június 4-én.

Bocskai György a birtokosa Kismarjának és Nagymarjának, és az is biztos, hogy ezt a birtokot nem a Habsburgok és az Erdélyi Fejedelemség közötti harcok során szerezte, hanem egyértelműen öröklés útján. Erre Bocskai István fejedelem a szabadalomlevelében is hivatkozik, mikor arra utal, hogy ükapáink is itt vannak eltemetve a templomban. Tehát a család nemzedékekre visszamenően – csak valószínűleg más néven – birtokolta Kismarját.

A másik nagy kérdés, hogy hol született Bocskai István? Történészek azt mondják, hogy Kolozsvárott született, 1557. január első péntekén, mivel akkor Bocskai György és felesége, Leksei Sulyok Krisztina Kolozsvárott tartózkodtak Izabella királynő fogságában. Ám maga a fejedelem szabadalomlevelében Kismarját jelöli meg szülőföldjének. Kortársai is innen származtatták, például Debreczeni Szappanyos János a Wittenberget megjárt prédikátor, aki 1606-ban írja: „*hogy te ez kis helyről – tehát Bihar vármegyéből – származtál oltalmunkra.*” Először Szamosvölgyi István írja azt, hogy Bocskai Kolozsvárott született, a többi történész pedig átvette. Ezt eddig oklevéllel még nem bizonyították, és amíg ez nem történik meg, addig mi kismarjaiak mondjuk és hisszük, hogy Bocskai István itt ezen a helyen született. Ez a föld adta kismarjai Bocskai Istvánt, ez az a föld, amelyből vétetett. Olyan korban élt, olyan tragikus nemzedéknek volt kiemelkedő tagja, amelynek naponta meg kellett harcolnia az életért, a megmaradásért, és a nemzet függetlenségéért. Hiszen 1541-től, az ország három részre szakadása után, egészen XVII. század végéig az egymást követő nemzedékek nagy kérdése volt, hogy a két birodalom közül melyik mellé álljon, kivel szemben harcoljon, kinek a szövetségében. A dicsőség éve 1605, mert először Nyárádszeredán Erdély fejedelmévé, majd a szerencsi országgyűlés Magyarország fejedelmévé választja Bocskai Istvánt. 1605. november 11-én pedig a Rákosmezőn I. Ahmed küldötte Lalla Mohamed nagyvezér átnyújtja neki a királyi koronát, állítólag az utolsó bizánci császár koronáját. Bocskai elfogadja mint ajándékot, de azt mondja: van már az országnak koronás királya. Sajnos már betegeskedik, mikor 1606 szeptember 22-én Kassán, a fejedelmi székhelyen, kiállítja Kismarjának a szabadalomlevelét, decemberben pedig, nem sokkal halála előtt, lediktálja jó emberinek a híres, nevezetes, gyönyörű magyarsággal megírt testamentumot, majd pedig – ahogy Rimai János írja: – „...két karácsony között, pénteken, 1606. december 29-én Kassán elhunyt a nagy fejedelem.”

Sárkány Viola: dr. Varga Gyula Kismarja szülőtte és monográfusa, Kismarja díszpolgára, a történettudományok doktora, aki minden művét Kismarjáról írta. Legnagyobb munkája: *Egy falu az országban* – Kismarja története a kezdetektől egészen 1945-ig. nagyon sokat köszönhetünk, hogy Kismarja a rendszerváltozás után lelkiekben hazatalált.²

Dr. Varga Gyula: A Kismarjai adománylevél 1606. szeptember 22-én kelt Kassán. Elég hosszú és terjedelmes a protokollum rész, az oklevél úgynevezett „arenga része”, ahol azt magyarázza, miért adja ezt az oklevelet. Ebből egyértelműen az derül ki, hogy igen kedves szülőföldjét részesíti ebben a kiváltságban. Azt ugyan nem tudjuk bizonyítani anyakönyvi kivonattal, hogy Bocskai ott született, vagy nem ott született, a hivatalos történetírást tudjuk, Kolozsvárra teszi a születését, de az biztos, hogy Bocskai egész életében Kismarját vallotta szülőföldjének. Ez ugye olyasmi, ha ma valaki Debrecenben, a kórházban születik, de saját faluját nevezi meg, hogy odavalósi.

Részlet a kismarjai adománylevélből:

„*Ha tehát alacsonyabb helyzetünkben, de mindenkor, mindenkivel szemben hálát akartunk gyakorolni, aki előttünk arra érdemet szerzett, annál inkább méltóságunk ezen fokán, ahová nem sokkal ezeltől a hatalmas Isten különös rendeléséből és kegyelméből, a birodalomban lakó urak általános szavazatával emelkedtünk, illenek-e megfedekezniünk arról a helyről, arról, a mi igen kedves szülőföldjünk, közelebből a Bihar vármegyében fekvő általánosan Kismarjának nevezett községről, amelyről a mi eleink, ükapáink, nagyapáink, ősapáink eredetüket onnan véve, magukat neveztek és neveztettek, s ahol a mennyei hazába való megtérni után testüket elföldéltetni, csendes nyugalomra eltemetni, sírboltokat és síremlékeket emelni kívántak? Nem! Sőt, éppen különös jóindulatunkból és hatalmunk teljességéből ezt a mi Kismarja községünket, Magyar birodalmunk többi községeitől elkülöníteni és elválasztani akarván elhatároztuk, hogy mezővárossá tesszük.*”

² Dr. Varga Gyula azóta eltávozott közülünk a minden élők útján. (Szerk.)

Az oklevél lényegében megfogalmazza, hogyan képzei el a fejedelem, milyen legyen az ideális, XVII. századi magyar település. Kezdődik azzal, hogy Kismarjának mezővárosi kiváltságot ad, tehát egy városkép él előtte, holott Kismarja nem volt város, hiszen a városiasodásnak semmiféle jele nem volt akkor sem, meg később sem. A másik az, hogy a társadalmat, a falu népét, a jobbágyságot kiemelte mindenféle földesúri joghatóság alól. Ő volt a földesura, és erről lényegében lemondott. Tehát sem az úriszéket, sem pedig a birtokait nem tartotta meg, hanem Kismarja rendelkezésére bocsátotta. Ebből a birtokrészből egy körülbelül 1200 holdat kitevő legelő- és erdőrészt kimondottan a kismarjai közösségnek adott, hogy eltartsák önmagukat, valamint az egyházat és az iskolát. Ugyanígy rendelte a volt regálékát: a vásártartás-, a kocsmáltatás-, a mézárszék jogát. Ezek jövedelmét is Kismarjának adományozta, ugyancsak az iskolák és az egyház fenntartására. A vízimalmot szintén, az úgynevezett sabatalist: ez egy különleges magyar jogszokás, ami azt jelenti, hogy a malom szombatnap i vámja szintén az egyházat illette meg. Az tehát ebből a tanulság, hogy a feudális rendnek, a későbbi földesuraknak kötelességük volt, hogy ennek a mezővárosnak a megélhetését biztosítsák. Bocskai tehát földet, vagyont is adott a szabadsághoz, nemcsak a papirt.

A polgárokat – nagyon érdekes – nem nemesítette meg, sőt kimondta, hogy ebben a közösségben nemes nem létezhet, illetve ha beköltözik is, nemesi jogait nem gyakorolhatja. Ez kicsit már a királyi városok felé mutat, mert a mezővárosoknak nem volt ilyen joguk. Amikor kivonta a falut a földesúri joghatóság alól, egyúttal gondoskodott a bírónak a jogköréről is. Egészen különös, tudomásom szerint egyedülálló eset a magyar történelemben, hogy a kismarjai bírót olyan ítélkezési jogokkal ruházta fel, amiket különben csak pallosjoggal rendelkező város, vagy főrendű úr gyakorolhatott. Többek között az úgynevezett közbüntettek, a crimina publica minden fajtája fölött – tehát, rablás, gyilkosság, gyújtogatás stb. – fölött ítélkezhetett a kismarjai bíró. Ez egészen különleges dolog.

Na most: nem nemes a falu népe, ugyanakkor két ember helyett felelt meg egy embernek a szavazata. Ez szintén túlterjed egy kicsit a jobbági, sőt a mezővárosi polgárjogon. Sok egyéb dologban – örökösödési jog, hogyan épüljön fel a falu önkormányzati szervezete – inkább hasonlít a királyi városi jogokra, mint a Magyarországon elterjedt mezővárosi jogokra. Vagyis Bocskai szabad polgári – Szabó István megfogalmazásában szabad paraszti – közösségnek, független kis köztársaságként képzelte el Kismarját, akik nem függnek semmiféle földesúrtól, még az egyházi hatalomtól sem. A tizedet ugyan be kell szedni, de azt is a saját egyházuk javára kell fordítaniuk. A feudális kötelezettségekről nem mondott ugyan le, így a kerek vár mindenkor i urának tette kötelességévé, hogy a falut külső támadások ellen megvédelmezze.

Ez tehát a Kismarjának szabadságot adó oklevélnek lényege. Hogyan élte meg ezt ez a kis közösség? A XVII. század folyamán Erdélyhez tartozott Kismarja, s az erdélyi fejedelmek sora megerősítették az oklevelet, ami kisebb-nagyobb módosítással élt. A XVIII. században a felszabadító háborúk után azonban megváltozott az Erdély jogviszonya is, meg egyáltalán a magyar jogrend is más formákat öltött. Már nem lehetett értelmezni, hogy földjük van, közben nem nemesek. Éppen ezért már III. Károly a hajdúvárosok kiváltságához hasonlóra formálta át az oklevelet. Kollektív nemességet adtak a településnek, de ez nem terjedt ki személy szerint a lakosokra, csak a közösségre. Ezt a jogát a város 1828-ig élvezte, addig a város tulajdonában lévő földek, regálék stb. után nem fizetett sem földesúri, sem állami adót. Viszont a lakosság polgárnak számított, tehát ők a XVIII. században szokásos contributiot már fizették³. A jobbágyközségekkel szemben annyi előnnyel, hogy ezt az adót – mint az a mezővárosok részben, a királyi városok pedig mindenképpen – maguk szedhették be és tárolták a város granáriumban, a nagy magtárban, és innen adták ki az adószedőknek. Az adószedők, a katonaság tehát nem zaklatták a polgárokat, azok élték a maguk szabadságát. Ez a kiváltság elvileg 1848-ban a jobbágyrendszerrel szűnt meg. Gyakorlatilag azonban tovább élt, egészen az 1870-es évek városrendezési terveiig, de bizonyos elemei egészen 1950-es évekig érvényesültek. Így például megmaradt a nagy közös legelő, ami a város tulajdona volt, megmaradtak az országos vásárok és így tovább. Érdekes, hogy az I. világháborúig vámmentességet élveztek a kismarjaiak Nagyváradon, Debrecenben és szerte az országban.

³ contributio = hadiadó: az országgyűlésen megszavazott rendkívüli állami adó, amit a rendek mint hozzájárulást, segílyt ismertek el. (Magyar történelmi fogalomtár. Szerk.: Bán Péter). Bp. 1989.)

Mindezek ellenére Kismarja szegény kis falu, de az 1914-es háború végéig jó viszonyok között élt. Sajátos magyarszürke marha tenyésztési rendszer alakult ki. Két törzskönyvezett, országosan is számontartott csordája volt a településnek. Ebből Kismarja aránylag jól pénzelt, és meg is élt, amíg Nagyváradot el nem szakították. Nagyvárad volt ennek a területnek a fő piaca, így aztán a két világháború között kezdődött a falu romlása, amit aztán az 1950-es évek teőztek be. Most nagyon jó szellemű vezetése van, reméljük, hogy újra életre kel ez a kis falu, és Bocskai szelleme is tovább él.

Sárkány Viola: Szűcs László, Kismarja polgármestere, immár harmadik ciklusát tölti. Nem tősgyökeres kismarjai ugyan, de ide nőszülve azzá vált. Már sokat tett Kismarja jelenéért, és remélem, hogy megteszi majd mindezeket Kismarja jövőjéért is.

Takács András: A polgármesteri hivatalban beszélgetünk, de ezt az épületet itt mindenki városházának hívja, noha Kismarja falu.

Szűcs László: Visszatekintve a múltba, Bocskai István fejedelemtől Kismarja valóban városi rangot kapott, de soha nem érte el a városi szintet. Érzésem szerint sajnos már nem is fogja.

Takács András: Hányan lakják a települést?

Szűcs László: Kismarja lakossága 1380 fő, és évente 10-20 fővel csökken vagy nő, az elvándorlás és az ideköltözés függvényében. Elsősorban városokból költöznek ide, Debrecenből, de jönnek Budapestről, jönnek Borsod megyéből, az ország sok más helyéről, és egyre több család költözik át Erdélyből.

Takács András: Látom, hogy a faluban van gyógyszertár, öregek otthona...

Szűcs László: Valóban található itt gyógyszertár, óvoda, iskola, és bentlakásos idősök otthona is. A legfontosabb azonban munkahelyek teremtése lenne, azzal lehetne a kismarjai emberek sorsán fordítani, mert ez a legégetőbb probléma. A Berettyó Termelőszövetkezetet főlsszámolták, jelen pillanatban a község polgármesteri hivatala a legnagyobb munkáltató.

Takács András: Mekkora itt a munkanélküliség?

Szűcs László: Olyan 10-15 %.

Takács András: Aki dolgozni akar, hova tud menni?

Szűcs László: A rendszerváltás előtt nagyon sok ember Debrecenbe járt dolgozni, jelenleg is a megyeszékhely tudja a legtöbb munkalehetőséget nyújtani a kismarjai és a környező falvakban élő embereknek. De 50 kilométer a vasúton a távolság, közvetlen buszközlekedés Debrecenbe jelenleg nincs, csak Berettyóújfaluba, de az is reggel indul, délután érkezik vissza, tehát oda a munkába járás szinte megoldhatatlan. Munkahelyteremtő beruházásokat kellene megvalósítani, habár véleményem szerint ez elsősorban nem az önkormányzat feladata. De ha mégis tudnánk bármilyen munkahelyet teremteni, akkor az itt élő emberek a sorsa valamelyest javulna.

Takács András: Ha valaki itt akarna vállalkozni, az önkormányzat tudja-e egyáltalán segíteni, és van-e olyan, aki ide akar jönni?

Szűcs László: Nagyon várjuk az ideköltöző vállalkozókat, szinte mindenben tudnánk segíteni. Tudnánk telephelyet adni neki, természetesen adómentességet nyújtanánk. Vannak elhagyott házak, olcsók a porták, azt mondom, hogy ideális hely lenne vállalkozóknak, mert szabad munkaerő az van.

Takács András: Vállalkozó pedig nem akad, aki idejönne?

Szűcs László: Vannak érdeklődők, de igazából nincs olyan vállalkozó, Kismarjába szeretne jönni, pedig ideálisak a feltételek.

Takács András: Kismarjának csodálatos múltja van. Milyen a jövője?

Szűcs László: Van jövő! Az Európai Unió tagja lett Magyarország, úgy gondolom, a határ közelében is egyre nagyobb cégek fognak letelepedni, és ezáltal megnyílik a kismarjai emberek is az út a munkahelyek felé.

Sárkány Viola: vállalkozó és gazdálkodó, kismarjai, hajdú nemzedékek örököse. Vagyont vállalkozásból szerelte, és ennek egy részét fektette be a gazdálkodásba.

Takács András: Mire vállalkozik?

Telegdi Gyula: Kőművesmester a szakmám, ezt tanultam, ezt szeretem, és építőipari tevékenységet folytatok 1972 óta. Apám is kőműves- és ácsmester volt, ő is ezt gyakorolta.

Takács András: A gazdálkodást mikor kezdte?

Telegdi Gyula: 1992-ben, amikor lehetőség nyílt, hogy a termelészövetkezetből ki lehessen venni azokat a saját tulajdonú földeket, amiket annak idején kényszerrel bevitettek a gazdákkal. Apósomnak nagyobb mennyiségű földje volt, és már korábban azt mondta: ha egyszer megérné, hogy vissza lehet venni a földet, akkor megtenné. Ő volt az első Kismarjában. Amikor ezt a törvényt este bemondták a televízióban, másnap reggel márt eljött hozzám, hogy segítsék. Készítettem egy beadványt, a termelészövetkezetben megdöbbenek, mert még ők sem tudták, hogy erre lehetőség van. Nagy dűnnyögve elfogadták, és 30 nap múlva ideiglenes jelleggel ki is adták a területet. Később aztán a törvénynek megfelelően a vagyonszétosztás is kimérték. Nekünk is volt 15 holdunk, később a szülők testvérei, a városban lakó unokatestvérek szóltak, írtak, üzentek, hogy úgy sem tudunk vele mit kezdeni, intézd el, és legyen a tied. Aztán jött a kárpótlás, amit a törvénynek megfelelően megkaptunk. És már menetközben gazdálkodunk, hiszen apósom egy jó gazda volt a múltban, aki harminc éven át szomorodva ment a térszbe dolgozni.

Takács András: Mekkora területen gazdálkodik?

Telegdi Gyula: 273 hektáron gazdálkodunk. Alakítottunk egy családi gazdaságot, van két fiám, egyik nő, ő autószerelő, érettségije van, a másik, kisebbik fiam gépészmérnök. Dolgoztak egy debreceni vállalatnál, de nem sokat kerestek, ezért úgy döntöttek, hogy itthon maradnak. Vásároltam két tanyát, az egyiket szarvasmarha telepet létesítettem, 54 darab most az állomány, ebből 27 fejős.

Takács András: Hány embert foglalkoztat?

Telegdi Gyula: Az építőipari vállalkozásomban hét alkalmazott van, a mezőgazdasági családi gazdaságban három meg a két fiam, ők vezetik már inkább a gazdaságot, gyerekeik is önállóak.

Takács András: Akkor itt viszonylag nagy munkaadónak számít?

Szűcs László: Igen, igen. Én szegény családból származom, apám is iparos volt, minket munkára neveltek. 54 éves vagyok, az én kezem munkája is látszik már a falun, és úgy próbálom a fiaimat is nevelni, hogyha meg akarnak élni legalább azon a szinten, amit én elértem, ahhoz dolgozni kell.

Takács András: Aki szarvasmarhát tart mostanában, általában igencsak panaszkodik.

Telegdi Gyula: Két év óta nullán vagyunk a szarvasmarhával. De úgy gondolom, hogy ez egy tőke, egy vagyon. Nem akarok még meghátrálni, nem is fogok, nem vagyok az a típus, de most csupán a szarvasmarhából nem tudnánk megélni. Azért kell a vállalkozás, mert abból fedezem még a hiányt., Amikor megkezdődött ez az uniós láz, azt gondoltam, talán idővel elérjük a többi uniós ország szintjét. Németországtól Svájcig többfelé jártam, sok minden tetstett, de jelenleg nem állunk ott, hogy versenyezni tudnék egy holland gazdával.

Sárkány Viola: Fiatalfarmátus lelkészünk, alig két éve van nálunk, de már nagy közmegeledezésre végzi a munkáját és néhány hónappal ezelőtt a Kismarjai Egyházközség, a lelkész urat beiktatta az egyházközségbe, mint állandó református lelképástort.

Takács András: Itt állunk a templomban, s úgy fogalmazott, hogy templombelsőnek nem a legszebb, viszont ásatásnak gyönyörű.

Szabó János: Igen, nagyon komoly és jelentős munkában vagyunk. Egyházi jegyzőkönyvek és történelmi dokumentumok alapján tudjuk, hogy a jelenlegi templom alapja alatt lehet a Bocskai család kriptája. A jelenlegi templom 1805-ben épült, nagy valószínűséggel azért, mert az 1700-as évek végén földrengés rongálta meg ezt a hatalmas középkori templomot. Az új templom építése 1802-ben kezdődött, 1805. szeptemberében volt a felszentelése, ennek kétszáz éves évfordulójára szeretnénk most megújítani. Azonnal látjuk kismarjai viszonyokhoz képest hatalmas, gondos munkával megépített templom. Ez volt jellemző ennek a templomnak az elődjére is. Történelmi iratok szerint 1277-ben már állt az Árpád-kori templom, aminek alapjaira most találtunk rá. A feltárást irányító Módiné Nepper Ibolya régész szerint a templom építői nagyon gondos munkával 70 cm magasságú téglalapot készítették. Majd a későbbiek folyamán – úgy szoktuk mondani: kétszáz évenként – egy-egy nagy átépítés következett.

Egy bővítés alapján úgy látjuk, egy időben oszlopsoros templom is volt, majd ismét bővítettek, és Bocskai István idejében a helyi viszonyokhoz képest hatalmas templom szolgált a fejedelmi család temetkezési helyéül. Azért kezdünk bele ebbe a nagy munkába most, Bocskai szabadságharc 400 éves évfordulóján, mert méltóképpen szeretnénk ünnepelni úgy, hogy a családnak kegyeleti helyet alakítunk ki. Ugyanis az ország területén Bocskai István fejedelemnek nincsen megfelelő emlékhelye, pedig mindenképpen megérdemelné.

Takács András: A templomnak van egy büszkesége.

Szabó János: Az úgynevezett Bocskai harang, melyen felnagyított méretben látható a fejedelem pecsétlenyomója. Ezt a harangot Sárándi Miklós főbíró 1616-ban öntette, ő látta el Bocskai pecsétlenyomójával. 1766-ban fel kellett újítani a harangot, és nagy büszkeség számunkra, hogy a török hódoltság idején, és az azt követő háborúkban ez a harang megmaradt. A 400 éves Bocskai harangot minden vasárnap megszólaltatjuk, a másik kettővel istentiszteletre hívja a gyülekezetet.

Sárkány Viola: Bemutatnom Pető Ferencné Szilágyi Matildot, akinek az elődei nemzedékek óta kismarjai lakosok, most a Kismarjai Bocskai István Általános Iskola és Óvoda igazgatónője, és a „Kismarja nagyszonya” kitüntető cím birtokosa.

Takács András: Mekkora ez az iskola?

Pető Ferencné Szilágyi Matild: Jelenleg 177 tanuló jár ide, a tantestület létszáma 12 fő, és van egy óraadó tanárunk, az óvodával együtt összesen 27-en dolgozunk az intézményben. A gyereklétszám most emelkedik, de az 1990-es évek végén nagyon lecsökkent, mindössze 130 gyermekünk volt.

Takács András: A gyerekek közül hányan tanulnak tovább?

Pető Ferencné Szilágyi Matild: A beiskolázás elvileg százszázalékos, de minden évfolyamban van néhány gyerek, aki megkezdí ugyan az iskolát, de aztán kimarad. A diákoknak körülbelül 50–60% tanul tovább középiskolában, a többiek pedig szakmát választva tanulnak tovább.

Takács András: Igazgatónő hány éves korukig kíséri figyelemmel a tanítványok sorsát?

Pető Ferencné Szilágyi Matild: Nagyon sokáig, mert mikor pályázatokat kell írni, vagy valamilyen létszám adatokat kérnek az önkormányzattól, legtöbbször az iskolához fordulnak, abban a pillanatban nézem a tablót és minden gyerekről tudok információt adni. Akiket harminc év során tanítottam, a legtöbbjükről tudom hová jutottak.

Pető Ferencné Szilágyi Matild: Van közöttük, aki doktorált, van attasé, egyetemi és főiskolai tanár. Egyre többen végeznek egyetemet és főiskolát. Ez valószínűleg a mostani iskolarendszer működésének is köszönhető. Részt veszünk „Bocskai-napok az Érmelléken” című rendezvénytársulat programjában. Erre tíz település fogott össze, hét hajdú-bihari, három pedig a szomszédból: Érmellék és Érsemjén és Székelyhíd. 2003 novemberére óta készülünk erre a nagy rendezvénytársulatra, minden település egy-egy saját programot készít, ezen kívül lesznek közös rendezvények.⁴

Aki szeretne hozzájárulni a magyarországi Bocskai-kultusz megerősítéséhez, hogy nemzeti zarándok-és kegyeleti hely legyen a fejedelem szülőhelye és a református templomban megtalált Bocskai-kripta, azok a csontok, amelyből a nagy fejedelem véttetett, az alábbi számlaszámon segítheti a kismarjai református eklézsia erőfeszítéseit.

**A „Kismarjai Református Templomért” Közhasznú Alapítvány számlaszáma:
61100037-17030614 Pocsaj és Vidéke Takarékszövetkezet**

⁴ A „Bocskai Napok az Érmelléken” rendezvényeire a következő számban visszatérünk. (Szerk.)

Csanádpalota¹

Nagyfalusi Istvánné könyvtárossal beszélget

Zala Simon Tibor

Nagyközség a Körös-Maros közén, az egykori Csanád, ma Csongrád megyében, Makótól keletre. Földje kitünő búzát és kukoricát terem, kertjeiben jóízű gyümölcsök érnek; a falu közössége pedig olyan jeles személyiségeket „termett”, mint Kelemen László, a felvilágosodás korának első magyar színigazgatója; Asztalos P. Kálmán paraszttíró, helytörténész; vagy Szilas József teológia tanár, püspöki helynök. Szellemi örökségük hűséges őrzője és folytatója Nagyfalusi Istvánné könyvtáros, műsorunk házigazdája, vagyis gazdasszonya. Vezeti az idősök, valamint a gyermekek számára szervezett hangulatos honismereti kört, kirándulásokat szervez, s igyekszik tanítani és továbbadni mindazt az értéket, amit a falu hagyományai megőriztek. Faluja, Csanádpalota közössége hálából díszpolgári címet adományozott számára. (Szerk.)

Nagyfalusi Istvánné: Én ebben a faluban tulajdonképpen gyűttment voltam, de úgy érzem, hogy most már palotai lettem, mivel a falu elismerte a tevékenységemet. Itt dolgoztam, itt is lakom, családom is itt van, már nyugdíjasként is itt élek.

Zala Simon Tibor: Ismeri a falut, helytörténészként gyűjti az emlékeket.

Nagyfalusi Istvánné: Csanádpalotára a téészhez kerültem, pénzügyi területre. Megismertem az egyszerű embereket, megszerettük egymást és bizalommal fordultak hozzám. Huszonkét évig voltam ebben a munkakörben, utána könyvtáros lettem. Ott tizenkét évet töltöttem, jó kapcsolatunk alakult ki az emberekkel, szakkört alapítottunk. Ha az itt született Kelemen László, vagy Asztalos P. Kálmán bácsi, aki a honismeret nagy őrzője volt látna a munkánkat, biztosan örülnének. Most már sok szakkör működik a művelődési házban. Lovas szakkör, citerazenekar, népdalkör, a gyerekeknek is vannak szakköreik. A honismereti szakkörnek is itt van a székhelye.

Zala Simon Tibor: Tehát ebben a faluban élénk kulturális élet folyik. Mindegyikről majd beszélgetünk majd, hiszen meghívta ezeknek a közösségeknek a képviselőit. Kezdjük talán Kelemen László emlékével.

Nagyfalusi Istvánné: A művelődési házat Kelemen Lászlóról nevezték el, vezetője Ádók István, aki a Kelemen Alapítványnak is igazgatója.

Ádók István: Három éve kerültem a művelődési házhoz, akkor egy táncsoport volt, meg egy nyugdíjas klub. Ez többiből citera- és népdalkör lett tudniillik a mamák nagyon szerettek énekelni. Három modern táncsoport van a községben, az iskolások részvételével, Van képzőművészeti kör, sakk szakkör, népitánc csoport, ez a tavaly jött létre. Van színjátszó csoport, mert ugye Kelemen László itt van eltemetve, s nekünk kötelességünk a színjátszás hagyományát is ápolni. Ezen kívül kézimunka szakkör is van. Honismereti szakkör is működik, méghozzá 30-35 fő fiatallal, és idősök is vannak csaknem 40 fő, akik rendszeresen járnak, Nagyfalusi Ilonka vezetésével szervezik a kirándulásokat, meg a foglalkozásokat.

Zala Simon Tibor: Könnyű volt az embereket megszervezni?

Ádók István: Azt hiszem hogy ez egyszemélyes vállalkozás, rabszolgává kell lenni, hogy az ember sikert érjen el. Szerencsére a község vezetése részéről nagyon jó a „hozzáállás”. A polgármester is rengeteget segített, mint vállalkozó is, az alapítvány munkájában is benne van tíz éve. Ez nagy segítség!

Kelemen László utolsó leszármazottja Nagy Gyuri bácsi, éppen most tíz éve, hogy meghalt. Ötvenhárom éven keresztül volt amatőr színjátszó a községben, még hetvenvalahány évesen a föllépett színpadra. Halála utána pár évig nem volt helyi színjátszás, de három évvel ezelőtt újjáélesztettük. A honismereti munka Asztalos Kálmán bácsival kezdődött az 1960-as évektől s azóta folyamatos.

¹ Elhangzott a Kossuth Rádióban 2004. május 6-án.

Zala Simon Tibor: Beszéljünk akkor Kelemen Lászlóról!

Nagyfalusi Istvánné: Utolsó három évét. 1811-től 1814. december 24.-éig Csanádpalotán töltötte, kántortanító volt a községben. Előtte Makón szolgált, de a Török családdal való pereskedése folytán nincstelenné vált és Süveggyártó plébános úr itt alkalmazta. Egy részeg kocsis éppen Szentestén árokba fordította, így halt meg. Szeretnék Kelemen László haláláról felolvasni egy Nagy Sándortól való, csanádpalotai gyűjtést: „Az első magyar színigazgató haláláról, nem sok eltéréssel, de voltak viták. Mari Bandi bácsi úgy hallotta a nagyapjától, hogy Kelemen ujjat húzott a kincstári ispánnal, aki lerészegítette kocsisát, egy köből búzát meg süldőt ajánlott a kocsisnak, csak fordítsa a komédiást az útszéli árokba.” Erre Faragó nagyapám beleszólt: – Kónya Ferkó volt az a kocsis, Kelemen meghalt, ő meg koldusbotra jutott, mert eltört a lába. „Ekkor tudódott ki a gaztett, mert Kónya bevallotta a falunak, hogy az ispán mire szedte rá – magyarázta tovább Nagy Sándor bácsi. Még a fia is megtagadta a tettéért. Osztán a lakosság is nagyon vékonyan adta neki az alamizsnát.”

Ádok István: 1992-ben a temetőben lévő gyönyörű, 50-60 centi átmérőjű hársfákat, fenyőfákat, egyik napról a másikra kivágták, ami hatalmas megdöbbenést váltott ki. Ez ösztönzött bennünket: tenni kéne a faluért, hogy ilyen rombolás többé ne legyen. Létrehoztuk a *Kelemen László Emlékéért Kulturális Alapítványt*. Abból indultunk ki, hogy, miről lehetne Csanádpalotát ismertté tenni? Komoly szervezőmunkába kezdünk, aminek most már megvan a gyümölcse. Majdnem egy hektáros területen gyönyörű park van kialakítva. A kápolnát sikerült újjávarázsolni, a stációk is megújultak. *Hősi panteont* hoztunk létre! Magyarországon három helyen volt ilyen: Szegeden, Pécsen meg Budapesten, negyedikként most már Csanádpalotán, 1997-ben lett felavatva. Itt annyi első és második világháborús, sőt 1848-as halott van, hogy az akkori honvédelmi minisztériumnál Erdős László ezredes úr úgy döntött, ne vigyük el, ha a község eddig megőrizte őket, akkor itt építsük meg a panteont. Önkormányzati erővel és a honvédelmi minisztérium segítségével fölépült. Katonai díszpompával újratemetjük a hőseket, de még 17-20 halottunk, akit nem tudunk újratemetni, mert nincs rá pénzünk. De a temetőben ugyanúgy őrizzük a helyüket, tehát megtalálhatók, csak nincsenek exhumálva.

Nagyfalusi Istvánné: A csanádpalotai Lovas Szakkört szeretnénk bemutatni, ilyen nem minden faluban van. Tagjainak nagy része egyszerű parasztember, aki mezőgazdasági munkát folytat, és a falujáért is nagyon szeretne valamit tenni. Nagyon megható, amikor egy-egy ünnepkor végigmennek a faluban a lovasok, sok ember integetett nekik, én el-elpottyantom a könnyeimet. Debreczeni István a Lovas Szakkör alelnöke, ő többet tud róla mondani.

Debreczeni István: Most az uniós csatlakozás kapcsán a lovas sportoknak, mint a magyarságunk kifejezőjének, óriási jövője van. Ez a lovat szerető, lovas emberek egyesülete 2000-ben alakult. Húsz tagot számlál az egyesületünk, anyagi körülményeink olyanok, mint általában az állattenyésztésé. Rengeteg programot tudunk tervezni, elég komoly eredményeink vannak, országos szintre 2003-ban egy versenyzőnk jutott el, regionális szinten kettő, tehát ez jelenleg minden falusi sportok fölött van Csanádpalotán. Alkalmanként ezer, ezerötszáz embert tudunk megmozgatni, mert vidékről is érkeznek hozzánk. Nagyon jó kapcsolatokat ápoltunk Elek, Kunágot, Meggyesegyháza, Makó sportklubjaival.

Zala Simon Tibor: Tehát, mindenki belenyúl a saját zsebébe és onnan finanszírozza ezt a kedvelését? Hiszen maga a lótarítás sem olcsó dolog, azt szokták mondani, hogy a szegényember asztaláról leesi a kenyeret.

Debreczeni István: Hát a lótarításon nincs nyereség, ez igaz. Az önkormányzat támogat bennünket, a legjelentősebb, a lovas pályát átadta húsz évre, jelképes összegért. Tehát a jelenlegi önkormányzat támogatja minden esetben a lovas sportot. A lovasoknak mindenütt nehéz az országban. Tudnánk iskolásokat vagy akár öt éves gyerekeket is foglalkoztatni, van rá edzővizsgával rendelkező rendelünk. Jómagam is már öt éves koromban lovagoltam Makón, Bárdosi András keze alatt.

Zala Simon Tibor: A lovat szerető emberekről is azt mondják, mint a virágot kedvelőkről, hogy mélyebb belső gondolkodásuk és érzelmeik vannak.

Debreczeni István: A lovas emberek kicsit önfejük, karakán egyéniségek. Ezért is van szorintem a lovassport ilyen nehéz helyzetben, mert nagyobb összefogással, egymás iránti megértéssel, jó kapcsolattartással, többre vihetnénk. Az viszont igaz, hogy a lóval való foglalkozás

gyógyítja a depressziót. A mozgásukban korlátozottaknak visszaadja az életkedvét, az élet-szeretetét. A lóval való foglalkozás sokat tud segíteni lelkileg és fizikailag, megtanítja az embert az állat szeretetére, a gondoskodásra, a tiszteletre. Ha a fiatalokat talán össze tudnánk így fogni erre a sportra, sokkal kevesebb lenne az italozás, a drogozás.

Nagyfalusi Istvánné: A palotai nagyon dolgoz. Történelme során háromszor tették a földdel egyenlővé. Mindig talpra állt, újrakezdte és ha engedik, hogy dolgozzon, szerintem újra talpra fog állni. A 1990-es években, amikor a téészek Csanádpalotán is kezdtek fölözslani, kilencven, téészből kilépett ember magángazdálkodó lett, kivette a földjét és elkezdte a munkát. A 7776 hektárból, 3500 hektárt a jelenleg Csanádpalotán élő emberek művelik. Igen, mi még kapálunk is, nem csak vegyszerezünk. Ilyen család a Benke család is, akinek a szüleit is ismerem. Tanyán laktak, a fiuk elment Pécsre a közzgazdasági egyetemre, majd visszajött. Közötünk él és több vállalkozása van.

Benke Marcell: Összes rokonom, ösöm tősgyökeres palotainak mondható. Valóban elvégeztem a közzgazdasági egyetemet, utána húsz évig a szomszédos Mezőhegyesi Cukorgyárban dolgoztam, közzgazdasági-pénzügyi területen. Miért jöttem vissza, szokták kérdezni, különösen régebben.

Zala Simon Tibor: Kényszerűségből, ugye? Mert hát a cukorgyár megszűnt.

Benke Marcell: Pontosan így van. Persze mehettem volna másfele is, de itt voltak a családi kötődéseim. Mégsem tartom magam igazán tipikus palotai gazdálkodónak.

Zala Simon Tibor: Ez is egyfajta kényszer, ez a magángazdálkodás, hiszen munkahely kellett az embereknek.

Benke Marcell: Sok palotai ember környékbeli ipari üzemekbe járt dolgozni. Megszűnésükkel visszaszorultak a mezőgazdasághoz, innen már nincs hová hátrálni. Csanádpalotán jelentős az állattenyésztés, ez jelenthet valami többletet, hiszen csak a növénytermesztésből, gabonatermesztésből nem tudnak sokan megélni. Ahhoz intenzívebb gazdálkodási forma kell, ami egyrészt az állattenyésztés lehet, a másik lehetőség lehetne a zöldségtermesztés.

Nagyfalusi Istvánné: Csanád megye történetét Borovszky Samu dolgozta fel és ebben a kötetben háromszor említi a *Palota* szót. 1220-ban Kiszombor és Nagyszentmiklós között volt egy település, amelynek Palota volt a neve, ez a tatárjárás idején elpusztult, pusztává lett és később Nagyszentmiklóshoz csatolták. 1350-es években már mint *Várpalota* szerepel a következő Palota. Ez a mi *Csanádpalotánk* első megjelenése, mégpedig a Nagykirályhegyesi út mellett, a mai csordajárás területén. Az ásatások során találtak is ott temetőt és tégláégetőt. A harmadik 1421-ben került elő, *Tótpalotának* nevezték el, Várpalotától dél-keletre helyezkedik el, ez a mai Csanádpalota elődje.

Mit jelent a palota szó? Szláv eredetű és úri házat jelent, tehát jelentős épületet. Csanádpalota környéket valamikor szlávok laktak, 1330 és 1340-között magyarok alapították, majd később németajkúakat is telepítettek ide, akik azonban magyarokká lettek. Csanádpalota lakossága jelenleg is magyar, vallása katolikus. A betelepítés során kerültek ide olyan nevek, mint Perneki, Hangai, Kriván.

Zala Simon Tibor: Ezek szerint Perneki László polgármester úr is beszármazott?

Nagyfalusi Istvánné: Igen, Gömör, Hont és Heves megyéből jöttek ide.

Perneki László: Engem minden szál Csanádpalotához köt. Végigjártam a lépcsőt: úgy kezdtem mint tanuló, inas is voltam, utána szakmunkás, voltam csoportvezető is, és úgy hozta a sors, hogy 1994-től már alpolgármester voltam, 1998-tól pedig polgármester. Örülök annak, hogy az elmúlt hat esztendőnek kézzel fogható eredményei vannak, és ezek nem mind anyagi jellegűek. Erre az időszakra tehető a falu civil szervezeteinek megalakulása, ezek jól működnek. Csanádpalota nem csak mezőgazdasági jellegű a település, már 1930-ban megközelítőleg 6200 lakosa volt, s többségük gyárakban, üzemekben dolgozott. A rendszerváltás minket érzékenyen érintett, mert volt működő mezőgazdasági szövetkezet, volt járási építőipari szövetkezet, hét településre kiterjedő ÁFÉSZ, ami a rendszerváltás áldozata lett tulajdonképpen. A mezőgazdasági szövetkezet szerencsére tovább tudott működni, nem is sok embert küldtek el. De a környező üzemek, gyárak megszűntek. Reméljük, hogy az M5-ös út megépülésével születnek majd munkahelyek. Nagy reményeink voltak az ipari parkkal kapcsolatban, de je-

lenleg sincs senki, aki beköltözött volna és működne. Vállalkozásaink többsége kényszervállalkozás, vagyis bizonytalan.

Mezőhegyes közlése talán bizonyos minőséget ad a csanádpalotai földnek is. Van öntözési lehetőség, amit remélem, hogy még jobban ki tudunk majd használni. Bizom tehát abban, hogy elindulunk a fejlődés útján. Szeretnénk visszahódítani valamit a térségi központ szerepéből, mert a csanádpalotai kistérségnek ez volt a központja. Sajnos kicsit későn kezdtük el ezt a szervezői munkát, nem közvetlenül a rendszerváltáskor. Családsegítő központ működik Csanádpalotán, négy településre kiterjedően, továbbá Csanád Mikro-térségi Önkormányzati Társulás működik, hat település vonatkozásában, úgy mint: Apátfalva, Magyarcsanád, Nagylak, Királyhegyes, Kövegy és Csanádpalota. Ezeknek a szerveződésnek már eddig is vannak eredményei.

Nagyfalusi Istvánné: Csanádpalota a mi falunk, ezt szeretjük, itt lakunk, itt élünk, itt járnak a gyerekeink az emeletes iskolába, amit Brenngarten Henrik, a falunak nevezetes jegyzője építtetett a millennium tiszteletére. Bizony sokat köszönhetünk neki, mert nagyon akarta a falu fejlődését. Egy kis történetet szeretnék róla elmondani. Az Arad – Csanádi vasútvonalba csak a palotai testület egy része akart bekapcsolódni, Brenngarten Henrik azonban nem hagyhatta, hogy az itt haladó vasút ne szelje át Csanádpalotát is, ezért igen sok küzdelmet vívott. A palotaiak avval érveltek, hogy ha az a masina itt bődörög a falu mellett, elgázolhatja az állatokat, a földeket is körösztülszeli, meg a házaiknak is nekiszaladhat. A falu szélén legelésző baromfikat is elgázolhatja. Meg ők úgy sem ülnek fel arra a masinára, mert ha a masinista el talál szundítani, még világgá szalasztja őket. Brenngarten Henrik nagyon diplomatikusan, egyenként győzte meg a képviselőket. De volt egy olyan pont, hogy ha a vasút fölépül, az első útján a képviselőknek föl köll rá ülni, ám azok annyira félték, hogy három azonnal lemondott. Brenngarten Henrik nem hagyta magát, fölült a vonatra és várta a többieket. Egyszer csak látja, hogy jönnek családostól, fölbatyuzva fölülnek a vonatra és elindulnak. Nem történt semmi baj, vissza is jöttek ugyanazon az úton, és a vonat azóta is jár Palotán.

Nagyon tisztelték Brenngarten Henriket a palotaiak, amikor Melániában meghalt, hazahozták vonattal, és a falu lakossága a vasúttól egész a temetőig sorfalat állt neki. Amikor 1920-ban a nagylaki kendergyárat az angolok megépítették, a palotai öregek azt mondták, hogy ha Brenngarten élne, a kendergyár biztosan itt épült volna fel, a palotai kenderföldeken.

Nagyfalusi Istvánné: 1857-ben épült ez a nagy befogadó képességű, emeletes iskola. Talán először vagy másodsorra van női igazgatója, Schüszler Istvánné. A gyerekeknek egy része már egyházi iskolába is jár, de többségük itt szerzi meg a tudását. Nekem három lányom van, abból kettő itt végzett. Jó alapokkal rendelkezik a palotai iskola.

Schüszler Istvánné: A tavalyi év folyamán szóba került, hogy valamilyen névvel különböztessük meg iskolánkat, és hosszas keresgélés és vita után, jutottunk arra az elhatározásra, hogy a falu szülöttéről, Dér Istvánról fogjuk elnevezni az általános iskolánkat. Ő ugyanis palotai szülők gyermekeként kezdte, s végül festőművészként és művésztanárként, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, Szegeden fejezte be életét. A falu szülötte is volt, az iskolával is kapcsolatot tartott. Tanulóink a képzőművészeti oktatás területén jelentős eredményeket értek el, Dér István neve fémjelet adhat iskolánknak. 1983 óta élek Csanádpalotán, akkor költöztünk ide a férjemmel és két lányommal. Ez az első évem, hogy igazgatóként tevékenykedem az iskolában.

Zala Simon Tibor: Most találkozott a nehézségekkel vagy már korábban is ismerte?

Schüszler Istvánné: Most találkoztam velük igazán, mert sajnos a létszámcsökkentés is most érte el a falut. Azon vagyunk, hogy megmentjük az iskolánkat, természetesen a gazdaságossági szempontok figyelembe vételével. Iskolánk nehéz helyzetben van, ugyanis a tárgyi feltételeink mostohák. Három épületben folyik az oktatás, ezenkívül még eljárunk tornaszobába, a technikatereim is külön épületben van, tehát állandó vándorlás jellemzi az iskolai életet. A személyi feltételeknél elégedettek lehetünk, hiszen szakos pedagógusokkal való ellátottságunk szinte százszázalékos. Tanulóink jó kezekben vannak és szép eredményeket tudnak fölmutatni. Gyermekeink mozgalmas életet és akár tanulmányi, akár sportversenyen jó teljesítménnyel állják meg helyüket. Büszkéek vagyunk arra is, hogy 1998-ban megalakult a csanádpalotai iskola zenekara, és most már olyan szinten muzsikálnak, hogy szereplésre hívják őket. Külföldön is voltak, első helyezést is hoztak, úgyhogy öregbítik iskolánk hírnevét.

Zala Simon Tibor: Vannak gyerekek, akik honismerettel foglalkoznak.

Schüsztler Istvánné: Igen, a honismereti szakkör igen jól működik, és a honismereti munkában szerzett tudásukat be tudják építeni a mindennapi tanulmányaikba. Gyakran járnak kirándulni, ahol személyesen is meg tapasztalhatják az élményeket, ami még inkább segíti őket abban, hogy szélesebb látókörrrel rendelkezzenek.

Zala Simon Tibor: A hagyományokat is ápolják: felderítik, megőrzik, leírják. Éppen itt látom ön előtt az erre vonatkozó jegyzeteket.

Nagyfalusi Istvánné: Két szakkörünk működik. Asztalos P. Kálmán bácsi hozta létre a honismereti szakkört, Balog András, Németiné Nagyfalusi Ilona, Mari Mátyásné, és Kinyó István akkori művelődési ház vezető voltak az alapítók. Mikor Asztalos P. Kálmán bácsi meghalt, abamaradt ez a szakkör. Úgy gondoltam, hogy jó lenne ezt pártfogásba venni. Nagyon sajnáltam volna ha a helytörténeti gyűjtemény szétesik. Nagy segítséget kaptunk a polgármester úrtól és a képviselő testülettől. Akarták, hogy ez a tájház létrejöjjön, s előteremtették hozzá az anyagiakat. Az asszonyok pedig nagyon szívesen segítenek, abban a korban vannak, hogy örülnek ha átadhatják a gyerekek a tudományukat. Akár kenyérsütés nyári táborkor, vagy egy-egy rendezvény, például a Levéltári Napok alkalmával sütnek. Mindenki azon van, hogy palotai hagyományos süteményt készítsen, például tótkalácsot, ami Tótpalota időszakából való.

Itt voltak a gyerekek, akiknek a szülei kikerültek a téeszől és a nyári időszakban az utcán voltak. Akkor a könyvtárnál dolgoztam, pártjukat fogtam, s így alakultunk honismereti diákszakkörre. Órizzuk a hagyományunkat, fontos a magyarságtudat erősítése, a gyermekek fogékonyak erre. Nagy boldogság nekem, hogy elmegyek a faluban és a gyerekek a másik oldalról átkiabálnak: Csókolom Ilonka néni! Ez olyan jó érzés...

HÍREK

Kiosztották a Kisteleki Ede Alapítvány jutalmát

A szegedi Somogyi-könyvtárban november 26-án, az alapítvány névadójának, Kisteleki Ede (1861-1931) költőnek és hírlapírónak születésnapján immár a 12. alkalommal kiosztották a várostörténeti pályázat jutalmait. A bírálóbizottság titkos szavazással 70 000 Ft-tal jutalmazta *Szilágyi Györgynek* a polgármesteri és tanácselnöki évi jelentésekről, mint várostörténeti forrásokról írott pályamunkáját.

A bizottság egyidejűleg új pályázatot írt ki. Díjait 2006. november 26-án osztják ki. Az alapítvány egy díjjal (150 000 Ft) és két (egyenként 70 000 Ft) jutalommal támogatja a *Szeged történetével kapcsolatos, kiadásra érett, szakértő lektortól ajánlott mű megjelenetését*. A kéziratos pályaművet 2006. május 31-ig kötve vagy fűzve egy példányban kell eljuttatni a Somogyi-könyvtárba (Szeged, 6701, 441. pf.). A pályázat jelíges; a szerző nevét a dolgozat nem tartalmazhatja. Nevét és címét zárt borítékban mellékelje. A díjnyertes és jutalmazott pályaművek a Somogyi-könyvtár állományába kerülnek.

HAGYOMÁNY

Reformáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Dél-Hontban a XVI–XVIII. században

A hitújítás jelentkezése Magyarországon és a Felvidéken

Luther Márton 1517. október 31-én Wittenbergben közzétett pontjai már az 1520-as évek elején – erősen vegyes – visszhangra találtak Magyarországon. 1521-ben Szatmári György esztergomi érsek mindenütt kihirdetette a Luther ellen kiadott pápai bullát. A magyarországi német polgárság viszont erősen érdeklődött az új tanok iránt. Megindult a magyarországi látogatók sora a korábban teljesen elhanyagolt wittenbergi egyetem felé.

Az új hit szimpatizánsai a legmagasabb helyről, a királyi udvartól kaptak biztatást. Mind az 1521-ben Budára költözött királyné, Habsburg Mária, pedig mind a király nevelője, György brandenburgi őrgróf vonzódott Luther tanaihoz. A katolicizmus védelmezői nem tudták megakadályozni, hogy a lutheri tanok iránt érdeklődők közül válasszanak udvari lelkészt. A katolikus többségű országgyűlés – amely istentagadást látott a reformációban, s terjedésétől a pápai támogatást is féltette – az 1523., 1524. és 1525. évi törvényekben egyre szigorúbb szankciókkal igyekezett a hitújítás útját állni.

Miben foglalható össze a Luther által elindított, majd Zwingli, Kálvin és Bullinger révén tovább fejlesztett reformáció lényege? Hőke Lajos – 1861–1867 között Hont vármegye első aljegyzője, megyei levéltárosa – nyomán három pontban összegezhethetjük a hitújítás alapelveit.¹ A reformáció általában tagadja a papi rendet (szentséget), miáltal a papok a világiaktól elkülönült kasztot képeznek. E felfogásból következik: a pápa fölségének vallásügyekben el nem ismerése, és a papi nőtlenység elvetése. Az oltáriszentség (prototánsoknál: úrvacsora) eltérő megítélése. A római katolikus (és a görögkeleti) egyház szerint az utolsó vacsorára emlékeztető kenyér és bor vételekor valóságosan jelen van Krisztus teste és vére. A XIII. századtól a katolikus egyházban megszüntették a hívek két szín alatti áldozását, és csak kenyérral (később ostyával) áldoztattak, a két szín alatti áldozás a misét bemutató pap kiváltsága lett. A két szín alatti áldozás szokásának a visszaállítása szerepelt a huszizmus követelései között is. A protestáns egyházak úrvacsorája kenyérral és borral történik. Luther követői szerint a vétel pillanatában jelen van Krisztus, míg Kálvin követői szerint az úrvacsora csak emlékezés Jézus halálára. A hitújítás fontos törekvése, hogy az istentisztelet ne a népnek érthetetlen latin nyelven, hanem anyanyelven tartassék. Ebből következett a Biblia nemzeti nyelvre történő fordításának, olvasásának és az anyanyelvi iskoláztatás elterjesztésének szorgalmazása.

Luther tanai csakhamar elterjedtek a Felvidéken is, főleg a bányavárosokban, melyek német nyelvű lakossága élénk összeköttetésben állt a német városokkal. Selmezbányán és környékén 1525-ben a munkabérek miatt a bányászok körében zavargások támadtak, sőt sztrájkra került sor, amit fegyveres megmozdulás követett.

Az elégedetlen bányamunkások a szabadban összegyűlve hallgatták az új hit terjesztőinek beszédeit, akik közé a város plébánosa, Keck Simon is tartozott. Werbőczy István nádor 1526 tavaszán a városban járt, a feljelentett polgárokat szigorú vallatás alá vette, és megeskettette őket, hogy az új tanokról lemondanak; a zendülő bányászok közül többeket ki is végeztetett.²

¹ Hőke Lajos: Régiségek Hontmegye vallásügyi történetéhez. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1883. 32. szám 1031. old.

² Lásd: Borovszky Samu (szerk.): Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. Bp. é.n. 352. old.

Közbejött azonban Magyarország elvézése a mohácsi csatában, és az ezt követő belső zavarok közepette az új hit terjesztésének már nem volt számottevő akadálya. Selmecebánya után 1535-ben Korponán is befogadták az új hitet. Hont vármegye urai közül először Balassa Zsigmond lépett fel az újított vallás ügyének érdekében.

„Az nagy Isten vagyon mivelünk” ? Luther követői Dél-Hontban

1534-ben az alsó-magyarországi hét királyi szabad bányaváros (Selmecebánya, Bakabánya, Bélabánya, Besztercebánya, Libetbánya, Körmöcbánya és Újbánya) a vallás ügyében egyezségekre lépett, és egy önálló esperességet, senioratus heptopolitanust alakított, mely 1672-ig állt fenn. A Hont megyében alakult új egyházak szervezeti és hitformában a hét bányavárost követték.

Höke Lajos vallástörténeti írásában is olvashatjuk, hogy 1558-ban Oláh Miklós esztergomi érsek Derecskei János honti főesperest bízta meg, hogy szólítsa fel a papokat az esztergomi érsek előtti hódolatra. (Esztergom török kézre kerülése – 1543 – után az esztergomi érseki székhely Nagyszombatba került.). A papok azonban – majdnem mind lutheránusok és nők lévén – a hódolatot megtagadták.³

A Luthert követő ágostai és a Kálvint követő helvét hitvallásúak a XVI. század végéig egyházszervezetileg nem különültek el egymástól. Az úrvacsora kérdésében tartott 1591. évi csepregi hitvitát követően kezdődött meg a szervezeti elkülönülés.

1610-ben Mátyusföldén, Zsolnán tíz vármegye részvételével evangélikus egyházszinatot tartottak. A tíz vármegye három kerületet, superintendenciát hozott létre. Ezek egyike volt a Hont, Nógrád, Zólyom és Turóc megyék alkotta egyházkerület 163 anyaegyházzal, élén Melik Sámuel superintendenssel. A zsolnai zsinat után megalakult a *nagyhonti ágostai hitvallású evangélikus esperesség* is. Első esperesének 1610-ben Ádám Imre bái papot választották. Höke Lajos úgy tudja, hogy a nagyhonti esperesség – feltehetően már 1610-ben – nemzetiségek szerint tovább oszlott magyar (hont-barsi magyar), tót (szlovák) és német esperességre. A hont-barsi magyar esperesség csatlakozhatott azután a dunáninneni evangélikus magyar egyházkerülethez, melynek superintendensévé 1613-ban Pálházai Gönczy Miklós lévai papot választották.

Az 1613. évi szeptemberi zsinaton a hont-barsi evangélikus magyar egyházakat azok esperese, Marikius Miklós képviselte. A hont-barsi evangélikus magyar esperesség anyaegyházai közé az Alsó-Ipoly völgyéből *Kemence, Szakállos és Tölgyes* tartozott.

A reformáció idején nem ment ritkaságszámba az, hogy Luther követői, az ágostaiak felszámolták hitüket Kálvin tanaival, és a helvét hitvallást követték. Tudomásunk van arról, hogy *Bél, Palánk, Ság* és *Szob* lakóival is ez történt: a XVII. század elején az ágostait helvét hitvallással cserélték fel.

1613-ban – még a Hont, Nógrád, Zólyom és Turóc vármegyék alkotta egyházkerülethez tartozván – Melik Sámuel superintendens Hont megyei evangélikus egyházakat keresett fel. Az intendensek ugyanis fő kötelességüknek tartották az egyházak látogatását. A kánonszerű vizitáció során a superintendens megfordult Kemencén és Szakálloson.

A magyar ajkú evangélikus anyaegyházakat szervezetileg összefogó hont-barsi esperesség gyülekezetei között nem találjuk a börsönyi evangélikus egyházat. Ennek az lehet a magyarázata, hogy hívei – egészen a közelmúltig – többségükben német ajkúak voltak, így a gyülekezet a honti német esperességhez tartozhatott. Dedinszky Gyula nyugdíjas nagybörzsönyi evangélikus lelkész szerint a *börzsönyiek* már 1521-ben hitet tettek a lutheri reformáció mellett.⁴

A hont-barsi evangélikus magyar esperesség a tízéves nagy üldözés (1670–1680) után megszűnt. A honti magyar evangélikus egyházak foszlányai idővel a szlovák esperességhez kerültek. Az 1671–1704-ig terjedő időben nem volt Hontnak, de más vármegyének sem super-

³ Derecskey János vizitációja Bars és Hont vármegyékben (1559–1561). In.: Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek XVI–XVII. század. Millenniumi Magyar Történelem. Források. Sorozatszerkesztő: Benda Gyula, Bertényi Iván, Pótv János. Bp. 2002. 58–80. old.

⁴ Dedinszky Gyula: Képek a nagybörzsönyi evang. egyházközség történetéből. Kézirat (Nagybörzsönyi Evangélikus Egyházközség, 1972). 1. old.

intendense. 1704-ben, az üldöztetés megszűntével egyesültek a honti, nógrádi, zólyomi és turóci egyházak, és superintendensül Pilarik István selmeci lelkészt választották. 1707-ben a Bars és Pest megyével bővült kerület működését 1734-ben III. Károly is engedélyezte, bányai evangélikus egyházkerület néven.

Áttekintésünkben kitűnt, hogy a katolikus egyház kezdetektől fogva ellenezte a keresztény vallás megújítását. A reformáció magyarországi elterjedése egybeesett a török hódoltság terjeszkedésével, az ország politikai, területi megosztottságával. Ilyen tragikus helyzetben a katolikusok a protestánsokat, a protestánsok a katolikusokat vádolták azzal, hogy a keresztény hitről való eltéréységért a magyarok Isten büntetése miatt bűnhődnek.

Az országgyűléseken hozott törvények – attól függően, hogy adott időben protestáns vagy katolikus urak alkották-e a többséget – vagy engedményeket tettek, szabadabb vallásgyakorlatot biztosítottak, vagy ellenreformációs törekvéseket szolgáltak. A bécsi békét becikkelyező 1608. évi koronázás előtti 1. törvénycikk a szabad vallásgyakorlatot a mezővárosokra és falvakra is kiterjesztette, s elismerte a vallásfelekezetek azon jogát, hogy saját előjáróik (superintendenseik) legyenek. A linzi békét megerősítő 1646. évi országgyűlés országosan 90 templom protestáns használatba való visszaadásáról döntött, illetve az elvett protestáns templomok helyett újak építését tette lehetővé. A következő, mintegy 150 évben a protestánsok ehhez a törvényes alaphoz ragaszkodtak: a békés, szabad vallásgyakorlás (a parasztsokra is kiterjedően), lelkészeik és jogaikba került templomaik megtartása, újak építése valamint felekezeti önkormányzat. Vagyis az evangélikus és református egyház közjogi tényezőként való kezelését kívánták.⁵

Pázmány Péter érseksége alatt (1616–1637) azonban támadásba lendült az ellenreformáció. Pálffy István Somorján akasztófákat állíttatott fel az evangélikus papok számára. 1619-ben vesztették el az evangélikusok templomukat *Németiben, Szebellében, Ságón, majd Báton, Magaslakon, Almáson és Bozókán*.⁶ Az 1646. évi országgyűlés döntése alapján Hontban a báti, magaslaki, berencsfalusi és füzeggyarmati templomokat ítelték protestáns jogokba. A Wesselényi-féle összeesküvés majd az összeesküvés felelősségének protestánsokra hárítása ennek kivitelezését megghiúsította. A következő vallásügyi kérdéseket tárgyaló országgyűlésig megerősödött az ellenreformáció rohama. Ennek komoly nemzetközi megütközést kiváltó eredménye volt a pozsonyi különbíróság (*judicium delegatum*) 1672–74. évi tevékenysége.

1673. szeptember 25-én 19 evangélikus és egy helvét hitvallású lelkészt idéztek meg Hont megyéből a véstörvényszék elé, közülük kettőt gályára küldtek. A 19 ágostai hitvallású prédikátorból mindössze három akadt, aki a kínvallatás és a fenyegetések hatására a katolikus hitre való áttérést választotta. Később, megbánva döntésüket, visszatértek az evangélikus egyházba. Az 1674 márciusában újabb tárgyalásra összesen 730 lelkészt és tanítót idéztek meg az országból a vérbíróság elé, de többségük nem ment el. Ezt elsősorban a hódoltsági területeken élők teheték meg, s az Alsó-Ipoly mente 1663 után ismét török fennhatóság alá tartozott.

Rácz Károly a pozsonyi vértörvényszék áldozatairól készített munkájában⁷ a következő, a *judicium delegatum* elé idézett Hont és Nógrád megyei lelkészek nevét találjuk: 15. *Angner János, ágostai hitvallású lelkész Hontmegyéből (lemondott)*; 44. *Benkovics vagy Binovicz Zakariás viski ágostai hitvallású lelkész Hontmegyéből (hivataláról lemondott)*; 163. *Fraidin Gottfried, berzsényi ágostai hitvallású lelkész*; 359. *Marossi András jení református lelképásztor a Duna mellett*; 572. *Szabadka Máté vagy Múrton kameneczi (kemeneczi) ágostai hitvallású lelkész*; 601. *Szokolai Pál, perőcsei (azaz: perőcsényi) református lelképásztor*; 702. *Városi István, verőcsei református lelkész, Nógrád vármegyéből. Megjelent az idézésre*. 704. *Varsányi György, rétsági lelkész Nógrád vármegyéből. Jelen volt*. 409. (...) *marosi* 623. (...) *szobei* (azaz: szobi) 624. (...) *szokolai prédikátorok, kiknek nevei hallgatóik által a törvényszék előtt eltitkoltattak*. A megidézettek megjelenéséről a szerző nem szólaltat valamennyi személy esetében adatokat. Annyi bizonyos, hogy Szokolai Pál, perőcsényi lelkész 1680-ban is hivatalában volt. Nagy Zoltán nyugdíjas diósjení lelkész úgy tudja, hogy a jení lelkész nem ment el Pozsonyba. A testi-lelki megaláztatás, bebörtönzés, 42 prédikátor

⁵ Lásd: *Koczó József*: Vámosmikola és Perőcsény vallásfelekezetei a XVIII. században. Vámosmikola 1999. 11–12. old.

⁶ *Borovszky* i.m. 362. old.

⁷ *Rácz Károly*: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. II. kiadás (bővített). Lugos 1889. I–II. füzet; Bp. 1905. III. füzet.

gályarabságra ítélese azonban félelemmel töltötte el az ország protestánsait. A református és evangélikus egyháztörténet-írásban gyászévtizednek nevezik a kort.

A vallások helyzetével az 1681. évi III. törvénykönyv 25. és 26. törvénycikke foglalkozik ismételtelen. A 25. tc. deklarálja ugyan a vallás szabad gyakorlását, és rendelkezik arról, hogy a protestánsok által épített, de katolikus jogokba került felszentelt templomokat az ágostaiak és a helvétek részére vissza kell szolgáltatni, de újabb protestáns templomokat vármegyénként csupán 2-2 kijelölt, úgynevezett articuláris helyen lehet építeni.

Hont megyére ez a rendelkezés nem vonatkozott, mivel úgy ítélték, hogy itt templomaik többsége a protestánsok birtokában van. A törvény tiltotta a templomfoglalásokat és a vallásgyakorlat háborgatását.

Az 1681. évi és ezt megerősítő 1687. évi IV. törvénykönyvhöz fűztek további értelmezést, magyarázatot a Kollonich Lipót által készített királyi rendelkezések: az 1691. évi királyi Explanatio Leopoldina és az 1701. évi Explanatio. Az 1691. évi királyi törvényt magyarázat a protestánsok számára csak az articuláris helyeken biztosítja a nyilvános vallásgyakorlatot. Egyéb helyeken a protestánsok csak magán istentiszteletet tarthatnak, de közös imaházban nem jöhetnek össze, papot sem tarthatnak. Az 1701. évi rendelet további szigorítást tartalmazott: az ágostai és helvét hitvallás gyakorlata Magyarországnak csak azon részeiben engedélyezett, melyek 1681-ben a király hatalmában voltak. (Az Alsó-Ipoly vidéke ekkor török uralom alatt állt!)⁸

Milyen eseményeket váltott ki környékünkön a jogilag is támogatott katolikus restauráció?

Dedinszky Gyula *Képek a nagybörzsönyi evangélikus egyházközség történetéből* című kéziratában olvashatjuk, hogy 1702-ben nagy riadalom támadt a községben. Kétszáz fegyveres katona érkezett, akiket a lutheránusok házaiba szállásoltak. Vezetőjük közölte a község tanácsával, hogy a pozsonyi helytartótanács rendelkezése alapján „*akik a katolikus egyházba vissza nem térnek, azok jószágvesztésre és a községből való elűzésre ítéltetnek...*” A község vezetői felkeresték az evangélikus gyülekezet akkori lelkészét, Róth Jakabot, hogy mitévők legyenek. A lelkész a végzést elolvasta, majd kettészakította. Emiatt börtönbe került, a községháza pincéjébe zárták. Mialatt őt gyülekezete tagjaitól elszakítva tartják, a katolikus lelkész, Langner Ágoston 315 lutheránustól veszi ki az áttérési nyilatkozatot (*neoconversus*). A nyilatkozat teljes, 1702. február 25-én keltezett német nyelvű szövege fennmaradt, Dedinszky Gyula ezt is közli. Ugyanezen nap az evangélikus parochiát és az evangélikusok használatában levő bányász-templomot a katonaság megszállta, és a római egyház birtokába vette. A megcsappant evangélikus hívek száma így 563 maradt. Küzdelmes évek következtek a lutheránusok számára. Erdőben, tisztásokon vagy magánházaknál gyülekeztek az ige hallgatására. Halottaikat csak a temetőárokban temethették el. Megaláztatás, szenvedés, nélkülözés várt rájuk. A primási uradalomban munkát nem kaptak, ezért kénytelenek voltak az Ipolyon túlra járni napszámába.

Miként változott a Rákóczi-szabadságharc idején Magyarországon és vidékünkön a protestánsok vallásgyakorlata?

A fejedelem Emlékirataiban a szécsényi országgyűlés idején kialakított, a vallásfelekezetek közötti viszálykodás fő tétjét képező templomhasználat és vallásgyakorlat kérdésével kapcsolatos álláspontjáról így vall: „*Tervem az volt, hogy rábírom a protestánsokat, álljanak el jogilag megalapozott követeléseiktől, és jussunk barátságos megegyezésre, mely kizárólag a lelkiismeret szabadságán és minden vallás szabad gyakorlásán alapszik.*”⁹

Rákóczi már a szécsényi országgyűlés előtt rendeletekkel tiltotta meg a templomok erőszakos elvételét, és a fennálló helyzet rögzítését tartotta kívánatosnak az országgyűlésig. Szécsényben a protestánsok javaslata tettek a templomok használatára, elosztására. Hont megye déli részén Berzsény templomát (feltehető, hogy az ún. bányásztemplomról van szó) az ágostaiak, Maros templomát a helvétek, Szok (Szob) templomát a helvétek, Hellemba templomát a helvétek számára kívánják átadni, mivel e településeken a lakosság többsége evangélikus (értsd: ágostai és helvét hitvallású) lévén kívánja a templomok visszaadását.

⁸ Lásd: Koczó i.m. 13–14. old.

⁹ Rákóczi Ferenc: Emlékiratok. Bp. 1985. 191. old.

Szakállos (Lonta filiájával) ágostai és Bél helvét: itt kevés vagy semi katolikus nem lévén, szintén kéri a templomot.

Az országgyűlésen hozott döntés szerint megszűnik a földesúri jog a vallás dolgában, a templomhasználat pedig a település vallási többségét illeti. A birtokbahelyezés rendezésére bizottságokat küldtek ki. A Hont vármegyébe küldött bizottság Féja János római katolikus, Kántor István helvét hitvallású és Okolicsányi Gáspár ágostai hitvallású komisszáriusból állt.

Az országgyűlés vidékünket érintő döntése szerint a béli templom a katolikusok kezén marad, a hellembei, szakállosi, marussi (marosi) és mikulyai (mikolai) az evangélikusoknál (azaz: ágostai és helvét hitvallásúaknál), a börsönyi pedig visszaadassék az evangélikusoknak Szakálloson a bizottság átadta a katolikusok kezén lévő templomot az evangélikusoknak. Börsönyből intézték a marosi és helembei templomátadásokat.¹⁰

A szécsényi országgyűlés 1705. szeptember 30-án hozta meg döntését, a nagybörsönyi felekezeti viszály pedig októberben kiújult. Dedinszky Gyula írásában olvasható, hogy Esze Tamás parancsnoksága alatt kuruc lovasság érkezett a községbe. Az itt állomásozó osztrák (labanc) katonák kerekét oldották. A sokat szenvedett, megcsúfolt evangélikusok haragja Langner Ágoston plébános ellen fordult. Fábián János írásából viszont katolikus szemszögből követhetjük nyomon az események alakulását. Az evangélikusok október 25-én elfoglalták a bányásztemplomot (mely részükre történő visszaadását az országgyűlés elrendelte), 1706-ban a plébánost kiűzték, majd 1708. november 3-án Egerbe hurcolták „*hogy elmékedjék ott küssé a protestans türelemről és lelkiismeretszabadságról.*”¹¹ Fogsága kilenc hónapig tartott. A bányásztemplom 1710. május 18-án került vissza ismét a katolikusok használatába. A felekezeti villongások hosszú éveken, évtizedeken keresztül ismét kiújultak Börsönyben. 1708-ban Róth Jakab evangélikus lelkésznek is végleg el kellett hagynia gyülekezetét és a községet.

A Rákóczi-szabadságharcot követő hetven esztendő megpróbáltatásairól az egyik börsönyi evangélikus lelkész így írt: „*az csak a nagy napon jön napfényre, amikor minden, amit a setétség takar, a világosságra jön majd.*” Esztendőnként egyszer a nagybörsönyiek felkerekedtek, hogy nagypénteken Selmeccen lehessenek, ahol istentiszteleten vettek részt, és úrvacsorát vettek. Ez a zarándoklat 1781-ig tartott, II. József türelmi rendeletének megszületéséig. Ma is mesélik – nagy meggyőződéssel – a helyi idős emberek, hogy kérésükre az uralkodó személyesen járt Börsönyben, és saját „felséges lábával mérte ki” templomuk helyét.¹²

Akad ugyanakkor egy község vidékünkön, melyben a protestánsok viharos XVIII. századában ereszt gyökeret az ágostai hitvallás. Százd az 1700-as évek elején még magyar és katolikus falu volt. A század folyamán aztán, főképp gróf Steinlein földesúr telepítése következtében az evangélikusok itt többségbe jutottak úgy, hogy 1791-ben megalakult anyaegyházuk, és levitákat kapott. A szakállosi evangélikus gyülekezet 1793-tól Százd filiájává vált. A százdi evangélikus egyház 1812-ben kapott rendes papot.

„Tebenned bízunk eleitől fogva” – Helvét hitvallású gyülekezetek az Alsó-Ipoly vidékén

A XVI. és XVII. század a Börsöny és az Ipoly vidékén is a megújuló török és magyar összecsapásokkal, háborúkkal telt el. A területet már az 1540-es években törökök portyázták, majd 1552 és 1594 között a hódoltság peremvidékévé vált. Nem kerülte el környékünket a „hosszú háború” (1593–1606) sem.

Noha a zsitvatoroki béke (1606) a Magyar Királyságnak juttatta az Alsó-Ipoly mentét, a váci törökök 1641-ben mégis feldúlták és lerombolták Damásd várát, majd Drégely is újból török kézre került. Az 1663. évi érsekújvári hadjáratot követően területünk újra a hódoltság részévé vált, egészen 1685-ig. A küzdelmes esztendő, évtizedek a vallási sokszínűség megjelenésével párosultak: a gyengülő katolikus egyház és terjedő ágostai hitvallás mellett a XVI. század második felében, végén megjelennek a kálvini tanok is.¹³

¹⁰ Ráday Pál iratai I. (1703–1706.) Szerk.: Székely György. Bp. 1955. 351–378. old.

¹¹ Fábián János: Egy plébános, mint hitvalló az egri börtönben. Magyar Sion. 1866. 585–590. old.

¹² Dedinszky i.m. 2. old.

¹³ Koczó i.m. 8. old.

Mint az előző részben már említettük, a két protestáns felekezet között, az úrvacsora eltérő értelmezése miatt, az 1591. évi csepregi hitvita után következett be az egyházszerkezeti elkülönülés. Bars, Nógrád és Hont vármegyék területén két helvét (református) hitvallású esperesség: a barsi és a drégelypalánki (más néven: nógrádi) egyházmegye szerveződött. 1734-ig mindkettő a mátyusföldi vagy Felső-Duna melléki református egyházkerülethez tartozott, ezt követően pedig a dunántúli református egyházkerülethez. Mivel az Alsó-Ipoly mente református gyülekezetei a drégelypalánki esperességhez tartoztak, figyelmünket a továbbiakban erre összpontosítjuk.

Az esperesség (senioratus) kialakulásáról Esze Tamás *drégelypalánki egyházmegye történetéről* írt tanulmányában találunk adatokat.¹⁴ Esze Tamás szerint 1617 decemberétől található megbízható feljegyzés az egyházmegye létezéséről, amikor az egyházkerület 5 megbízottat (egyházmegyénként 1-1 főt) választott amiatt, hogy a felvidéki és dunántúli reformátusokat ért sérelmek jegyzeit az országgyűlésnek átnyújtásák.

Az egyházmegye esperesei (1788-ig) az Egyháztörténeti Lexikon¹⁵ alapján a következő lekipásztorok voltak: *Beregi András* (1617. december), *Csepregi Mátyás* drégelypalánki lelkész (1632. január), *Kemenczei György* nagyoroszi lelkész (1648. december), *Varsányi Kovács Mihály* szokolyai lelkész (1650. június, 1654. május), *Oroszi István* marosi lelkész (1669.), *Miskolczi Mihály* füleki lelkész (1674.), *Oroszi István* (II. ismeretlen helyen, majd Madaron lelkész; 1711. november), *Mányoki János* diósjenői lelkész (1712–1728), *Bogdányi Sajgó Márton* losonci lelkész (1728–1729), *Miskolczi Szijártó János* diósjenői lelkész (1730–1736), *Téglási János* losonci lelkész (1742–1752), *Paksi Kis András* losonci lelkész (1753–1761), *Széplaki Pál* losonci lelkész (1762–1788).

Esze Tamás úgy tudja, hogy az esperesek sorában Oroszi István 1669-től egészen 1712-ig hivatalban volt. A Losoncától Marosig, sőt a dunántúli Marótig terjedő egyházmegye igazgatása a főként Losoncról kikerülő esperesek számára nem volt könnyű feladat. Ugyanakkor, a korabeli útviszonyokat és közlekedési eszközöket tekintetbe véve, a híveknek is fáradságos lehetett, ha az Ipoly torkolatától kellett esperesüket felkeresni.

Az egyházmegye XVII. század eleji szerveződése nem jelenti azt, hogy előzőleg ne lettek volna már vidékünkön Kálvin tanait követő gyülekezetek. Igen korai alapítású lehet a perőcsényi református egyház. Szilágyi Benjámint István Synodáliájában maradt fenn az a 32 cikkből álló szabályzat, amelyet 13 Bars és Nógrád vármegyei lelkész írt alá. Az aláírók között ott találjuk Corvin Éliásnak, a perőcsényi eklézsia lekipásztorának nevét is. A dokumentum keletkezése az 1592. évi galántai zsinat előtti évekre tehető.¹⁶ Ennek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a XVI. század végén Perőcsényben helvét hitvallású gyülekezet élt.

1650. június 24-én keletkezett Perlaki Könczöl Márton, a lévai egyház lelkésze – a már említett Szilágyi Benjámint Istvántólcsvai prédikátor számára készített – azon kimutatását, melyben 102 Felső-Duna melléki református egyház és lelkész nevét közli. A palánkai (drégelypalánki) egyházmegyéből 21 anyaegyházat sorol fel. Vizsgált településeink közül a következőket említi: *Palánk* erődítmény, *Barsi Mihály* prédikátor; *Perőcsény* Búcsi Máté prédikátor; *Szob* Marosi Máté prédikátor; *Helemba* Perőcsényi János prédikátor, továbbá *Pásztoha* és *Beél*, a prédikátor nevének közlése nélkül.¹⁷

Településeink közül eddig nem talákoztunk Vámosmikola hitújítására vonatkozó említéssel. A lévai prédikátor levele nem sorolta a református gyülekezetek közé. Némethy Lajos az Esztergomi főegyházmegye plébániáiról és plébánosairól kiadott gyűjteményében ugyanakkor azt írja, hogy Vámosmikolának Thököly 1680. évi felkelésével lett helvét hitvallású lelkésze, s 1717-ben szűnt meg a református lelkészség.¹⁸

¹⁴ *Esze Tamás*: A drégelypalánki egyházmegye történetének vitás kérdései. Egyháztörténet. 1944., 234–240. old.

¹⁵ Egyháztörténeti Lexikon. Szerk.: *Zoványi Jenő*. Bp. 1977. 157–158. old.

¹⁶ *Thury Etele*: A Dunántúli Református Egyházkerület története I–II. Pozsony 1998. I. k. 136–141. old.

¹⁷ Uo. 512. old.

¹⁸ *Némethy, Ludovicus*: Series parochiarum et parochorum Archi-Dioecesis Strigoniensis. Esztergom 1894. 307. old. 1. lábjegyzet.

A XVII. században a református egyházak kevésbé voltak a katolikus egyház és az állam részéről támadásnak kitéve, mint az ágostai evangélikus egyházak, mert az előbbiek nagyjából hódoltsági területen alakultak. Ugyanakkor a Wesselényi-féle összeesküvés lepleződése, a pozsonyi véstörvényszék működése a református gyülekezetekre is vészterhes éveket hozott, s ez az állapot a török kiűzése utáni időszakban is fennmaradt.

A hódoltság megszűnésével az esztergomi érsekség is visszanyerte ősi birtokait és megkezdte az erőszakos térítést. 1700-ban báró Balassa Ádám prépost Hontban egyházlátogatást tartott, és bezáratta az ipolypásztói, mikolai és perőcsényi református templomokat. Perőcsényben a falubeliek a templom harangjait a tóba rejtették, nehogy a katolikusok kezébe kerüljenek. Esze Tamás feltételezése szerint Drégelypalánk érseki, Szob és Helemba pedig káptalani birtok lévén a Rákóczi-szabadságharc előtt szabad vallásgyakorlatot nem folytathattak.

Az 1716–1718 között honti vallásügyekben tartott tanúvallomásokból kiderül, hogy a mikolai prédikátort Balassa prépost hajtotta el. Ezt követően a börsönyi plébános (valószínűleg Langner Ágoston), majd egy Ignác nevű jezsuita misézett itt, kinek a tanú – Pásztor Mihály szakállasi lakos – is ministrált. A tanú azt is elmondta, hogy a mikolaiak a katolikus iskolamestert elkergették, s az oltárt a templomból két ízben is kihányták.¹⁹

Ismeretes a szécsényi országgyűlés vidékünk is érintő döntése: a helembai és mikolai templom a reformátusokat illeti. Ugyanakkor Ipolypásztó és Perőcsény templomhasználatának kérdésével az országgyűlés nem foglalkozott. Ennek valószínűsíthető oka az lehet, hogy már a fejedelmi rendeletek előtt, önhatalmúlag vagy protestáns katonák karhatalmával helyreállították vallásgyakorlatukat, a vallásügyi törvényhozást kész tények elé állították, s az nem tehetett egyebet, mint hallgatásával legitímálta a tényleges állapotot.

Bélt kedvezőtlenül érintette a szécsényi országgyűlés határozata: a református használatban levő templomot, iskolát és parokiát a katolikusok jogaiba adta. A szabadságharc kezdete óta ez volt a béli reformátusok második veresége. Előző, önhatalmú templomfoglalásukat ugyanis Rákóczi a vármegye erejével tette semmissé. Kezükön maradt ugyan fából épült templomuk, de ezt a szabadságharc után Madocsányi Pál földesúr felgyújtatta, és hamuvá égette.

A kurucfelkelés után ismét a katolikus egyház élvezte az államhatalom támogatását. Ez a kor az „uralkodói elhatározások ideje”: III. Károly az 1681. évi egyházi, vallási állapotokat kívánta visszaállítani, az állami hivatalok betöltését pedig a protestánsok hitelveivel ellentétes eskü letételéhez kötötte.

Ipolypásztó, Perőcsény és Mikola református vallásgyakorlata megmaradt a Rákóczi-szabadságharcot követő nehéz időkben is. Palánkon 1682-től már csak szórványos református közösség él, 1710-től a községnek katolikus anyakönyve van. Az esztergomi érseki uradalom 1741-ben a protestánsoknak még az ott lakást is megtiltotta. A maradáshoz ragaszkodó családok rekatolizáltak. Szob helvét hitvallású egyháza is megszűnt a szatmári békét követő egy-két évtizedben. A pozsonyi consilium 1728-as összeírásában már nem találjuk a szobi egyházat. 1720-ban a községbe szlovákokat telepítettek. Kőrösy József ezzel hozza összefüggésbe a település rekatolizációját. Azt írja múlt században készült munkájában, hogy 1763-ban(!) az esztergomi káptalan, mint uraság jobbágyait válaszült elé állította: vagy áttérnek a katolikus hitre, vagy elvándorolnak. A református lakosok az elvándorlást választották, és az Alföldre költöztek, helyükre pedig a káptalan a korponai járásban levő Szobelléből tótokat telepített.²⁰

Nem tudni, mi lett a sorsa a helembai és a sági gyülekezetnek. (A sági református egyházat egyébként Perlaki már 1650-ben sem említette.) Vámosmikola 1735-ben került a telepítésre kiszemelt községek közé: katolikus németeket hoztak a községbe, főleg Turóc és Nyitra megye német helységeiből.²¹ Sallay György pásztoi lelképásztor feljegyezte, hogy 1740-ben kiűzték Mikoláról Dési István prédikátort, aki visszament Pásztóra.²² 1745-ben a reformátusok hasz-

¹⁹ Hőke i.m. 1067–1069. old.

²⁰ Kőrösy József: A Felvidék eltótosodása I–II. Bp. 1892. II. k. 23. old.

²¹ Borovszky i.m. 366. old.

²² Esze i.m. 244. old. 41. lábjegyzet

nalatában levő középkori templomot is át kellett adniok a katolikusok részére. Mikola a pásztói református eklézsia filiája lett Ipolybéllel egyetemben.

Összegezve a reformáció elterjedésének Börzsöny–Ipoly-vidéki adatait, a következőket állapíthatjuk meg: az ágostai evangélikus vallás tanait követték, s gyülekezetet vagy anyaegyház alakult Szob, Tölgyes, Börzsöny, Kemence, Palánk, Bél, Szakállos, Lontó, Százd, Visk és Ság településeken. A helvét hitvallás tanításai terjedtek el, és gyülekezetek, anyaegyházak jöttek létre Szob, Mikola, Peröcsény, Palánk, Helemba, Pásztó, Bél és Ság helységeiben.

Nem találtunk hitújításra vonatkozó adatokat Nosztra, Damásd, Letkés, Tésa, Bernece, Baráti, Hont, Leléd, Bajta, Szalka, Kiskeszi, Szete, Pereszleny, Gyerk, Hidvég és Tesmag községek esetében.

Településeink mintegy feléről állíthatjuk, hogy a reformáció hosszabb-rövidebb ideig befolyásolta az ott élők vallását, hitét. III. Károly utódai –leánya Mária Terézia és annak fia, II. József – előtt az egyházak fölött uralkodó állam megteremtésének eszméje lebegett. Mária Terézia valláspolitikájában – noha bizonyos mértékig türelmesnek mutatkozott – az állam vallásának a katolicizmust tekintette, és azt támogatta. A protestánsok helyzete uralkodásának vége felé kezdett javulni. A református egyháztörténetíró Esze Tamás ugyanakkor a XVIII. századot a magyar protestantizmus öldöklő századának tartja: szerinte ekkor, és nem a gályarabok századában vesztett leg többet a protestantizmus.

„Ne felejtkezzél el szegény magyarokról!” – A katolikus egyház helyzete

Az ellenreformáció, azaz a katolikus egyház mozgalma a reformáció visszaszorítására és egyúttal önmaga megújítására, a XVI. század közepén a tridenti (trienti) zsinattal (1545–1563) vette kezdetét. A három szakaszban ülésező zsinat mindenkellött dogmatikai döntéseket hozott azokban a kérdésekben, amelyeket a reformáció megtámadott. Lényegében védelmébe vette a korábbi katolikus álláspontot, és elítélte a reformátorok által képviselt tanokat.

A zsinat reformrendeletek is hozott, és számtalan visszaélést megszüntetett. Eltörölte a búcsúcédulák árusítását, a püspököket és papokat arra kötelezte, hogy székhelyükön tartózkodjanak, megkövetelve a papi hivatáshoz méltó életmódot és ruházatot. Előírta egyházmegyéenként papnevelő intézetek (szemináriumok) felállítását, megszabta a papságra készülő tanulmányi-nevelési rendjét, és foglalkozott a szerzetesek fegyelmezésével is. A zsinat szigorú határozatot hozott a házasság felbonthatatlanságának kérdésében is.²³

A protestánsok nem fogadták el a zsinati határozatokat, és ezzel a szakadás véglegessé vált a nyugati kereszténységben. Magyarországon az esztergomi érsekek szorgalmazására elindított ellenreformáció ugyancsak ebben az időben kezdődött, igazán azonban I. Rudolf uralkodása idején erősödött meg. Tetőpontját Pázmány Péter tevékenységét követően I. Lipót alatt érte el, amikor az abszolutisztikus politika az ellenreformációt is bevetette a magyar rendiséggel szembeni célkitűzéseinek végrehajtására. Jóllehet a protestáns egyházak törvényen kívül helyezését még így sem sikerült keresztülvinni, az ellenreformáció mégis elősegítette a katolicizmus XVIII. századi expanzióját.

Az Alsó-Ipoly és a Börzsöny vidéke katolikus vallásgyakorlatát, hitéletét a XVI. században nem csak a reformáció tanai veszélyeztették. Nagyon súlyos csapásokat szenvedett el a katolikus egyház a török támadások, fosztogatások miatt, a vidék két szerzetesrendjének hanyatlását, pusztulását is a törökök idézték elő.²⁴

A **sági premontrei prépostság** Drégely várának 1552. évi török bevételéig tartotta fenn magát. Fegyverneki Ferenc, aki túlélte a mohácsi vészt, 1534-ig állt a monostor élén. Őt követte Nagylucsei Lipcsey Orbán. Amikor Ali pasa Drégelyt elfoglalta, egy török csapat Ságot is megtámadta. A monostort felgyújtották, és a szerzetesek nagy részét legyilkolták. Az életben maradtak Garamszentbenedekre menekültek. Köztük volt Lázár prépost (1551–1557) és utóda Poklostóy Mátyás (1561–1577), az utolsó szerzetes, aki a prépostság javadalmait élvezte. A XVI. század végéig Ság török uralom alatt állt. 1628-tól 1685-ig ismét a török hódoltság területéhez tartozott.

²³ Dr. Szántó Konrád: A katolikus egyház története II. k., 123–135. old.

²⁴ Csáky Károly: Isten házai és szolgálói. Dunaszerdahely 1993. 23–32. old.

1583-tól a prépostságot különféle világi papoknak adományozták. 1653 táján Szelepcsényi György, akkori nyitrai püspök nyerte el a sági préposti címet. Amikor 1666-ban Szelepcsényi esztergomi érsek lett, kieszközölte Lipót királynál, hogy a sági prépostság javadalmait a beszercebányai jezsuiták kapják. Ez 1688. december 28-án meg is történt.

A rend nagy építkezésekbe fogott Ságon: a kolostor romjaiból rendbehozták lakó- és gazdasági épületüket, felépítették a gótikus templomot és az Ipoly köhidjét. A rend ipolysági megtelepedése minden bizonnyal hatással volt a katolikus vallás Alsó-Ipoly menti megerősödésére. A jezsuita rend 1772. évi eltörlése után a sági prépostság volt birtokait az újonnan alapított beszercebányai és rozsnói püspökségnek adományozta Mária Terézia.

A **márianosztrai pálosok** már közvetlenül a mohácsi csata után érezték a török támadás súlyát. Amikor Szulejmán szultán a győztes csata után Budát megszállta, néhány martalóc török csapat messze vidéket portyázott. A pálosok ekkor Visegrád várába menekültek, ahol csekély számú paraszti segítséggel kitartóan védekeztek. Amint a török 1526 őszén kitakarodott az országból, a pálosok visszatértek Nosztrára, ahol egy ideig háborítatlanul éltek. 1535-ben Bálint, a rend egyetemes főnöke Márianosztrán nagy káptalant tartott.

A török újabb előrenyomulásakor, Drégely eleste után a monostor is ki volt téve a török támadásának. 1560-ban még fennállott, ekkor Máté volt a házfőnök. Nemsokára a szerzetesek elköltöztek, a monostort pedig tartozékaival együtt 1570-től 1580-ig a Forgách család birtokolta. Az épület azonban nem állhatott ellen az idők viharainak: csakhamar rombadőlt, és így maradt a szatmári békéig.

1711-ben Kurpesz Pál perjel irányításával fogtak hozzá a romok eltakarításához, a monostor és a templom felépítéséhez. A helyreállításhoz Széchenyi György esztergomi érsek 17 000 forintot adományozott. Felépült a templom és a kolostor, Czestochowából pedig elhozták a Fekete Mária kegykép másolatát. Az elkészült templom felszentelésére 1729. szeptember 14-én gróf Berényi Zsigmond esztergomi prímási oldalkanonok által került sor.

1735-ben a pálos rendet visszahelyezték jogaiba, és a rend 1782-ben bekövetkezett eltörléséig zavartalanul működhetett Nosztrán. Az 1799. évi kimutatás szerint 24 áldozópap, 10 újoncnövendék és 12 szolgáló testvér (fráter) tartózkodott itt. II. József 1782-ben eltörölte a pálos rendet, és a nosztrai monostor birtokait a vallásalaphoz csatolták. A templom 1787-től plébániaegyház lett. A monostor 1809-ben a Napóleon ellen felkelő nemesi sereg kórháza, majd 1854-től női fegyház.

Milyen volt a falvakban a katolikus egyház helyzete? Amikor Pázmány Péter az esztergomi érseki széket 1616-ban elfoglalta, alig volt néhány katolikus pap a vármegyében. 1615-ből Szalka, év megjelölése nélkül Visk plébániáját említi Hont vármegye monográfiája e korból.

1629-ben Nagyszombatban Pázmány Péter katolikus egyházi zsinatot tartott. A zsinat dokumentumainak melléklete, függeléke az a jegyzék, Appendix, amely az esztergomi főegyházmegye pappal ellátott, betöltött plébániáit sorolja fel.²⁵ A kutatók Pázmány jegyzékét az 1620-as évekre vonatkozóan fenntartással fogadják, az elterjedt vélemény szerint inkább a török hódoltságot megelőző időszakra helytállóak adatai.

A Honti főesperesség területéről, vizsgált községeink közül a következő egyházak szerepelnek az Appendixben: *Bersen, Bernecze, Egyház-Beel, Drégely, Hont, Kemencze, Keszi, Pász-tou, Perechen (Perőcsény), Pereszlén, Szakallos, Szalka, Százd, Szete, Tölgyes, Vámos-Mikola és Visk*, összesen 17 település.

Az előzőekben már láthattuk, hogy ebben az időben az Appendixben felsorolt települések némelyikén az ágostai és helvét hitvallás gyakorlata is kimutatható. Ezek szerint Pázmány jegyzéke vagy korábbi állapotokat tükröz, vagy pedig néhány településen a XVII. század elején vallásfelekezeti megosztottság állt fenn.

Pázmány fellépésével mindenesetre a katolikusok ismét tért foglaltak Hontban. A bíborosérsek halála után, I. Lipót uralkodása alatt a pozsonyi vértörvényszék működése volt hatékony eszköz az ellenreformáció kezében. Hőke Lajos írásában olvashatjuk, hogy Szelepcsényi György érsek mentegetőzött a *judicium delegatum* elé idézett protestáns papok

²⁵ Közli Péterffy, *Carolus: Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata II. k. Posonii 1742. 270. old.*

előtt: „nem az ausztriai nemzet az, mely titeket üldöz: hanem az a vörös –Kolonicra mutatva – a mint a lelkipásztorokat híveiktől elszakítá: neki esett a pásztor nélkül maradt nyájának, s ugyancsak erőlködik vala őket a maga aklába átterelni.”²⁶

Eddigi vizsgálódásunkból ugyancsak kitűnik, hogy a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc általában a protestáns vallásúaknak nyújtott előnyöket vagy legalább egyenlő esélyeket, míg az abszolutizmus jogalkotása a katolikus egyház helyzetét erősítette.

A katolikus egyház fő törekvése a XVIII. század elején Hontban is a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc alatt elfoglalt katolikus templomok visszavételére irányult. 1716-ban Jaklovics György palásti plébános, Hont megye alesperese az Alsórakoncán tartott megyegyűlésen a katolikus papság nevében azt követelte, hogy az evangélikusok (ágostai és helvét hitvallásúak) az 1681. esztendei állapotba helyeztessenek vissza. Vidékünket érintő templom visszakövetelésről nem ejtett szót, ugyanakkor a pásztoi és a perőcsényi református iskolában a grammatika oktatásának eltiltását kívánta az alesperes.²⁷

A panaszok kivizsgálására gróf Koháry István országbírótól nyert eskető paranccsal Dvornikovics Miklós alispán, Gosztoni Farkas szolgabíró, Benicki Mátyás és Foglár Imre esküdtek küldettek ki. 55 tanút hallgattak meg, kiknek vallomásait az 1718-ban Paláston tartott közgyűlésen ismertették. Gregan István egegi katolikus lelkész (63 éves) vallotta, hogy Mikola 1681 körül Börzsönyhöz tartozott (leányegyház volt), a börzsönyi templomot pedig báró Hellenbach vette el a katolikusoktól. Az előzőekben már idéztük a pásztoi, mikolai és perőcsényi templomról tett tanúvallomásokat.

A XVIII. század első felében jelentősnek mondható a katolikus expanzió Dél-Hontban. Néhány kisközségben már 100 hívő részére plébániát alapítottak, míg Bernece és Baráti 1300, Hídvég 900, Hont 650 protestáns lélekkel filia maradt. 1728-ban a pozsonyi helytartótanács összeíratta a protestáns felekezetek papjait.²⁸ A nagy-honti evangélikus esperességhez Rapkinides Pál ledényi lelkész esperessége alatt 18 anyaegyház tartozott, köztük területünkről egy sem található. A nógrádi (drégelypalánki) református egyházmegye anyaegyházainak száma mindössze 5 (1650-ben 21!), vidékünkéről Mikola, Pászto és Perőcsény.

A honti katolikus főesperesség vizitációja 1733-ban történt, mely szerint a vármegye akkor felső és alsó alesperességre oszlott, az előbbihez 21, a másodikhoz 19 plébánia tartozott. Amikor 1779-ben gróf Batthyány József érsek a vármegyében az egyházakat látogatta, a Honti főesperességhez már három alesperesség tartozott. Az egyházlátogatás eredményeképpen felvett jegyzőkönyveket 1783-ban – egyenként csaknem 2000 lapot tartalmazó – három kötetben küldte meg a bíborosérsek a vármegyének. E jegyzőkönyvek szerint a Honti főesperességben 1720 és 1779 közötti időben 36 templom épült. Ezen canonica visitatio alkalmával a helvét és ágostai hitvallású felekezetek papjait is meghallgatták. A pásztoi és a perőcsényi lelkészt személyesen a primás kérdezte ki Börzsönyben.²⁹

A XVIII. század végén a következő katolikus plébániákat és filiákat találjuk Dél-Hontban:³⁰

Börzsöny: 1687-től ismert a plébánosok személye, anyakönyvek 1689-től maradtak fenn. 1782 és 1788 között Batthyány József hercegprímás, földesúr felépítteti a Szent Miklós plébániatemplomot.

Tölgyes: 1647-ből és 1667-1693 között katolikus licenciatúsai (egyetemet végzett, de fel nem szentelt egyházi személy, tanító) ismertek. Az anyakönyveket 1706-tól vezetik. Az 1697. évi canonica visitatióban szereplő temploma a XVI. században épülhetett. Ennek helyén emelték a XVIII. század végén a jelenlegi templomot.

Letskés a reformáció idején is katolikus maradt. 1676-ban licenciatúsa Borostyáni György. Tölgyes filiája. Középkori eredetű torony nélküli templomát a káptalan 1737 körül rendbehozatta, beboltoztatta.

Polydamásd Szob filiája. Középkori temploma az 1732-es canonica visitatio szerint a várban állt. Újabb temploma 1779 után épült.

²⁶ *Hőke* i. m. 1066. old.

²⁷ Lásd: *Hőke* i. m. 1067–1068. old.

²⁸ Közli: *Hőke* i. m. 1090. old.

²⁹ *Hőke* i. m. 1090–1093. old.

³⁰ *Csáky Károly* i. m. és *A Dunától a Szitnyáig. Révkomárom* 2003.

Szob: 1714-ben licenciátus. A plébánosok személye 1716-tól ismert, anyakönyveit 1717-től vezetik. 1775 és 1778 között épült templomát Szent László tiszteletére szentelték.

Márianosztra: anyakönyveit 1712-től vezetik, a plébániát 1784-ben alapították. Templomát 1711 és 1729 között építették át, védőszentje Nagyboldogasszony.

Helemba: plébániáját 1793-ban alapították, előtte Szob leányegyháza. Szent Imre tiszteletére épült templomát 1769-ben szentelték fel.

Leléd: Szalka filiája. Templomát 1752-1774 között építették.

Bajta: plébániáját 1785-ben alapították, előtte Szalka filiája. Templomát XVIII. századbeli barokk kápolnából alakították ki.

Szalka: 1600 előtti hitéletéről azt állítják, hogy lelkesíti lak hiányában az istentiszteletet a nosztrai pálos szerzetesek végezték. A plébániát 1615-ben állították helyre, anyakönyveket 1696-tól vezetnek. A Szűzanya mennybemenetelének tiszteletére épült temploma a XVIII. század második feléből való.

Kiskeszzi: Tölgyes leányegyháza. Középkori templomát az 1700-as évek közepén megnagyobbították.

Ipolypásztó: katolikus lakossága Börzsöny filiáját alkotja. A helvét hitvallású lakosoknak odaítélt templom a katolikusoknak is szolgál.

Bél: katolikus hívői Szakállos leányegyházát alkotják. Szent Márton tiszteletére szentelt templomuk 1714-ben épült.

Ipolyszakállos: plébánosainak személye 1701-től ismert, az anyakönyvek 1714-től maradtak fenn. Temploma a XVII. században épült, Jézus legszentebb nevének tiszteletére szentelt.

Lontó: Szakállos filiája. Szent Arna tiszteletére szentelt temploma a XVIII. század első felében épült.

Szete: plébániáját 1787-ben alapították, előtte Szakállos leányegyháza volt. Szent László-temploma 1731-ben épült.

Százd: 1773-ig Szakállos filiája, utána Deménd leányegyháza.

Ipolyvisk: anyakönyvei 1727-től maradtak fenn. Templomát 1700-ban újították fel.

Pereszlény: plébániáját 1787-ben alapították. Temploma a XVI. század elején épült.

Gyerk: anyakönyvei 1808-tól maradtak fenn. Szent Katalin-temploma 1770-ben épült.

Ság: plébánosai 1630-tól ismertek, az anyakönyveket 1676-tól vezetik. Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt plébániatemploma 1734-ben épült.

Tesmag: katolikus temploma 1758-ban épült, védőszentje Szűz Mária.

Ipolyhídvég: a XVIII. században az esztergomi érsek birtoka.

Drégelypalánk: anyakönyvei 1710-től maradtak fenn. Temploma 1734-ben épült.

Hont: Drégelypalánk filiája. Temploma 1776-ban épült.

Bernece és Baráti: Kemence filiája.

Kemence: anyakönyvei 1694-től ismertek. Temploma 1769-ben épült, 1804-ben ledől.

Tésa: Kemence filiája. Temploma 1775-ben épült.

Mikola: anyakönyveit 1787-től vezetik, előtte Börzsöny filiája. 1787-től helyi káplánok látják el a szolgálatot. Szent Mária Magdolna tiszteletére szentelt templomát 1752-ben herceg Esterházy Pál Antal kegyúr építtette.

A katolikus vallás alsó-Ipoly-völgyi megerősödését a XVIII. században igen érzékeltetően jelzik a templomépítések: az 1700-as években 16 katolikus templom épült településeinken (a XVII. században egy, a XVI-ban kettő), továbbá négyet felújítottak illetve újjáépítettek.

Az esztergomi érseki és káptalani javakat a mohácsi csata után sok vihar érte. A birtokok legnagyobb része az Ipoly, Garam és a Duna között terült el, így csakhamar a török hódoltság körébe estek, és egészen Esztergom, illetve Buda visszafoglalásáig a török hatalmában maradtak. A török kiűzése után az esztergomi érsek és káptalan visszanyerte ősi birtokait, a közbejött szabadságharc miatt a birtokviszonyok rendezése azonban a XVIII. századra maradt. Településeinket ez a következőképpen érintette: az esztergomi érsek birtokai a drégelypalánki uradalmat alkották, melyhez Börzsöny, Bajta, Baráti, Bernece, Kemence, Leléd, Hídvég, Hont, Drégelypalánk, Szete tartozott; az esztergomi káptalannak földesúri joga Baráti, Ipolydamásd, Gyerk, Helemba, Kiskeszzi, Letkés, Szob és Tölgyes községekre terjedt ki.

Dr. Koczó József

Néhány régi sírkő Hunyad megyéből

*„Gyászba borult Hunnia, mert nincsen Hunyadija,
idegen nép van ma ott, hol régen magyar lakott.”
Bátyámnak, 30. születésnapjára*

Az utóbbi kétszáz évben tragikusan megfogyatkozott dél-erdélyi magyarság eltűnésével az egykori közösségek templomai, temetői is végveszélybe kerültek vagy már nyomtalanul el is pusztultak. Az utóbbi években Istvánfi Gyula vezetésével folyik a gazdátlanul maradt vagy a gyülekezetek csekély létszáma miatt veszélyeztetett erdélyi templomok építészeti, műemléki felmérése. Az elhagyott templomok körül fekvő temetőkért régi sírkövei közül néhánynak a feliratát az épületek felméréseivel együtt közzétették.¹

E sírkövek – hasonlóan más terület hasonló emlékeihez – pótolhatatlan források: a nevek és a kőbe vésett egyéb adatok a családtörténet, a sírkövek díszítése, kiképzése a művészettörténet és az ikonográfia, a sírfeliratok megformálása, az epigráfia szövege pedig a népi verselés kutatóinak szolgálnak fontos adalékokat. Összegyűjtésüket, dokumentálásukat – a templomokhoz hasonlóan – kiszolgáltatottságuk tenné szükségessé; a gazdátlan, viszonylag könnyebben mozdítható, a helybeliek számára érthetetlen nyelvű, régi sírkövek újrahasznosításához rosszindulatot sem kell feltételeznünk, hiszen a történelem számos példát szolgáltat a „feleslegessé” vált kövek újbóli felhasználásáról.

Az itt bemutatott sírkövek Hunyad megyében, a Piskitől északnyugatra fekvő Kéménd és a tőle kissé keletre elhelyezkedő Nagyrápolyt református templomai körül fekvő temetőkben láthatók. A kőben gazdag vidék hagyományainak megfelelően található köztük sírkőtábla, valamint a nemesi temetkezésekre jellemző obeliszk, illetve tumba (koporsó alakú sírkő); a

Miklós Ferenc sírköve, Kéménd, 1749.

Részlet Nagybaconi Keresztes Mihály sírobeliszkjéről, Nagyrápolyt, 1818.

¹ Istvánfi Gyula: Veszendő templomaink. I. Erdélyi református templomok. Bp. 2001.; Istvánfi Gyula-Veöreös András: Veszendő templomaink. II. Erdélyi római katolikus templomok. Bp. 2002.

sírfeliratok szövegét mindegyik esetében vésett nagybetűkből alakították ki.² Ismertetésüket talán az is indokolta teszi, hogy az újkori temetőkkel, temetkezési szokásokkal leginkább foglalkozó néprajztudomány sem szentelt túlzott figyelmet a kőből készült sírjeleknek.³

Kéménd (Chimindia) 2001-ben még beszakadt tetővel árválkodó, 2002-ben a pusztulástól megmentett, néhány elrománosodott hívővel rendelkező temploma körül ma már alig néhány sír látszik.⁴ Közülük a legrégebbi Miklós Ferenc lekipásztor és háromszéki székely családból származó feleségének családi sírköve 1749-ből.⁵ A sírkő íves, felső részén nyitott könyvet tartó kézfej látható, a könyvben a következő szöveg: „*Jesus jöj el!*”. A sírfelirat a régi siratóénekekhez hasonlóan egyes szám első személyben mondja el az eltemetett életét.⁶ A rimelő sorok, a ligatúrák (T szárára rajzolt Z; Ö-be írt T) és a kő állapota teszi azt leginkább figyelemre méltóvá: „*Mit nézsz?/ Miklós Ferentz élők között voltam/ ide temettettem/ végre hogy megholtam/ 35. esztendő/ nőttlen számláltam/ 40.ig papolván/ Sz:házban szolgáltam/ Jobbom felől fekszik/ kedves feleségem/ Szotyori Nagy Ágnes/ én gyönyörűségem/ 16: esztendő/ töltöt szüzeségben/ 38at velem 1et özvegyiségben/ Van túl rajta kilentz/ esztendő gyermekeünk/ Sámuel ki ekkor Aó 1749/ gyászt okozott nekünk/ e két esztendőnek [...]/[...]*”. A felirat alsó másfél sora nem értelmezhető tisztán, mert a kissé előredőlt sírkő erősen megsüllyedt.

Nagyrapolton (Rapoltu Mare) a középkori eredetű református templomtól nyugatra fekszik a temető.⁷ A néhány tucat magyar nyelvű sírkő közül csupán két, XIX. század eleji székely nemesi sírt mutatok be, de rajtuk kívül további, dokumentálásra érdemes régi sír is van itt; pl. Áts László 1830-as sírköve („*Egy jó atyának/ Áts Lászlónak/ tetemei/ itt nyugosznak/ 1830*”), amelyre az elhunyt foglalkozására utalva búzakalászt és szőlőfürtöket faragtak a volutás felső lezárás alá.

Kénosi Sándor Mózes 1808-as koporsó alakú sírkövének egyik fele díszítetlen, a másikon a családi címer mellett az alábbiak olvashatók: „*It nyugszik egy hív fi ki jó barát s jó atya/ ifiáb Kénosi Sándor Moses volt a/ ki 1808 véletlen el hala/ betses hamvain áldozik Palatkai Teresia*”. A Kénosi előnevet viselő Sándor család székely származású volt, tagjai ebben az időben már a vármegyékben is éltek; a sírkő alatt nyugvó Sándor Mózesről tudjuk, hogy 1794-ben az unitárius egyház világi ülnöke volt.⁸

Nagybaconi Keresztes Mihály obeliszkje 1818-ból származik. A csonka gúla tetején gömb alakú virágdísz látható, amelyről mind a négy irányban füzérdíszek lógnak le. Az erősen megkopott, sisakdíszel és levélszerű sisaktakaróval díszített címer alatt a következő felirat áll: „*Egy legjobb atyának/ N: Batzoni Keresztes Mihálynak/ ki élt/ 47 esztendőket/ meg holt/ 1818dik évi/ december 2.*”. Hogy Keresztes Mihály mikor és miért került a Székelyföldről Hunyad megyébe, alapos levéltári kutatás bizonyosan kideríthetné.

Kénosi Sándor Mózes tumbája, Nagyrapolt, 1808.

Ez a néhány sírkő csupán önkényes és véletlenszerű felvillantása annak, amit a Maros mentén Erdély belseje felé tartva néhány óras kitérővel felfedezhet az utazó. Csak remélni lehet, hogy előbb-utóbb sor kerül a történeti értékkel rendelkező, veszélyeztetett sírkövek – a fenti szerény válogatás színvonalánál alapsabb – dokumentálására.

K. Németh András

² A kőből készült protestáns sírjelekre: *Kunt Ernő*: Temetők népművészete. Bp.1989. 54-55. old.; a népi kőfaragásra általánosságban: *Juhász Antal*: Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás. In: Magyar néprajz. III. Kézművesség. (Szerk.: *Nagybákay Péter*) Bp.1991., 634. old.

³ *Balassa Iván*: A magyar temetők néprajzi kutatása. *Etnographia* 1973. 235. old.; *Balassa Iván*: A magyar falvak temetői. Bp.1989. old.

⁴ *Istvánfi Gyula* i. m. 180. old.

⁵ A Szotyori Nagyokra: *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. Pest 1863. 82. old.

⁶ *Erre* ld. pl.: *Dömötör Tekla*: Magyar népszokások. Bp.1983. 63. old.

⁷ *Istvánfi Gyula*: i. m. 196. old.

⁸ *Nagy Iván*: i. m. X. 46. old. *Nagy Iván* szerint Sándor Mózes 1809-ben hunyt el.

A Tihanyi Kalendárium

A kalendáriummal, mint műfajjal Győrött találkoztam először az 1960-as évek közepén, amikor a volt jezsuita könyvtárat rendezhettem. Találtam ott két, a Régi Magyar Könyvtár anyagához köthető kalendáriumot, amelyek említésének sehol nem találtam nyomát. Mi is a kalendárium? Tulajdonképpen naptár, plusz még valami. A plusz valami lehet nyomtatott és lehet személyes kézírásos följegyzés. Egy kalendáriummal voltaképpen éveken át magam is együtt éltem, amikor egy keskeny kis naptárt a belső zsebemben hordoztam, és bele-beleírtam valamit. Ezt a följegyzés-funkciót is teljesítették régen a kalendáriumok. Azokban a kalendáriumokban, amelyeket én használtam, hasznos információ csupán annyi volt: közölték az egyházi ünnepeket (általában német nyelvű kiadványokat használtam): mikor is van pünkösd, mikor hamvazó szerda. Nekem, mint egyházi iskolai egykori igazgatótanítónak ezekre az információkra már egy évvel előre mindig szükségem volt.

1994 októberében, amikor Tihanyaba kerültem, egyáltalán nem gondoltam, hogy valaha is kalendáriumot fogok szerkeszteni. Valamiféle hiányérzet játszott abban szerepet, hogy mégis létrejött a Tihanyi Kalendárium. Amikor megszűnt a *Halászbokor* című újság, három községnek a közös újságja, és Tihany község létrehozott egy munkacsoportot, hogy csináljunk egy helyi újságot. Benne voltam én is ebben a csoportban, és amikor már arra került a szó, hogy ki fogja szerkeszteni, ki mit csinál benne, akkor megállt a tudomány. Én erre azt mondtam: az apátság készíti egy kiadványt. A Tihanyi Kalendárium az 1997-es kötettel elindult.

S itt vissza kell kanyarodnom egy kicsit az időben. 1948-ban nemcsak a kalendáriumok szűntek meg, hanem megszűntek az iskolai évkönyvek is. Buzgó iskolaigazgatók gépelve rögzítették azt, ami volt, mert fontosnak tartották: „Verba volant, scripta manent” – a szó elszáll, az írás megmarad. Kiadásukra azonban nem volt lehetőség. Nemcsak anyagi, hanem politikai oka is volt ennek. Pedig annak idején a kalendáriumnak mint műfajnak, rendkívül fontos szerepe volt a magyar polgárosodásban. Mit is jelent a polgár? Szuverén egyéniséget, akinek közössége van. Mert a helyi öntudat, a józan önértékelés, múltunk megbecsülése rendkívül fontos.

Manapság a kalendáriumok túlbujánzásával találkozunk. Mindenki megpróbál kalendáriumot csinálni, s kérész életű kalendáriumok sora jön létre, általában koncepció nélkül. Amikor mi az első kötetet megszerkesztettük, az csak úgy szerkesztődött. A következő évi azonban már tudatosan szerkesztett munka volt. Az első kötetet még úgy gondoltuk, hogy kalendáriumként kell szerkeszteni, tehát az elején van a naptár. Hogy aztán a kalendáriummal szemben mégis az évkönyv vette át az elsődleges szerepet, mutatja, hogy most már a kalendáriumunk végén van a naptár, másodlagos vagy mellékes függelékként, hiszen hogy néz ki egy kalendárium, ha nincsen benne naptár?

A tihanyi bencés apátság egyszerre egyházi intézmény, turisztikai nevezetesség és magyar történelmi hely. Nem véletlen tehát, hogy ebben a kalendáriumban szó van Tihanyról, mint történelmi helyről. Megpróbálunk benne olyan dokumentumokat megjelentetni, amelyeket még nem publikáltak, mint a perjeli napló, az apáti napló, vagy az apátság feloszlata utáni időből a plébánosok *Historia Domusa*. Érdekes ugyanis, hogy mit írtak 150 évvel ezelőtt a tihanyi perjel-naplóba, vagy mit írtak 50 évvel ezelőtt. Ez mind kortörténeti dokumentum. (Zárójelben jegyzem meg, nagy szomorúsága sokaknak egyházainkon belül, hogy a *História Domusok* gyakorlata kiveszőben van. Pedig ez rendkívül fontos forrás, mert szükség van arra, hogy az utóknak kézzelfogható dokumentumai legyenek.)

Meg szokták kérdezni tőlem: mit csinálunk egy ilyen helyen, mint a tihanyi apátság? Sőt azt is szokták mondani, hogy „jaj de jó neked, ott vagy fönt a csendes szobádban, olvashatsz, írhatasz”. Valóban előfordul, hogy olvashatók és írhatók, sőt abban a megtiszteltetésben is volt részem, hogy a Bakony-Balaton Kalendárium számára is írhattam, mégpedig szatírárt. Fontos dolog, hogy ne abszolutizáljuk azt, ami relatív, és ne relativizáljuk azt, ami abszolút, ez a humor lényege. Éppen ezért a humornak kell, hogy helye legyen egy ilyen kiadványban. Kovács Márk rendtársunk a XIX. században élt Tihanyban, ő írta „A tihanyi mulattató” című könyvet, több kötetben. Ezekben olvasom a következőt: Utazik a plébános a korhely, ravasz kocsisával, s elmennek az akasztófa mellett, amelyen akkor több akasztott ember függött. „Hát te mikor járod ezekkel a táncot?” – kérdi a pap a kocsisát. Mire ő úgy felel: „Uram, hívek vannak itt eleget, plébános kell nekik.” Belekerült ez is valamelyik tihanyi kalendáriumba, ahogyan a leg-

elsőbe belekerült a következő is: Tihany és Füred összeveszett, mert hát nem lehetett tudni, hogy hol van a két helység között a határ, hol van vége a tihanyi partnak, hol kezdődik a füredi. De ez még semmi, a fürediek azt mondták a tihanyiakról, hogy bozótlakók. Ez borzalom, meg kell bosszulni! Összeül a tihanyi falutanács: álljunk bosszút! Hogyan? Ágyúzzuk meg őket. De hát csinálni kell ágyút, mert nincsen. Keresik a vasat vagy rezet, nincsen. Nem kell annak rézből lenni, a Gábor Ároné volt rézágyú, csináljunk mi fából. Meg is csinálták fából, főlhúzták a legmagasabb tihanyi hegyre, ráirányították Füredre. Vasárnap a 10 órás mise után összegyűlt a falu apraja-nagyja, a gyerekek fölmásztak a fákra. Jól megtömték az ágyút puskaporral, és hozták a tüzes kanócot. Mikor a bíró vezényelt: „Tűz!”, óriási nagy puffanás, füst, durranás és az ágyú közelében vagy tizenöt halott. Mire a bíró megszólalt: „Emberek, ha ez itt ekkora pusztítást csinált, mi lehet Füreden?” Amikor ez belekerült a kalendáriumba és olvasták a tihanyi atyafiak, azt mondták nekem: „No atya, azért ezt nem köllött volna!”

A kalendáriumban szükséges a népélet, Tihany, a tihanyi apátság, az egyházi intézmény, s mindaz ami a mi történelmünkkel összefüggésben van. Az évkönyv-jelleget úgy próbáltuk kidomborítani, hogy bizonyos évfordulókat számon tartunk. Ebben az évben például 250 éves a tihanyi barokk templom, 250 évvel ezelőtt szentelték föl. Jövőre 950 éves az Apátság.

Kiknek a számára készítjük a kalendáriumot? Egyrészt azok számára, akik közvetlen kapcsolatban vannak velünk bencésekkel, akik eljönnek előadásainkra, ott van az egyházközség, a ránk bízott hívek gyülekezete, és a régió. És jönnek a turisták, akik számára ismereteket kellene közölni. Mi az, hogy bencés? Ezért minden kalendáriumunkban van valamilyen spirituális jellegű fejezet, amelyben megpróbáljuk megmagyarázni, mit is jelent az, hogy szerzetes. Ünnepeink vannak, amelyeken elhangoznak prédikációk, s a meghívott szónokok jó beszédeit megpróbáljuk rögzíteni. Közösséget kell formálni azokkal, akik hozzánk jönnek ünnepeinkre, eseményeinkre, előadásainkra. Előadásszövegek is belekerülnek, válogatva, rövidítve; kiállításaink vannak, a kiállításokról beszámoló, egy-egy kiállítás megnyitóbeszéde, és fontos, hogy itt is legyenek képek. Van bérmlás, első áldozás, kell hogy szerepeljen a névsor, és boldog rendkívül a szülő. a nagyszülő, hogy a fia, unokája szerepelt a könyvben. Ez a kalendárium közösségformáló funkciója. És a kalendáriumban a szöveg mellett egyre inkább szerepe van a képeknek – még akkor is, ha a kép minősége nem tökéletes –, mert az emberek szeretik a személyességet. Minél több kép kell. Munkatársak képe, akikkel együtt dolgozunk, akikkel viseljük a nap hevét és terhét. Aztán ami Tihanyhoz kötődik: például IV. Károly király emlékezete, hiszen IV. Károly Tihanyban töltötte utolsó a magyarországi napjait, s megkívánja a tisztesség, hogy emlékezzünk. És volt Tihanyban egy kálvária, amit leromboltak, hogy helyére felszabadulási emlékmű kerüljön. Nem szabad, hogy feledésbe merüljön ennek a kálváriának az emlékezete. Hogyan történt, miként történt? Idén az egyik munkatársunk férje a kórházban olyan beteg mellett feküdt, aki ki volt vezényelve a kálvária lerombolásához. Az ő emlékezései is szerepelni fognak a kalendáriumunkban, természetesen úgy, hogy ebből kellemtelensége ne származzon.

Aztán valami a népi életből, a tihanyiak múltjából.

Van ennek a kalendáriumnak egy számomra nagyon személyes része. Amikor a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban dolgoztam, elkezdtem naplót írni. Sajnos nem a legelső évben, csak a másodikban. Aztán mikor Tihanyba kerültem, azt a gyakorlatot folytattam. Minden este leülök a számítógéphez, néhány sor odakerül, és ebből év végére bizony 180–200 oldal összejön. A naplójegyzetekből kivonat kerül a kalendáriumba, hozzá képek. Kell, hogy merjen az ember személyes lenni. Ilyen dolgok vannak benne: „Reggel a teraszon megiszom az idei első hideg sört a szinte nyári napsütésben. A délután kábult alvással telik, majd a vesperás, vacsora. A Hét a televízióban, kisebb rendezkedés.” „6 óra körül pirkad, felhők nincsenek, csak fátylas az ég, vad bíbor nem jelenik meg az ég alján, csak tompítva, de festőien.” Amikor Pannonhalmán tanári éveimet kezdtem, olyan szobában laktam, amelyben a szekrény ajtajára belülre föl volt írva a dátum 1917, „kigyulladt a villany az apátságban”. Ugyanezen a szekrényen szerepelt egy másik dátum, téli időpontról. „Dörgés, villámlás.” Csak ennyi. Én is le merem írni ezeket a teljesen szubjektív dolgokat a napfölkeltéről, a napnyugtáról, a Balaton befagyásáról, felolvadásáról, valaki kiharangozást kér, 50 éves fia halt meg infarktusban, pénteken temetik Dunaharaszttiban. „Turisták mindenütt, németek, olaszok, magyarok nyüzsögnek a faluban és a templomban, kiállításaink nyitva.” „A nagy papírvágót hiába keresem, eltűnt az elmúlt napok ideges kiállítás-rendezésében. Majd csak felbukkan valahol.” „Délután az immár hagyományos ünnep, másnap badacsonytomaji látogatás Udvardi

Erzsébetnél, szép képet készített Dunaföldvárra, Triptichon.” „Tamás Pista nyugszik a temetőben, akinek a kápolnájába kerül majd.”

A kalendárium címlapja Udvardi Erzsébet munkája. Ami állandó, ez a kék vonal és állandó a tihanyi apátság kettős tornya, ám évről évre változó a szín. A tartalomban is van, ami azonos, van, ami változó; fontosnak tartom mindenképpen, hogy minél több név szerepeljen benne, és lehetőleg minél több munkatársat találjak a kalendáriumhoz, lehetőleg a helybéliek, a tihanyiak közül is. Egy tihanyi fiatal hölgy, aki munkatársa a Veszprémi Egyetemi Könyvtárnak, megkapta a feladatot, hogy gyűjtse össze azokat a községeket, amelyeket a középkor meghatározott idejéig a tihanyi apátsági dokumentumokban említene, hogy majd a nagy ünnepe meg tudjuk szólítani ezeket a községeket. Vagy van valaki más, ugyancsak tihanyi, aki a népszokásokról fog írni. A legutolsó Tihanyi Kalendáriumban szerepel egy rövidke részlet egy tihanyi fiatal tanítóképzős szakdolgozatából. Fontos, hogy minél többen magukénak érezzék ezt az ügyet.

Eseménynaptár is kell, hogy szerepeljen benne, beszámoló hangversenyekről, kiállításokról, ünnepekről. Van egy mozgássérült barátom, aki számára – lehet, hogy túlzok –, úgy érzem, hogy az életben maradást jelenti az, hogy évről évre két verse megjelenik a kalendáriumban. Miért ne hagyjak helyet neki? Ez a kalendárium nem vállalhatja azt a szerepet, hogy az irodalom szervezője legyen, de az a szerepet igen, hogy közösségszervező legyen. Hadd zárjam az ő versével, Á. Dezső Károly szavaival:

Látkép

Elült a zaj a hegy tetőn,
Harang szaván Tihany mereng
Az úrra felmutatva áll.

Nem szeretném semmiképp sem túlértékelni ezt a kiadványt, de 2000 példányban jelenik meg, körülbelül 1500 példányt adunk el belőle, 500 példány reprezentációs célra megy, és így a kiadvány költsége indirekt módon megtérül. Szükséges a nyilvánosság. Szükséges az, hogy hírt adjunk magunkról, hogy jelen legyünk, személyesen legyünk jelen.

Az a célunk, hogy valamilyen módon igazodási pont legyünk, szellemi, lelki, kulturális igazodási pont, minden beképzeltség nélkül. Természetesen nem lehet tökéleteset alkotni, a nyomda ördöge itt is megjelenik, még akkor is, ha a Tihanyi Apátság egyik számítógépén készül. Sokkal nagyobbak a kihívások, mint aminek meg tudunk felelni. De amit meg tudunk tenni, azt meg kell tenni, és vállalni kell. Hát ez most a feladatunk, ez az én feladatom, rendtársaimmal, civil munkatársaimmal együtt. S ennek valamiféle lenyomata a Tihanyi Kalendárium, amit jó szívvel ajánlok az Önök figyelmébe.

Korzenszky Richárd

Tihany. Parasztház

TERMÉS

A végváarak élete

Balassi Bálintra emlékezve szólnunk kell a török elleni harcokról. Ez egyáltalán nem felesleges, még akkor sem, ha a szépirodalomtól, tehát Gárdonyi örökbecsű regényétől kezdve a nagy történészek kitűnő munkáit is figyelembe vesszük. Annál is inkább érdemes áttekinteni ezt a kérdést, mert nem hiszem, hogy a Honismereti Akadémia résztvevői tagjai a téma irodalmát részleteiben ismernék. Fontos tehát, hogy világosan lássuk, mit is jelentettek egyáltalán a török harcok, nemcsak Magyarország, hanem Európa szempontjából. Közép Európa, azon belül Magyarország, fekvése miatt sokkal inkább ki volt téve olyan keletől jövő támadásoknak, amelyekhez hasonlókkal más európai országoknak nem kellett megküzdeniük. Gondoljunk csak például a tatárjárásra. Ezek olyan jellegű hadjáratok voltak, amelyeket Európa nem ismert. Némi anakronizmussal azt lehet mondani, hogy ezek a XX. századi úgynevezett totális háborúkhöz hasonló harcok voltak. Ezekhez képest például az időben jelentősnek tűnő, az angolok és a franciák között zajlott „százéves háború”, vagy a „harminczéves háború” bizony jámbor zarándok menet volt. Nem becsülve le persze borzalmaikat, de azok pusztításai valósággal eltörpültek a török háborúk mellett. Vagy amiről Európa legendákat mesélt: a hunok vagy az avarok hadjáratai sem vethetők össze a tatárjárás pusztításaival. Természetesen a török háborúk nem egy második tatárjárást jelentettek, egészen más jellegű háborúk voltak, mindenestre Európa délkeleti térségeit igen keményen érintették.

Nincs itt lehetőség arra, hogy a török európai megjelenéséről és a balkáni térhódításairól részletesen beszéljek. Elegendő most, hogy Nagy Lajos volt az első magyar király, aki valamilyen formában már találkozott a török előretörésével, de igazán komolyan Zsigmond korában vált veszélyessé. A magyar ismeretterjesztő és tudományos történeti munkákban általában az olvasható, hogy Magyarország tartóztatta föl az Európa fel tőrő törököket. Ez igaz, de azt sem szabad elfelejteni, hogy amikor először megismerkedtünk a török veszéllyel, Nagy Lajos nemcsak Magyarország, hanem Lengyelország királya is. Később Zsigmond nemcsak Magyarország királya volt, hanem Csehország királya, német király, majd német-római császár is. Azután Albert nemcsak Magyarország királya volt, hanem többek között osztrák herceg, német és cseh király is. Továbbá: I. Ulászló nemcsak magyar király volt, hanem lengyel király is. Mátyás, amellet, hogy magyar király volt, lényegében a cseh királyi címet is birtokolta – bizonyos területeknek tényleges ura volt –, nem is beszélve arról, hogy élete utolsó időszakában Ausztria egy részét is uralta. Aztán utódai, a Jagellók egyszerre voltak magyar királyok és cseh királyok, s a család másik ága birtokolta a lengyel koronát. Ez igen jelentős dolog, és ennek ismeretében talán jobban megértjük azokat, akik 1526-ban úgy gondolták, hogy olyan királyt kell Magyarország trónjára ültetni aki nem csak magyar király, hanem más országnak is uralkodója. Például azt a Ferdinándot, akit megválasztottak cseh királlyá, ezen kívül osztrák főherceg volt, és akinek a bátyja Európa hatalmas nyugati, dél-nyugati részének, a Spanyol Királyságnak is uralkodója volt, V. Károly német-római császár személyében. Ez bizony nagyon komolyan nyomott a latba, ezzel szemben Szapolyai János esetében, bár a későbbiek során kialakultak bizonyos lengyel kapcsolatai, ezt össze sem lehetett hasonlítani a hátszállyal, amivel Ferdinánd rendelkezett. És ezek a többletek bizony érvényesültek.

Már a Jagellók korában nem csak a cseh segítség számított, hanem az is, hogy a horvátországi véghegyeket például jelentős részben Stájerország finanszírozta. Nem mintha jámbor emberbarátok lettek volna, hanem a saját jól felfogott érdekükben, mert egy-egy török portya könnyedén eljuthatott hozzájuk. II. Lajosnak, vagy az apjának külön cseh kancelláriája volt Budán, amelynek a felhívásai megmaradtak, s a jegyzékek is, hogy mit fizettek időről-időre, hogyan járultak hozzá a csehek a magyarországi hadiköltségekhez. Ezek a kimutatások ma is megvannak, magam is eredetiben láthattam a Trebovi-i Rosenberg-Schwarzenberg Levéltárban.

A török európai jelenlétének a megítélése külön előadás tárgya lehetne. A XIV., sőt a XV. században sikerült is, sokan még abban reménykedtek, hogy a törököt ki lehet űzni Európából. Ezzel megróbálkozott először Zsigmond király, akinek 1396-os kudarcra meglehetősen látványos volt. Ugyancsak a török kiűzésére bízta az európai közvélemény Hunyadi Jánost, akinek azonban ezek az elképzelései minden erőfeszítés ellenére sem válhattak valóra. Nála sokkal óvatosabb és sokkal realistább volt fia, Mátyás király, akit viszont a hazai közvélemény részben azért marasztalt el, hogy nem indított olyan nagyszabású törökellenes hadjáratokat, mint az apja, noha ennek semmi realitása nem volt, és katasztrófába vitte volna Magyarországot. Ami persze nem jelenti azt, hogy a török hatalom legyőzhetetlen lett volna. Egyébként is legyőzhetetlen hatalom, bevehetetlen vár csak az íróasztal mellett létezik, a valóságban nincs, gondoljuk csak meg, hogy Timúr Lenk 1402-ben, Anatóliában, Ankara mellett tönkre verte a retteget török szultánnak, Bajazidnak a hadait. Európa, ha összefog, egyesült erővel szintén megtehetné volna, de hát ez is csak íróasztal melletti okoskodás, az összefogás, az egységes hadvezetés nem egyszerű dolog. Számunkra – bármilyen szomorú – a tényleges összefogás időszaka csak a XVII. század végére jött el. De hát ki tudhatta ezt, például Mohács Magyarországon. Zsigmondé volt az a felismerés, hogy az országot a török nyomulással szemben leginkább egy végvár-rendszer mentheti meg. Arra persze, hogy egy gyorsan mozgó hadsereggel szemben a várak fontosak lehetnek, már sokkal régebben rájöttek, például a szentföldi lovagok a XII-XIII. században, amikor várak egész láncolatával védtek meglehetősen törékeny királyságukat.

Kiépült tehát a magyarországi várrendszer, mégpedig – bármilyen döbbenetes – egy egész fiatalon Budára került firenzei bankárfiú által, aki kitűnő pénzügyi szakember és valószínűleg katonai zseni is volt. Ozorai Pípó sorozatos győzelmeket, és csakis győzelmeket aratott a török fronton, kiépített egy nagyszerű védővonalat, és az ő keze alatt vált kitűnő katonává Hunyadi János. Ez a védővonal a lehetőségek szerint tartani tudta a frontot, természetesen nem tudta megakadályozni azt, hogy kisebb-nagyobb portyázó csapatok ne jussanak el az ország belsejébe. Mátyásnak volt a zsenialitása, hogy ezt a védővonalat még előrébb nyomta, ezáltal gyakorlatilag Bosznia is a Magyar Királyság része lett, hiszen Jajce és Szabács várán magyar zászlók lengtek. Nagyon ügyesen akkor indította a hadjáratokat, amikor a szultáni had távol volt, tehát a téli időszakokban. Mire a szultáni hadsereg megérkezett, a várak magyar kézen voltak, s hiába próbálták visszafoglalni. Az egyik várnál megismétlődött a Dugonicsi példa: kritikus helyzetben egy magyar vitéz, sajnos a nevét nem ismerjük, magával rántotta a mélybe a zászlós törököt, így a vár megmenekült.

A Jagellók Magyarországot szokták sokféleképpen elmarasztalni, amiben természetesen sok igazság lehet. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy Magyarországnak olyan folyamatosan hadban tartott, viszonylag nagy létszámú hadseregeket kellett a végvárakban, és a végváron kívül is alkalmaznia, amit az akkori Európában egyetlen hatalom sem tett meg, ugyanis nem volt rákényszerülve. Ilyen méretű hadsereg állandóan fegyverben tartása az akkori európai országok költségvetésében megoldhatatlan feladat volt. És miért lett volna megoldható feladat Magyarország számára? Ennek a védelemnek tehát előbb-utóbb mind gazdaságilag, mind pedig katonailag össze kell omlania. Voltaképpen tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy az következett be, ami bekövetkezett. 1526-ban új helyzet állt elő: ekkor derült ki, hogy nincs második, harmadik védővonal. Azok a várak, amelyek az ország belsejében voltak, nem azt a célt szolgálták, hogy egy ilyen típusú és méretű támadó hadseregnek komolyan ellent tudjanak állni, mint az oszmán-török haderő. Ezek a várak elsősorban lakóépületek voltak, egy-egy jelentősebb főúri család rezidenciái, birtokközpontjai. Védővonal tehát nincs, arra pedig se idő, se pénz, hogy komolyan megerődítsék őket, így voltaképpen nem lehet csodálkozni, hogy az események 1526 és 1541 között úgy zajlottak, ahogy zajlottak. Ehhez még hozzá kell tenni a két ellenkirály harcát, bár ez önmagában még nem okozott volna tragédiát.

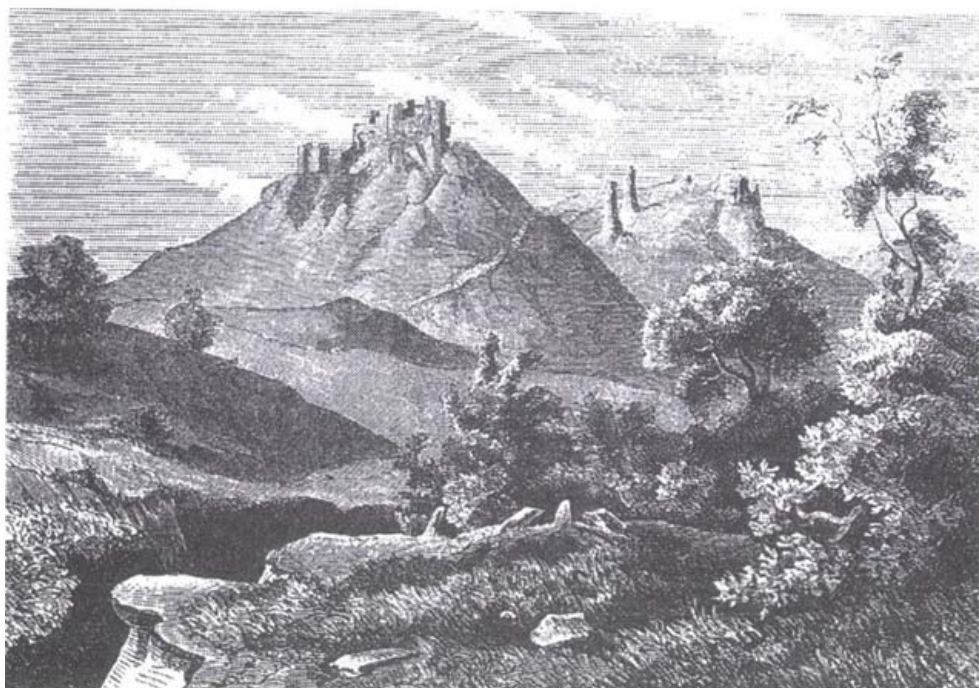
1541 után új helyzetben volt az ország, ami addig elképzelhetetlen volt: a törökök megjelentek és tartósan berendezkedtek az ország szívében. Néhány év alatt olyan szilárd éket építettek ki, amit 1683-ig nem sikerült megbontani. A következő évtizedekben az is bebizonyosodott az, hogy az éket körülölelő karéjt, Ferdinánd és utódai nem képesek teljes egészében megvédeni. Nem képesek megoltalmazni ezt a széles karéjt a tenger mellék váraitól kezdve egészen a Dél-Erdélyt védő várakig. Az 1551-52-es várháborúk is bizonyították ezt, amikor az iv legdélibb részét, a Temes-vidéket kellett földadni. 1566-ban Gyula elvesztésekor kiderült,

hogy még a kisebb ívet sem képesek védeni. Így oszlott meg a tulajdonképpeni Magyarország két részre: a Királyi Magyarorszáig volt az egyik fél ív, és a mindenkori erdélyi fejedelmeké volt a másik fél ív.

Az erdélyi fejedelmeket persze elmarasztalta az akkori európai közvélemény – ha a szó mai értelemben nem is beszélhetünk akkori közvéleményről. A Habsburg uralkodók pedig kigyót-békát kiabáltak rájuk, mint a Török Birodalom kiszolgálóira, a török hatalom elfogadóira. Az erdélyi fejedelmek azonban nagyon jól tudták, hogy kényszerűségből vállalták a töröknek való adózást és a töröknek való főhajtást, azért megmaradtak magyarnak és kereszténynek. Olyannyira, hogy néha a mai ember számára döbbenetes dolgokra ragadtatták magukat. Így amikor különböző hadi érdemekért címereket adományoztak, ezek tucatjain jelenik meg a török-magyar harcok ábrázolása. Soha Erdélyi fejedelem olyan nemesi címet nem adományozott, amelyen keresztény harcolt volna keresztény ellen noha, voltak ilyen harcok, hiszen gyakran szembekerültek a Királyi Magyarországgal. Gondoljuk csak meg, ez legalább olyan, mint ha a kádári Magyarországon valaki olyan kitüntetést kapott volna, melyen egy szovjet katonát dőf le a magyar katona.

Az erdélyi végvárok formailag ugyan a Királyi Magyarország ellen védték Erdélyt, de egyszerűsrimind törökellenes várak is voltak. Nem véletlen, hogy Váradot, és a többi erődítményt az erdélyi fejedelmek nagyon tudatosan úgy igyekeztek kiépíteni, hogy török támadásnak is ellent tudjanak állni. Más kérdés, hogy az erdélyi török végvár-rendszer igazán kritikus helyzetben összeomlott, ez azonban eléggé szerencsétlen eseményeknek a következménye. A lényeg az, hogy a végvári rendszerre szükség volt, ezek a várak nem rendszerben épültek Magyarországon, mint említettem birtokközpontok vagy rezidenciák, részben pedig királyi várak voltak. Át kellett őket tekinteni, s nem véletlen, hogy ekkoriban születnek meg egymás után a térképek is Magyarországról. Elvileg a legfontosabb, hogy a várak lezárják a fő közlekedési utakat, amelyeken a török előre juthatott volna. Azonban a várakról kiderült, hogy voltaképpen éppen ennek a funkciónak nem felelnek meg, mert például a magánvárak, egy-egy főúri család lakóhelyei, ha a frontvonalba kerültek, akkor a család számára elértéktelenedtek. Tulajdonosaik sorban ajánlották fel a királynak, akinek aztán gondoskodnia kellett a védelmükről. Ezek a várak – a korabeli nyugat-európai hadmérnökök, hadvezérek megnyilatkozásai, jelentései szerint – teljesen alkalmatlanok katonai funkcióra, mindet le kellene rombolni, és helyettük erődöket kellene építeni. Erre pedig nem volt pénz ezért – hála Istennek – ez az elvileg tökéletes, de gyakorlatilag megvalósíthatatlan ötlet nem valósult meg. Igaz ugyan, hogy egyes épületeket, amelyek alkalmatlanok voltak hadi célokra, a magyarok vagy a törökök lerombolták, de a többségüket megtartották. Hiszen ha egy vár, várkastély csak napokra föl tudja tartani a török sereget, már nyereség, mert ezek a napok nagyon sokat jelentettek. Itt néhány nap, ott néhány nap, közben a had menetelése is időt vett el, ami azt a viszonylag rövid időt, amit a törökök nagyobb támadásra tudtak szánni Magyarországon, lényegében kitöltötte. Ennek köszönhető, hogy a törökök hiába indították sorozatos támadásaikat, a végvárrendszer kitarthatott. Az 1541 és 1544 között elfoglalt területeket a későbbiekben képtelenek voltak jelentősen szélesíteni. Mert abból álltak a háborúk, hogy elfoglalt néhány várat a török, utána tőle is visszafoglaltak néhányat, tehát ilyen lüktető ritmussal folytak a végvári harcok.

Melyek is voltak ezek a várak? Hát voltak *királyi várak*, *magánvárak*, *várkastélyok*, ezen kívül *fallal körülvett városok*. A középkori Magyarországnak gyakorlatilag minden királyi városát – leszámítva olyan alföldi városokat, mint mondjuk Szeged, vagy Debrecen – kőfalak vettek körül, ezek természetesen felértékelődtek. A mintegy félezernyi mezővárost azonban – néhány kivételtől eltekintve – nem védték falak. Aztán ott voltak a *püspöki*, *érseki székhelyek*, olyanok is, mint Esztergom, ezeket szintén falak védték. Ezen kívül voltak olyan erődítmények, mint a *templomok*, amelyek egy-egy faluban a legerősebb építmények voltak. A különösen szilárdan épített templomokat vagy lerombolták, hogy ne tudja várrá építeni az ellenfél, vagy megerősítették. Ezen kívül *kolostorok* egész sora vált erődítménnyé. Többek között olyan, mondhatni hagyományos, erődített kolostorok is, mint Pannonhalma, amely már a tatároknak is ellenállt, vagy a kitűnő fekvésű Tihany, és még jó néhány más is. A XVII. században sajátos védelmi rendszert alkottak a *hajdú városok*. Ezen kívül voltak különböző *megfigyelő helyek*, *őrtornyok*, melyek azt a célt szolgálták, hogy a török hadmozdulatokat lehetőleg időben jelentsék. Ilyen volt a felvidéki, viszonylag közeli Korponán és még sok helyen.

Sírok vára (Csorba Csaba: Legendás váraink. Magyar Könyvklub. Bp. 1999.)

Végvári harcok jellemezték tehát a XVI. századot. Gondoljuk csak meg: 1526 után igazán nagy csatát Magyarországon csak 1596-ban vívtak, tehát a szultáni had csak 70 évvel Mohács után került szembe királyi fősereggel, és utána megint a XVII. század utolsó harmadáig kellett erre várni. Ezek a látszólag apróbb csaták azonban iszonyatos veszteségekkel jártak. A várakban a középkori állapotokhoz képest viszonylag nagy létszámú őrséget kellett tartani, hiszen akkor a legtöbb várban tucatnyinál több fegyveres ember nem igen tartózkodott. Még az esztergominak sem volt komoly őrsége – pedig ez érseki vár volt. Az összeírásokból tudjuk, hogy 1526 előtt körülbelül két tucatnyi fegyveres ember szolgált az esztergomi várban, többre nem volt szükség.

A török időben egészen más volt a helyzet. Nemcsak nagy létszámú őrségre volt szükség, hanem különösen lovasságra. Hiszen az állandó török portyáknak csak a lovasság tudott gátat vetni, ha elég nagy létszámú volt. A gyalogságot csak kiegészítő erőként tudták alkalmazni egy-egy viszonylag nagyobb csatában. A legtöbb vár alkalmatlan volt több lovas elhelyezésére, pedig legalább 60-80-100 lovas kellett egy várba, hogy tisztességes erő legyen. Több közeli vár lovasságának kellett összefognia ahhoz, hogy legalább 600-800 lovas szállhasson szembe a gyakorta több ezres, sőt néha a 10 ezret is megközelítő török erővel. Márpedig a ló elhelyezése sokkal nagyobb helyet igényelt, mint az embereké. A ma ismert várak kőfalain kívül volt általában a *huszárvár*, az a palánk, ahol az istállókat helyezték el, és itt állomásoztatták a lovasságot. Persze nem annyi lónak kellett, ahány lovas van, hanem tartaléknak is, hiszen legalább annyi ló pusztult el az összecsapásokban, mint ember.

A török számára fontos volt, hogy minél nagyobb területeket hódoltasson meg, és gyakran előfordult, hogy a vár ugyan magyar kézen volt, de a környéken minden falu a töröknek hódolt, mert nem tudta megvédeni. A nagy magyar végvárak katonái rendszeresen behajtották az adót a török hódoltsági területéről, például a szigetváriak Dél-Dunántúlról és az Alföld bizonyos részeiről. Az Alföld más részeiről pedig a gyulaiak, nem is beszélve az egriekről. Ez a három vár látta el ezt a funkciót, később, 1566-ban Gyula és Szigetvár elesett, maradt Eger egészen 1596-ig. A végvárak tehát ilyen feladatokat is elláttak. A várakat fenn kellett tartani, a várbirtokok jövedelme a várak ellátását szolgálta, persze ez nem volt elegendő. Birtok kellett

és jövedelem, ezért az egyházi birtokban lévő várakat, az egykori érseki, vagy püspöki központok teljes birtokállományát nem egy esetben a várak mellé rendelték, emiatt az egyház jövedelme drasztikusan csökkent ebben az időben. De még ez sem volt elegendő, hiszen Magyarország teljes jövedelme is csak töredékét fedezte a katonai kiadásoknak. Meg kell mondanunk, hogy a törökök számára sem volt egyszerű a dolog, hiszen a nagy létszámú török hadsereget és a sok várat az első évtizedekben csak úgy lehetett fenntartani, hogy a birodalom más részeiből származó adókat fordították magyarországi uralmuk fenntartására. Például az egyiptomi adót, úgy ahogy volt, zsákokban egyenesen Budára szállították, és szét osztották. A XVI. század utolsó harmadában rövid időre önfenntartó lett a Török Birodalom magyarországi területe. A későbbiek során aztán a hadi pusztítások és egyéb okok miatt megint arra kényszerültek, hogy a birodalom más részéről fordítsanak ide pénzt.

A várharcok során kialakult az a jellegzetes, könnyűlovas taktika, ami lesvetésekből, kisebb-nagyobb összecsapásokból állt. Hirtelen megrohanással gyakran sikerült kisebb-nagyobb várakat elfoglalniuk. Ez annak is köszönhető, hogy nem épültek ki igazán komoly, több lépcsős erődök, ahol a megrohanás képtelenség lett volna. Győr visszafoglalásánál például Schwarzenberg és Pálffy egyszerűen törökül beszélő embereket küldtek a várkapukhoz, és amíg azok fönntartották az őrséget, addig a petárdát a kapura erősítették, fölrobbantották a kaput és bezúdult a magyar huszárság. Egész Európa csodálatát váltotta ki ez az esemény, a Schwarzenbergék szépen kivagdosták és összegyűjtötték az akkori Európa röplapjait és egyéb tudósításait. Én magam is láthattam a máig várunkban lévő levéltárunkban, ott sorakoznak szépen egy mappában. A család egyik legnagyobb dicsősége volt ez a győri diadal.

A védelem reménytelennek tűnt a török túlerővel szemben, mégis sikerült megtartani az országot, bár iszonyatos veszteségek árán. Gondoljunk csak meg, hogy mit veszített Magyarország: a Dunántúlból milyen piciny karéj maradt. Sokkal többet veszített délen: Horvátország, Szlavónia nagy részét elfoglalta a török. A balkáni szláv népek közül egyedül a katolikus horvátok nem hódoltak be a törököknek megmaradtak katolikusnak, azok is, akik a királyi területen voltak, és azok is akik török területre kerültek. Ezzel szemben a szerbek, a bosnyákok és a többiek jelentős része áttért az iszlám hitre, török zsoldos lett. A magyarországi török zsoldjegyzékekből világosan kiderül, hogy az „igazi” törökök a várak többségében olykor kisebb-ségben voltak, muszlim hitre áttért, vagy át nem tért, de török zsoldban lévő délszlávok harcoltak illetve adták a helyőrséget a török kézen lévő magyar várakban. A magyar nyelvben egy nem egy kifejezetten rokonszenves kifejezéssé vált a martalócok neve. A *martalócok* többsége, vagy gyakorlatilag az egésze dél-szlávokból állt; ezek voltak azok a harcosok, akik nem kaptak zsoldot, hanem a rablásokból, különböző katonai akciókból származó jövedelemből éltek.

A végvári harcokra vonatkozó írásos forrásanyag a korábbi korokhoz képest meglehetősen nagy méretű, szinte mindenféle elmélet bizonyítására található támpont. Az egyik azt bizonyítja, hogy az összes magyar végvidéki katona koldus volt és éhezett, a másik pedig azt, hogy azért a végvári harcokból szépen meg is lehetett élni. A birtokok jövedelméből, zálogba vett birtokokból jó néhány várkapitány egész tisztességes vagyont szedett össze. Legismertebbek talán a Rákócziak, akik a végvári harcokban fölemelkedve váltak Magyarország legjelentősebb birtokos családjává. De említhetjük az Eszterházyakat és sok más családot is, tehát az elszegényedő és véráztatta Magyarországon azért meg is lehetett gazdagodni. Persze nem mondom azt, hogy ez a meggazdagodás tisztességtelen lett volna. Mert becsülettel munkával szedték össze a Rákócziak a vagyonukat, és egész Európa csodálatát kivívó győzelmeiket arattott az a Rákóczi Zsigmond, aki Szikszónál és máshol is jelentős török hadakat vert meg, szintén reménytelen helyzetben.

Köszönöm, hogy meghallgattak. Higgyék el, hogy még nagyon sokat és nagyon szívesen beszélnék a török időkről, annál inkább, mert még egyetemi hallgatóként, Sinkovics professzor úr szemináriumában Marosi Endre barátommal, azt a feladatot kaptuk, hogy ő a dunántúli, én az észak-magyarországi végvári rendszer kialakulását tanulmányozzuk. Idestova négy évtizede foglalkozom tehát ezzel a kérdéssel, de azt hiszem, hogy még négy évszázad múlva is sok munkát adhat ez a téma az akkor élő történészek számára.

Csorba Csaba

Balassi Bálint lengyelországi emléktáblái¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Ami mindennapi tevékenységemet illeti, a múlt évben még hozzá lehetett tenni azt is, hogy diplomata. 1999 és 2003 között ugyanis krakkói főkonzul voltam, s korábban is dolgoztam Krakkóban, ahol az 1994 tavaszára újjászervezett főkonzulátust vezettem 1995 nyaráig. Előtte 1990 augusztus végétől a varsói nagykövetség kulturális tanácsosa voltam... nem karrierdiplomataként, mivel a rendszerváltozás előtt az ELTE Lengyel Filológiai Tanszékén tanítottam.

A lengyel történelemmel és irodalommal azóta foglalkozom, amióta elolvastam Rákosi Viktor *Hős fiúk* című regényének Bemről szóló fejezetét. Vagyis ötven éve. A Balassival való szorosabb kapcsolatom is abból ered, hogy amikor 1994. augusztus 1-én Varsóból Krakkóba kerültem, eszembe jutott Kiss Gy. Csaba barátom, a kiváló közép-európai kutató, aki évtizedek óta hiányolta, hogy Krakkó főterén nincs emléktáblája Balassinak. Már van. A krakkói Balassi-emléktábla leleplezésének históriájára később térek vissza.

Az emléktábla állításának előzményeiről szólnék néhány szót. Ahhoz ugyanis, hogy a város vezetőit és különféle típusú illetékes hivatalait meggyőzzem arról, hogy a főter legelőkelőbb helyén álló Potocki-palotáról Balassi bronzba öntött domborműve nézzen le ránk, európai rangú poétánkat előbb be kellett mutatnom a lengyeleknek, vagyis meg kellett jelentetnem Balassi verseit lengyelül. Szerencsére tudtam, hogy a tönkre menőben lévő, vagy mondjuk másként: átalakuló krakkói Irodalmi Kiadóban már az 1980-as évek középső harmada óta kiadatlan hever egy Balassi-válogatás, amelynek verseit kitűnő költők ültették át lengyelre, s egy tekintélyes irodalomtörténész, a régi magyar és olasz irodalommal foglalkozó Jan Celaski írt hozzá magvas utószót. Mielőtt folytatnám, még egy kitérőt tennék...

Történésként bogarásztam ki, hogy Krakkóban 1918 végétől magyar konzulátus, tiszteletbeli konzulátus működött egészen 1939 szeptemberéig. Az Antall-kormányt nem volt nehéz meggyőzni Krakkó kulturális, oktatási, gazdasági jelentőségéről, s a főkonzulátus újraindításának szükségességéről. Krakkóban francia, orosz, német, osztrák, amerikai főkonzulátus működött, s magyar főkonzulátus megnyitása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy előbb Ukrajna, majd Szlovákia is diplomáciailag megvesse a lábát a Lengyel Királyság hajdani fővárosában.

A főkonzulátus megnyitására való felkészülés során, tudatában annak, hogy miként lehet esélyem emléktáblát állítani Balassinak, már 1994 elején lépéseket tettem a Balassi-kötet megjelentetésére. 1994 szerencsére „Balassi-év” volt, ha nem olyan nagyszabású mint a mostani esztendő. Ez azt jelenti, hogy pártfogó ismerőseim révén lehetett némi pénzt szerezni az akkor még közös kulturális és oktatási minisztériumtól. A csoda azonban nem ez volt, hanem az, hogy diplomata kollégáimat is rá tudtam venni a szükséges pénzüsszeg hiányzó részének összeadására. Nem is a kollégákat, hanem a kollégák feleségét kellett meggyőzni az öt vagy hatszáz dollár összegyűjtésére. A Balassi kötet így 1994 derekán szép kiállításban, s ami ennél is fontosabb: kiváló fordításokban, ráadásul 1200 példányban megjelent, ami akkor már rekord példányszámnak számított. Mint főkonzul, a krakkói főpolgármesteri hivatalban ezzel a kötetel igyekeztem bizonyítani, Balassi méltó arra, hogy a város engedélyezze emléktábla állítását. Mielőtt ehhez a történethez érnék, most visszatérek Balassi Bálint és Lengyelország kapcsolatának kezdeteire.

Gondolom, Szentmártoni Szabó Géza előadásában szó esett arról, hogy a felségárulási gyanúba esett Balassi famíliának 1570 télutóján, koratavaszán el kellett menekülnie Magyarországról. A család a lengyelországi Rymanów városában kötött ki, amely akkoriban a lengyel protestantizmus egyik fellegvára volt. És ez nem elhanyagolható tény a protestáns Balassa János lelki nyugalma szempontjából. Egy kisvárosról van szó, amely a Duklai-hágótól 20-25 kilométerre fekszik. A Balassi család itt talált magas állású pártfogóra, a Sienienski-fivérekben.

Ha Lengyelországról beszélünk, pontosabb, ha a Lublinban 1569-ben felújított, korszerűsített unió hivatalos elnevezését használnánk, Rzczipospolitának, Nemesi Köztársaságnak kellene hívnunk azt az államot, amely voltaképpen a Litván nagyfejedelemségből és a Lengyel

¹ Elhangzott a XXXII. Honismereti Akadémián, Esztergomban, 2003. június 29-én. (Szerk.)

Királyságból állott, s ebben az időszakban körülbelül 900 ezer négyzetkilométernyi területet foglalt magában. Ez azt jelenti, hogy a tatár igit a nem sokkal azelőtt lerázó Moszkvai Állam után, a Rzeczpospolita volt Európa legnagyobb országa. A decentralizált állam élén, ahol a nemesember papíron ugyanolyan jogokat élvezett, mint az uralkodó, választott király állott. Lakóinak 8-9 % alkotta a különféle rendű és rangú, de hivatalosan szinte tagolatlan nemességet, amely lenézte az egyeduralkodó cár előtt hajbókoló bojárok országát, de Franciaországot is, amelynek ügyeibe a királyon kívül csak az arisztokraták szűk köre szólhatott bele. Ezzel szemben a lengyel- és litvánhoni nemesember tudatát az határozta meg, hogy akár őt magát is királlyá lehet választani. A XVII. század derekáig még többé kevésbe ez a jogegyenlőség érvényesült, s a lengyelek nem véletlenül nevezték a történelmükben a XVI. századot „aranyévszázadnak”.

Az „aranyévszázad” második felében a lengyel-litván államban rendkívül erős volt a protestáns mozgalom. Olyannyira, hogy a Litván Nagyfejedelemség északi, nem pravoszláv része nagy hányadában protestáns volt. A protestantizmus radikális változatának, az unitárius valláshoz közel álló arianizmusnak volt az egyik fontos központja Rymanów, amelynek falai között a Balassi család oltalmára talált. A XVII. század derekán lezajlott pusztító svéd-lengyel háborúig az ellenreformáció nehezen nyert teret a decentralizált lengyel-litván államban. A lengyel és a litván nemes vallási téren is kényes volt függetlenségére: nem engedte, hogy a „központból” írják elő neki, hogy milyen hitet kövessen. Egyébként ma is talány, hogy a lengyel-litván állam miként működött: tartományok, régiók laza szövetsége volt ugyan, de amikor az ország veszélybe került – ne feledjük, hogy dél-keleti része érintkezett a Török Birodalommal, s állandóak voltak a krimi tatárok betörései –, gyorsan talpra tudott állítani egy zsoldoshadsereget, amely a hadba vonult nemesekkel együtt egészen a XVII. század közepéig meg tudta védeni a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egységét, területi épségét. Vagyis addig az időpontig a lengyel-litván állam több volt, mint középhatalom.

Nem véletlenül esett itt is szó a Várnánál 1444-ben elesett I. Ulászló királyról (házájában III. Ulászló). Négy évvel korábban, azért választották magyar királlyá, hogy az így megnövekedett Jagelló-birodalom déli határainak védelmére a lengyel-litván kincstárát és katonai erőit is felhasználhassák.

Tudjuk, hogy bányavárosi főkapitányként Balassi János volt a magyar királyság második és egyben egyik leggazdagabb ember. Tehetős voltát az is bizonyítja, hogy éppen Jan Sienieński közvetítésével 1570 májusában éppen Rymanówban tudta megvásárolni a környék egyik leghatalmasabb és legszebb várát: a Kamieniec-odrzykoni várat – 10 000 arany forintért – zálogbirtokként. Ez a szerződés szerint azt jelentette, hogy ha az eladó fél a várat vissza akarta vásárolni, visszavásárolhatja, ha megvan rá a pénze.

A várhoz tartozott a vele összenőtt Okdryzkon falván kívül egy tőle huszonöt kilométerre fekvő kis mezőváros is: Nowy Ćmigród. Ennek a felét Balassi édesanyjára, Sulyok Anna nevére írták – 4000 aranyforintért. Elmondható, hogy 1570 tavaszát követően a Balassi-család apránként berendezkedett Lengyelországba, beilleszkedett a lengyel viszonyokba. Attól kezdve, hogy Lengyelországban birtokosok lettek, félig-meddig lengyel alattvalóknak számítottak. Nem lehetett őket a Lengyel Királyság területéről „csak úgy” elrabolni, mint ahogy nemsokkal menekülésük után ezt a bécsi udvari körök tervezték.

A hármás bonyodalom következményeiben, márminthogy a Balassi-család a Kamienieci vár és Ćmigród birtokába jutott, s Rymanówban kötötték meg az üzletet, évszázadok múltán az én életemet bonyolította meg leginkább. 2001 decemberében ugyanis felkeresett egy rokonszenves úr, aki közölte velem, hogy Krosno városából érkezett, s az általa képviselt vállalkozói kör társaságot, egyesületet szándékozik létrehozni, amely Robert Portius nevét venné fel. Kiderült, hogy protestáns volta miatt Skóciából elüldözött Robert Portius az 1620-as években telepedett le Krosnóban, s hamarosan a magyar borok egyedüli forgalmazója lett a lengyel-litván állam területén. A tokaji bornak köszönhetően páratlan gazdagságra tett szert. A krosnói vállalkozók úgy vélték az ezredfordulón: ha a Portius Társaságot megalapítják és ennek révén ismét magyar borral fognak kereskedni Lengyelországban, Krosno ugyanolyan virágzó város lesz, mint volt a XVI. második felében és a XVII. század első felében. A rokonszenves építési vállalkozó, Zbigniew Ungeheuer úr meghívott Krosnóba.

A társaságot rövidesen bejegyezték, és ez alkalommal a magyar-kulturális kapcsolatokról előadást tartandó, látogatást tettem a városban. Kiderült, hogy a Portius Társaság egyik tagja, Andrzej Kolder, építési vállalkozó és amatőr muzeológus, 25 évre bére vette a Kamieni ci várat, amely hat kilométerre fekszik Krosnótól. Téli víz idején kirándultunk oda. Romjaiban is impozáns, óriási területet magába foglaló várról volt szó. Megelítettem, hogy az 1570-es évektől kezdve vár a Balassi-család tulajdonát képezte, sőt korábban még Zápolya János király is megfordult benne 1527 és 1528 folyamán. A „személyes érintettség” ürügyén Kolder urat megajándékoztam az 1994-ben megjelent Balassi-kötettel. A közvetlenül ezt követően kiadott összehajtogatható prospektusban már Balassi Bálint is szerepelt. A róla szóló angol és lengyel nyelvű tájékoztatót portrémet szet díszítette.

Nemsokkal ezután, már a Portius Társaság titkáráként újból felkeresett Ungeheuer úr, s közölte velem, hogy a Várban emléktáblát szeretnének állítani Balassi Bálintnak. Ilyenkor egy főkonzulnak azonnal illik azt mondani: „ezer euróval támogatom az emléktábla-állítást” – noha a főkonzulátusnak ilyen célra, s egyáltalán a kultúrára egy vasa sincs. A külügyminisztériumnak van ugyan egy tessék-lássék kulturális-tudományos fősztálya. De aligha akadt még diplomata, aki abból pénzt csikart volna ki. Pénze – elvileg – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma irányítása alá tartozó Magyar Kulturális Intézeteknek van, de egy költségvetési intézmény, amelynek tevékenységében az előre tervezés a hajtómotor, egyik pillanatról a másikra 1000 eurót előrántani a páncélszekrényéből, képtelen.

Ezzel még nem ért véget a történet, mert egy hét elteltével ismét jelentkezett nálam Ungeheuer úr, és megindultan közölte velem, hogy Rymanówban működik egy kiváló város-
szépészeti egyesület, amely tudatában annak, hogy Balassi hosszabb időt töltött Rymanówban, emléktáblát szeretne állítani a magyar költőnek. Ilyenkor a főkonzul nyel egyet, és azt mondja, hogy azt az emléktáblát is 1000 euróval támogatja. Jószerével még magamhoz se tértem, s vendégem máris folytatta: Nowy Żmigród ugyan már nem város, hanem körjegyzőség, ahol egy európai uniós líceum működik... Szóval, e település is tudatában van annak, hogy valamikor Balassi Bálint édesanyja, Sulyok Anna befolyással volt a sorsára, s így körjegyzőség is szeretne a fiának a Líceum falán emléktáblát állítani. Gondoltam, hogy mindegy ezer vagy háromezer euróm nincs. Szemrebbenés nélkül közöltem Ungeheuer úrral, hogy a líceumi emléktábla felállítását is támogatom 1000 euróval.

Én 1990 óta azon diplomaták közé tartozom, akik ösztönösen úgy vélték, hogy a diplomácia legfontosabb húzóágazata a kultúra. Ebből következően a kormányon belül a kulturális és az oktatási minisztériumot illetné a kiemelt szerep és a kiemelt költségvetés – az egészségügyön kívül. Ezzel szemben térségünkben mindig a kulturális és az oktatási minisztériumnak lökik ki a szemét a költségvetés maradványával. Persze, ha 1990-es évek első felére gondolok, a kulturális kérdésekkel való foglalkozást – a nagykövetségen belül is – amolyan magánhobby-nak tekintették, amivel csak munkaidő után illik foglalkozni.

2003 májusában már tudtam, hogy egy hónap múlva végleg hazajövök Magyarországra. Így a Balassi emléktáblák állítása búcsú-rendezvényem volt. A május 6-án, 7-én, 8-án a Krosnóban tartott Magyar Kulturális Napok keretében került rá sor. Pénteken Nowy Żmigródban, szombaton Rymanówban, vasárnap Kamieniecben lepleztünk le egy-egy bronz-táblát. Ebből az alkalomból ismét megjelentettük a Balassi-kötetet – bővített válogatásban. Mivel a fordítások, különösen a Márai Sándort is fordító Teresa Worowska átültetései, kongeniálisak, a Misztrál együtttest is meghívtuk, amely több Balassi-verset lengyelül énekelt. Az Ungeheuer úr által vezetett Portius Társaság komolyan vette a felkészülést a Balassi napokra: hetekig tartó Balassi-szavaloversenyt rendezett – külön az általános iskolák felső tagozatának, és külön a középiskolásoknak. Őszintén szólva, először voltam tanúja annak, hogy kívülről mondanak magyarul Balassi-verseket. Nem mások, mint a Nowy Żmigró-i Líceum diákjai, akik korhű jelmezben magyarul és lengyelül adták elő a XVI. századi magyar poéta költeményeit.

Krosno főterét egyébként a testvérváros, Zalaegerszeg rendezte be magyar kézművesek sátraival, magyar főzőmesterek bográcsaival. A tér egyik oldalán magyar és lengyel együtteseket felléptető emelvény állt, a másik végében jurta várta a kíváncsikodókat. Volt lehetőség a magyar borok megkóstolására is. A három nap alatt 6-8000 ember fordult meg a téren, s számtalan nézője volt a hagyományörző magyar huszárok és kopjások lovasfelvonulásának

is. A három napig tartó ünnepség – úgy vélem – méltó bevezetője volt a nyolc hónap múlva beköszöntő „Balassi-évnek”.

Tudjuk, Balassi Bálint Rymanówban fordította magyarra Michael Bock *Beteg lelkeknek való fűves kertecske* című munkáját. Az eredeti német szövegből Eckhardt Sándor is közread egy kis részt az egyik tanulmányában – „szembesítve” azt a Balassi által „magyarított” mondatokkal. Az összevetés meggyőzhet bennünket, hogy Balassi tizenhat-tizenhét évesen zseniális munkát végzett: élve a magyar nyelv által diktált lehetőséggel, magabiztosan darabolta fel a kacsaringós német körmondatot akár három kisebb magyar mondatra is, ha a gondolat ritmusa ezt diktálta. A bonyolult német fogalmak esetében hibátlanul rátalált a magyar megfelelőkre. A német szakosoknak, de a műfordítással foglalkozóknak is tanítani lehetne azt az ösztönösen korszerű műfordítási módszert, amelyet a fiatal Balassi több mint négy és egyharmad százada alkalmazott.

Tudjuk, a *Beteg lelkeknek való fűves kertecske* volt az egyetlen Balassi nevéhez kötődő irodalmi mű, amely még haláláig nyomtatásban napvilágot látott – Krakkóban. És az se lehetett véletlen, hogy a könyv egy Rymanówból származó nyomdász, Wierzbica műhelyében készült. Egyébként a XVI. században csaknem másfélszáz magyar munka, s több tucat magyar tematikájú mű jelent meg Krakkóban. Vagyis ebben a történelmünk számára tragikus időben Krakkó szinte Magyarország kulturális fővárosának számított. Petneki Áronnak a közelmúltban megjelent *Krakkó magyar emlékei* című könyvéből kiderül, hogy csaknem minden óvárosi háznak megvan a maga magyar kulturális, művelődéstörténeti vonatkozása, története.

Miután a Balassi-család 1572-ben májusában kegyelmet kapott, az apa nyomban hazatért, s rövidesen a család is követte őt. A király iránti hűség bizonyítására Balassi Bálint is részt vett a Habsburg-párti Békés Gáspárt Báthory István ellenes vállalkozásában. Amikor 1575 novemberében Erdély fejedelme a kerelőszentpáli csatában tönkre verte Békés Gáspár hadát, maga sem tudta, hogy ezzel a királyválasztásra készül Lengyelországban is pártot szerzett magának. A hadjáratban egyébként Balassi Bálint sebesülten fogságba esett. Az előkelő fogoly, a törökverő Balassa János fia, rendkívül megszaportotta Erdély fejedelmének gondjait. A szultán ugyanis több ízben levélben fordult hűbéreséhez, hogy szolgáltassa ki neki Bálint úrfit. Báthory hibátlan politikai ösztönrel hátrította el a szultán kérését. Azt írta a Portának, ha eleget tene a kérésnek, erkölcsileg megsemmisülne, s belőle, mint Erdély fejedelméből a szultánnak semmi haszna nem lenne.

Abból a szempontból is jó, hogy Báthory megóvta és udvarában tartotta távoli rokonát, mert rövid idő múlva lengyel követek jelentek meg nála, s tudomására hozták, hogy a Nemesi Köztársaság királyává választották. Az 1576 áprilisában Krakkóba utazó Báthory környezetében ott találjuk Balassi Bálintot is. Az új szerepre készülõ fejedelem nyilván hasznát vette a lengyel viszonyokban jártas és lengyel nyelvismerettel is rendelkező Balassi Bálintnak, aki egyébként hét vagy nyolc nyelven beszélt. „Ettől nem kell, hogy megdöbbenjünk”, mondaná Kőszeghy Péter irodalomtörténész, „hiszen annak a kornak Magyarországnál általános volt a két-három-négy nyelv ismerete”. De Balassi nemcsak a nyelveket ismerte, hanem a nyelv által képviselt kultúrákban, irodalmakban is jártas volt. Hogy mennyire, azt a magyarra tett török bejtek bizonyíthatják leglátványosabban.

Balassi ott volt Báthory István híres krakkói bevonulásán, amikor az erdélyi fejedelem, hogy számosabbnak tűntesse fel a lovasságát, úgy rendezte, hogy a négyoszögeiket szakadatlanul változtatva haladjanak előre a lovasok. Azok, akik számolni próbálták, hány lovasa van Báthory Istvánnak, végül teljesen összezavarodtak és abba hagyták a kísérletet. Minden esetre Báthory jó benyomást tett a krakkóiakra azzal is, hogy lováról leszállva odament a bámész emberekhez és közülük többükkel kezét fogott. Nem hízelegni akart. Ő volt az utolsó határozott uralkodója a lengyel-litván államnak, aki már a kezdet-kezdetén kijelentette, hogy „nem akar festett király lenni”: valóban uralkodni akar.

Nehéz feladat várt rá, mert a trónralépését megelőző évtizedben a Köztársaság elveszítette a Baltikum egy részét, amelyet a feltartóztatatlanul terjeszkedő Rettegett Iván foglalt el. Amikor a Báthory István a királyi trónra szóló meghívást elfogadta, majd trónra lépett, esküt kellett tennie arra, hogy az elveszett területeket visszaszerzi. Három hadjáratot indított Rettegett Iván ellen, hogy célját elérte. Hogy a hadjáratok győztesek voltak, arra Jan Matejko hatal-

mas festménye a bizonyíték, amelyen Báthory István a pszkoviak hódoló küldöttségét fogadja a sátra előtt.

Nem akarok Balassi lengyelhoni éveiről áttérni Báthory uralkodására. De ha már *A beteg lelkeknek való fűves kertecske* kapcsán a nyomtatott szóról esett szó, megjegyzem, hogy Báthory volt az egyik első európai uralkodó, aki rendkívül fontos szerepet tulajdonított a sajtónak. Négynyelvű folyóiratot adott ki a hadjáratok céljait tudatosítandó, amit egyébként maga cenzúrázott, a kiadóját, a nyomdászát nemessé tette. Ő az, aki korszerűsítette a Lengyel Királyság hadseregét, és gyakorta csata-eldöntő nehézpáncélos huszárságot felállította. Az erdélyi mintájú hadsereg megszervezésre révén kerültek a lengyel nyelvbe olyan szavak, mint például a *karwasz*, amely e lengyel formában fordul elő, és természetesen páncélnak egy tartozékát, *karvast* jelenti.

Gdansk, Dancka városa nem engedelmeskedett az 1576. május 1-én megkoronázott lengyel királynak. Báthorynak hadjáratban kellett a gazdag kikötővárost jobb belátásra bírni, E hadjáratban Balassi Bálint is részt vett; eljutott egészen az *Océanumig*. Édesapja halálának hírére a következő esztendő nyarán visszatér Magyarországra. Költészetének kezdete ezt követő esztendőben datálódik.

Amikor harmadik alkalommal elindul lengyel földre, már híres költő. 1589 szeptemberét írunk. Abban az esztendőben ment füstbe házassági terve, amelytől nemcsak érzelmi, hanem anyagi megállapodást is vár. Abban a reményében már korábban csalatkozott, hogy esetleg egy jelentősebb egységet bízva rá, katonai karriert csinálhat. Tudjuk, a hadnagyságig jutott, bár a hadnagyság azt jelentette, századnyi végvári lovasságnak parancsolhatott, és ez nem kevés.

Annak hírére, hogy a krími tatárok ismét a lengyel-litván állam dél-keleti szegletét dúlják, Balassi – Zamoyski kancellár hívására – kerekedett fel Lengyelországba. Leveliben meg is írta azt, hogy legalább négy évig nem fog visszatérni, hanem részt vesz a lengyelek által a tatárok ellen szervezett nagy hadjáratban. A lengyelek azonban ezt a hadjáratot nem indították meg. A krími tatár kánság a törökök vazallus állama volt, és a lengyel-litván állam mindig ügyelt arra, hogy a törökökkel ne kerüljön háborúba. A szultán is azért támogatta Báthory István lengyel királlyá választását, mert a török birodalom békében akart élni a lengyel-litván állammal.

Balassi létének a színtere ekkor részben Dębno, a Dębnoi palota. Krakkótól keletre 60 kilométerre fekszik ez a gyönyörű palota, Lengyelország egyetlen épségben megmaradt reneszánsz műemléke, amelyet a mai formájában Wesselényi Ferenc alakított ki. Őt Báthory vitte magával Erdélyből, és tette meg királyi titkárává. 1578-ban Wesselényi vásárolta meg Jakub Dembińskitől, a korábbi tulajdonostól a Dębnoi palotát. Wesselényi felesége Szárkándy Anna, Bekes Gáspár özvegye. Azé a Bekes Gáspáré, aki annak ellenére, hogy a Báthory ellen indított hadjáratban Habsburg-párti főparancsnoka volt, később a lengyel király hűségére tért, s így Báthory egyik legkiválóbb hadvezéréként fejezte be életét: az első baltikumi hadjárat után Grodnóban halt meg, s Vilna környékén temették el. Azt a helyet, ahol a síremléke állt, ma is Békés-hegynek hívják.

Wesselényi Ferenc távoli rokona volt Balassinak. A korábbi irodalomtörténeti hagyomány Balassi Céliáját vélte felfedezni Szárkándy Annában. Ez elé már egyre több kérdőjelet tesznek, sőt újabban az irodalomtörténészek többsége a legendák tárházába zárja e felfogást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Balassi ne vendégeskedett volna gyakran a dębnoi palotában, illetve a krakkói „Kosos házban”. Az utóbbi, Báthory eredetileg Békésnek ajándékozott, özvegyi jogon Szárkándy Annának volt a tulajdona. Utolsó lengyelhoni tartózkodása idején Balassinak Dębnoban és Krakkóban tett látogatásait azzal is magyarázni lehet, hogy a költő e helyeken – a távoli rokon jogán is – szállást és ellátást kapott vendég volt.

A dębnoi palotának az udvarán 1988-ban emléktáblát állítottak Balassinak. Ezen emléktábla-állításnak a kezdeményezője a Tarnóvi Bem József Magyarbarát Társaság volt. Tarnów 26 kilométerre Keletre fekszik Dębnotól. Maga a Dębnoi palota az 1970-es évek elejétől a Tarnóvi Kerületi Múzeum „leánymúzeuma”, s a Tarnóvi Bem József Magyarbarát Társaság pedig talán a legtevékenyebb lengyel-magyar baráti társaság Lengyelországban. A legkorábbi is, mert 1956 decemberében alakult. Létrejöttéhez két tényező járult hozzá. Az egyik az, hogy 1956 októberének végén Tarnów városa néhány nap alatt két vagon élelmiszert, ruhát és

gyógyszer valamint 125 liter vért gyűjtött össze a magyar forradalom támogatására. A másik ok, hogy Tarnównak volt egy híres magyar polgára, Lipóczy Norbert, akinek a családja tállyai borkereskedő volt, és bizonyíthatóan 1760-as évektől bort szállított Lengyelországba. Az 1902-ben született Lipóczy Norbert volt az, aki a Trianoni békével, az első világháború után megszakadt kereskedelmi szálakat össze akarta kötözgetni. Ez aztán olyannyira, sikerült neki, hogy a harmincas évek közepén Tarnowba megnősült. E városban élt 1939 szeptemberéig. A II. világháború kirobbanása után a családjával együtt Magyarországra akart menekülni, de mire a közös határt elérte volna, a Vörös Hadsereg Hitler szövetségeseiként bevonult Kelet-Lengyelországba. Lipóczyék ekkor vissza akartak térni Tarnowba, de a „béke-határnak” nevezett német-szovjet határon egy szovjet járőr elfogta. Lipóczy Norbert fiát és feleségét hazaengedték, de őt magát tiltott határátlépési kísérletért öt esztendei börtönre ítélték. Rabként építette a szocializmus, olyannyira elzárva a külvilágtól, hogy csak 1946-ban tudta meg: túl vannak egy öt éven át dúló világháborún, amelyben az egykori szövetséges Német Birodalom és a Szovjetunió vívták egymással a döntő ütközeteket. Lipóczy Norbert megbecsült szakember lehetett, mert büntetése letelte után se engedték szabadon. A láger kapuja csak Sztálin halála után nyílt meg előtte. Tizennégy év múltán tért vissza Lengyelországba. Élete végén is fájlalta, hogy őt, mint borászt, egy ecetgyár igazgatójának nevezték ki.

A legnagyobb öröme háza padlásán tizennégy év eltelté után is érintetlenül megtalálta azt a népi üvegfestmény-, ikongyűjteményt, amelyet másfél évtized alatt gyarapított kiállítható mennyiséggé. Értékét 1956-ban pénzben annyira becsülték, amelyért több házat vehetett volna. Lipóczy Norbert válaszul a tarnóviai 1956 őszi tanúsított magyarok iránti áldozatkészségére, az értékes üvegfestmény-gyűjteményt a tarnóvi Püspöki Múzeumnak ajándékozta. Állandó kiállítása a város legrégebbi, XV. századi polgárházában látható napjainkban. Lipóczy Norbert volt tehát az az ember, aki a Tarnóvi Bem József Magyarbarát Társaság élén elsőként keresztül vitte, hogy Balassi Bálintnak Lengyelországban emléktáblája legyen. Ezzel megismerkedtünk a negyedik emléktábla állításának történetével is.

A Társaság egyébként egy másik kezdeményezésével is beírta magát a magyar-lengyel kulturális kapcsolatok történetébe. 1898-ban, a forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából egy magyar-lengyel művészközösség – Vágó Pál és Jan Styka vezetésével – *Erdélyi csatakörkép* vagy *Nagyszebeni csatakörkép* címmel 120x15 méteres vásznon megfestette a szabadságharc egyik legjelentősebb győzelmét, amely nem véletlenül Bem nevéhez fűződött. A képnek egyébként az a jelenete közismert, amely a 11. honvédszázalajat köszöntő Petőfi Sándort és az ütközetet szemlélő Bem József tábornokot ábrázolja. (Jóllehet tudjuk, hogy 1849. március 11-én Petőfi az erdélyi hadszíntérről távol tartózkodott.) A Tarnóvi Bem József Magyarbarát Társaság évtizedeken át programszerűen gyűjtötte a magyar történelemre, a magyar-lengyel kapcsolatokra vonatkozó dokumentumokat. A leltárba vett darabok száma ma több tízezerre rúg. Az országos árveréseket járó Lipóczy Norbert egy alkalommal rohamozó magyar honvédek fedezett fel egy árverésre került festményen. A festmény történetének a Tarnóvi Kerületi Múzeum munkatársa, Alicja Węgrzynek asszony járt utána. Kiderült, hogy az Erdélyi csatakörkép egy darabjáról van szó. Az történt ugyanis, hogy az *Erdélyi csatakörképet* – a vándormozi elődjét – miután Lembergben bemutatták, elvitték Varsóba is, ahonnan soha nem került vissza Magyarországra. Jan Styka arra hivatkozva, hogy a magyar fél nem teljesítette anyagi vállalását, vagy hatvan darabra vágta szét a képet, s az így keletkezett önálló festményeket szignálta és áruba bocsátotta. A festmények szétszóródtak a nagyvilágban. A Tarnóvi Bem József Magyarbarát Társaság immáron két évtizede munkálkodik azon, hogy a festmények hollétét kikutassa, regisztrálja s anyagi lehetősége szerint megvásárolva, végül összeillesse az *Erdélyi csatakörképet*.

És most térjünk vissza a krakkói Balassi emléktábla állításának történetére. Balassi 1576-ban és 1577-ben Báthory környezetében hosszabb időt töltött Krakkóban is. Amikor Balassi János *A beteg lelkeknek való füveskönyvecske* megjelentetését intézte, feltételezhetően Bálint is többször elkísérte apját Krakkóba. És gyakran időzött Balassi e városban utolsó lengyel-honi tartózkodása idején. Ilyenkor Szárkándy Annánál, az ún. „Kosos” vagy „Bárányos” házban szállt meg. Ez a ház valójában kocsmáépület volt a város főterén, amelynek udvarára a kereskedők juhaikat a vásár előtt behajthatták. Innen a „kosos” elnevezés. E ház helyén áll ma a Potockiak palotája, amelynek Szent Anna utca felőli oldalának egyik vakablakában látható Balassi bronztáblája. Ez a Balassi jól ismert portréját megőrkítő, 130x90 cm-es dombormű

Bronisław Chromy professzor alkotása. Őt tartják ma a legnagyobb lengyel szobrászművészeknek. Jelképes összegért, egyetlen érme árértékén készítette el a táblát, amelynek ezen kívül csak az öntését kellett kifizetni.

Mondanom se kell, hogy nekem 1994 őszén ilyen célokra ugyanúgy nem volt pénzem, mint 2003-ban. A Batthyány-alapítvány titkára, Oberfrank Ferenc adott rá 1500 márkát. Ebből lehetett a tábla öntésének és az avatás kísérőrendezvényeinek költségeit fedezni. A tábla leplezésének ünnepségére 1995. január 10-én került sor.

Amennyiben az idei Balassi-évben akadna még pár százezer forint, Braniowóban, a hajdani Braunsbergben is emléktáblát vagy akár szobrot is lehetne állítani Balassinak. Ennek engedélyezésére és támogatására hajlandónak mutatkozik a város vezetése. Az 1560-as évektől Braunsbergben működött a krakkói egyetem mellett a második leghíresebb lengyelországi akadémia, amelynek legfőbb pártfogója Báthory András warmiai püspök volt. Ő hívta meg 1591 tavaszán Balassit Mazurföldre és Warmiába. Balassi ekkor látogatta meg a braunsbergi akadémiát, ahol több magyarországi diák is tanult, köztük Balassi egyik ismerőse. Az akadémia gazdag könyvtárral rendelkezett. Nem csoda, hogy Balassi Bálint szívesen töltött a falai között néhány hetet vagy talán több hónapot is. Innen nincs messze se a püspökség székhelye, a Báthory András által kiépített Lidzbark Warmiński, se a katedrálisáról híres Frombork. Balassi ekkoriban Danckában is megfordulhatott. Levelében ő maga számol be arról, hogy meglátogatta a kereszteslovagok híres várát, Malborkot. Ír a szendomíri palatinusról is, és ez azt jelenti, hogy Sandomierz is meglátogathatta. Onnan csak egy ugrás a Szentkereszthegyi kolostor, amelynek legendái az alapító Szent Imre herceg nevéhez fűződnek...

Lengyelországban egyrészt rendkívül könnyű volt diplomatának lenni, mert nem akadt olyan elképzelése az embernek, amelyet lengyel partnerek révén ne tudott volna megvalósítani, másrészt nehéz volt a külképviselet, mert az idő múlásával már annyi ötlettel és a magyar-lengyel kapcsolatok megörökítésére vonatkozóan annyi tervvel álltak elő lengyel barátaink, amelyeket megvalósítani – kellő háttér híján – lehetetlenség volt. Én magam személyesen a kilenc évig tartó diplomáciai szolgálatom alatt körülbelül ötven emlékműnek, emléktáblának, utcanév adásnak voltam a kezdeményezője és szervezője.

Sajátos módon az a vidék, ahol Balassi Bálintnak emléktáblát állítottunk, tehát Nowy Zmigród, a Kamienieci vár, és Rymanów a késő középkorban arról volt híres, hogy Mátyás hadai – miután Jagelló Kázmér herceg sikertelen kísérletet tett a magyar trón elfoglalására 1472-ben –, megtorló hadjáratot indítottak a vidék ellen, felperzselve Nowy Zmigródot, Krosno külvárosát, a Kamieniec környéki falvakat, a Rymanów melletti térséget. Ennek ellenére ez a lengyelekben nem hagyott nyomot. A magyar-lengyel barátság pozitív sztereotípiája annyira jól működik, hogy a lengyelek csak a kedvező tényeket őrzik az emlékezetükben. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát is csak Sienkiewicz *Özönvíz* című regényéből, illetve Jerzy Hofman ennek alapján készített filmjéből ismerik.

Még néhány szót arról, ami a közeljövőben Lengyelországban várható a Balassi-rendezvények kapcsán. Szeptemberben jelenik meg Krosnában Balassi válogatott verseinek a harmadik kiadása. Krosnában és Krakóban nagyszabású Balassi-kiállítás terveznek, s Móser Zoltánnak lengyel és magyar nyelven megjelenő Balassi fotóalbumát is ez alkalomból mutatják be. Minden remény megvan arra, hogy Balassi Bálint legalább olyan élő költő legyen Lengyelországban, mint amilyen Magyarországon...

És ha már Magyarországról van szó: a *Magyar Napló* Kiadó megindított egy új sorozatot a *Magyar irodalom zsebkönyvtára* fejléccel. A sorozat első kötete Balassi Bálint válogatott verseit tartalmazza, a második kötetben Kányádi Sándor költeményei olvashatók. A Balassi népszerűsítéséért folytatott lengyelhoni tevékenységem legnagyobb jutalma, hogy a Balassi kötethez a verseket én válogathattam, és a költőt én mutathattam be. Úgy tekintek erre a kötetre, mint ha ez volna a hatodik lengyelországi Balassi-emléktábla. A legszemélyesebb...

Kovács István

Az ajkai fiúk fehérvári hőstette

A hódmezővásárhelyi városháza előtt áll Pásztor János gyönyörű alkotása. Nem szokványos világháborús emlékmű: a lován ülő huszárt akkor ábrázolja, amikor még reménységgel tekint előre, amikor emberi méltóságát még nem tépázta meg, nem foszlatta le róla az ember-telenség: a háború. A szobor talpázatán pedig egy ugyancsak nem szokványos felirat: „Azoknak, akik mindent áldoztak.”

Egy olyan kis csapatnak akarok írásommal s majd, reménységgem szerint, talán ennek nyomán, egyszer táblával is emléket állítani, akik valóban mindent áldoztak. Meghaltak oly fiatalon, hogy szinte még nem is volt életük, csak gyermekkoruk és kamaszkori éveik – és nem lett felnőttkoruk soha. Soha.

Szégyen, hogy nem tudunk róluk s hőstettükről, de nem akarom ezt a szégyent magammal vinni a sírba. Mielőtt végső álomra hajtánám fejem, el akarom mondani a II. világháború végének ezt a számunkra – és velük együtt sok akkori ajkai család számára – tragikus epizódját. Lehetetlen, hogy ne éljenek még – úgy, mint én is – hozzátartozók, és nevüket össze ne tudnánk gyűjteni a megemlékezés táblájára. 2005. február 2-án a 60. évfordulója lesz a rettentés tusának, akárcsak 2004 októberében volt a tordainak. Ők már megtalálták az öveiket, és október 17-én márványtáblára vésvé neveiket, emlékeztek meg róluk.

Én még csak keresem őket.

Közzéteszem tehát a Honismeret olvasói számára az alábbi felhívást: *Keresem annak a 150 ajkai fiúnak a hozzátartozóit, esetleg közülük való túlélőket, akik a közelgő orosz előrenyomulás ellen 1944 karácsonyának másnapján önként vonultak hadba. Egységüket 1945. II. 2-án a székesfehérvári szőlőhegyen morzsolták fel az oroszok.*

Magyaráztaképpen maga a történet.

A magyar hadvezetés 1944 végén az ú.n. Margitta-vonal szervezésével akarta a Dunántúlról Budapest felé nyomuló oroszokat feltartóztatni. E célból toboroztak önkénteseket. A hadköteles korú, idősebb férfiak – ha egyáltalán otthon voltak – túl sokat láttak már a háborúból ahhoz, hogy fellelkesíthetők legyenek. Maradtak a még szinte gyermekek. És hát bennünket, akkori fiatalokat történelemtanáraink nagy-nagy hazafiságra neveltek.

Ajkán laktunk akkor. Édesapám, Bokody Gyula az Erőmű egyik vezető főmérnöke volt, fiatal, 45 éves ember. Bátyám, Zoltán, '44 őszén iratkozott be a Műegyetem Mezőgazdasági Karára. Azon az őszön azonban már nem indult meg az oktatás; 1926-os születésű bátyám tehát otthon tartózkodott. És akkor jött a felhívás (személy szerint Dömötör János főhadnagy tette közzé), hogy önkénteseket várnak az oroszok ellen. Az első felszólításra jelentkezett családkunk mindkét férfitagja. Édesapámat, mint nélkülözhetetlent, az üzem vezetősége nem engedte el. Bátyám először még szabódott, barátjaival partizánakciókat terveztek arra az esetre, ha az oroszok idáig érnének. Nem tudom, szüleim melyik változattól féltették jobban? Tény, hogy elment a főlhívásra, százötvenedmagával, 18-20-22 éves gyermekifjakkal.

Karácsony másnapján búcsúztatta őket a katolikus templom előtt a plébános.

Az oroszok gyorsabban jöttek, mint ahogy a Margitta-terv összeállítói számítottak. Ennek következtében január elején, háromnapos kiképzés után, Csajágnál, alig-alig felfegyverezve, vetették be fiainkat. Se fegyver, se élelem. A magyar honvédségnek nem volt, a németek nem adtak.

Január közepén Hajmáskérről jött a levél, hogy három nap pihenőben lesznek. Édesanyámmal felhátizsákolva útra keltünk, tiszta fehérenműt, élelmet vittünk. De Hajmáskéren már csak az „utóvédet” találtuk: a csapat zöme – pihenő nélkül – újra a frontvonalon volt, bátyámmal nem találkozhattunk. Újabb levelek: Fehérvár visszafoglalásáról! S ebben oroszlán-részük volt a „Dömötör-fiúknak”! S arról, hogy a nagyszerű fegyvertény jutalmául valóban pár nap pihenőben vannak. A körzet katonai parancsnoka az Erőmű egyik igazgatója volt. A hír vételekor az ő katonai dzsipjével szüleim azonnal útra keltek, de február elsején, mikorra odaértek, a fiúkat mégis, újra bevetették. A katonai parancsnok kérésére bátyámat behívták a parancsnokságra. Pár órát a szüleimmel tölthetett. Megnyugodva tértek haza.

Február másodikára virradó éjjel az oroszok nagy támadásba lendültek. Bátyámék egysége a két német szárny között foglalt helyet, de azok tervszerűen visszavonultak. A mieinknek azonban *nem volt, aki Fehérvárról kivigye a visszavonulási parancsot*. Az oroszok körülzárták, és gyakorlatilag megsemmisítették a századot. Amikor a hír a parancsnokságra ért, Dömötör (akkor már) százados a vele lévőkkel átverekedte magát az orosz gyűrűn, s a még élő 11, azaz tizenegy fiút kimenekítette. Ennyien maradtak belőlük.

Egy fehérvári páter és egy tartalékos zászlós volt végig velük. A páter életben maradt, ott volt a tömegsír felbontásánál is, édesanyámmal is beszélt. Nevét sajnos nem tudom. Bátyámat eltűntté nyilvánították. Sem a Vöröskereszt, sem más fórum soha többé nem tudott róla felvilágosítást adni. Édesapám törvénytelen meghurcoltatása következtében családuknak elkerült Ajkáról, és – nem akarván bajt hozni rá – senkivel sem tartottunk kapcsolatot. A város lakossága a szocialista átépítés során teljességgel kicserélődött; az egykori településből a három templomon kívül talán semmi sem maradt. Hogy is emlékezne ott ma már valaki az 1944/45 fordulóján történetekre? A korábbi evangélikus lelkész, Győr Sándor, és Ajka helytörténésze, Tilhof Endre sem talált semmi nyomot.

Mégis reménykedem. Folyóiratunkat, a Honismeretet sokan olvassák szerte az országban. Akárhogy szétszóródott is Ajka lakossága, közülük valakinek csak kezébe kerül írásom!

A tordai csata 60. évfordulóján, 2004. X. 17-én, ahogy már írtam, nagy ünnepség volt Kolozs megyében. Ők már sok elveszettnek hitt nevet megtaláltak. De tán, mi, anyaországiak se vagyunk rosszabbak náluk. Talán mi is meg tudjuk adni egyszer a végtisztséget hős fiainknak.

Dr. Simor Ferencné Bokody Éva

Helytörténetírásunk buktatói*

A matolcsi zsinat igazsága

Szatmárnémeti, tágabban (a történelmi) Szatmár múltjával foglalkozó munkák részben a XIX. században, majd a XX. század elején, illetőleg annak negyvenes éveiben keletkeztek. A II. világháborút követő fél évszázadban az ismert társadalmi korlátozások következtében Szatmár történelmének, népe életének, anyagi és szellemi műveltségének kutatása, feltárása, közzététele nem vagy alig volt lehetséges. Az ősoktól örökölt értékek megőrzésének, ápolásának, továbbadásának törekvése a XX. század utolsó évtizedétől vált ismét lehetségessé.

Több tudományterületen szaktanulmányok jelentek meg szakfolyóiratokban, gyűjteményes kötetekben, de mellettük önálló kötetek is. A szaktudományok művelői mellett különféle képzettségű és indítékú szerzők jelentettek meg a közművelődés ügyének előmozdítását célzó, a falu és a térség anyagi és szellemi múltjának feltárására törekvő munkákat. Az önállóan megjelent helytörténeti-honismereti irodalom fogalomkörébe sorolt munkák között műfaji besorolásuk szerint vannak valóban (falu)monográfia igényűek, mások művelődéstörténeti értékűek, ismét mások építészeti és képzőművészeti értékeket feltárók, helytörténeti értékűek, vagy a konferenciák előadásait tartalmazó kötetek is. Több megjelent munka műfaji besorolása, irodalmi súlya viszont vitatható és bizonytalan.

Tanulmányomban bővebben a helytörténeti munkák egyik műfajával, az intézménytörténettel, ezen belül konkrétan az iskolatörténettel kívánok foglalkozni, másodsorban néhány kutatómódszertani kérdésre akarok utalni.

Művelődéstörténetünk sürgető feladatára, középiskoláink történetének, illetőleg társadalmi szerepének eddig ismert kerettörténetüket meghaladó bemutatására két és fél évtizede Jakó Zsigmond professzor hívta fel a figyelmet, majd megfogalmazta a feladatokat és a feldolgozás elvi és módszertani szempontjait.¹

* Elhangzott a X. Partiumi Honismereti Konferencián, Sárközüjlakon, 2004. szeptember 10-én. (Szerk.)

¹ A Bethlen kollégium diáktársadalma a feudalizmus korában. In: *Jakó Zsigmond – Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Kriterion, Bukarest, 1979. 41–80. old.

Kutatómunkám során Szatmárnémeti vonatkozásában először a XVII. században alapított református gimnázium történetével foglalkoztam. Az 1983-ban elkészült munka magyar művelődéstörténeti tárgyú lévén nem jelenhetett meg, és a Kriterion letiltott 30 könyve közé került. A kiadóhoz be nem nyújtott könyvtártörténeti részt viszont *Szatmár – A református kollégium könyvtára 1632–1727* címmel, Kulcsár György szerzői álnéven – a szegedi József Attila Tudományegyetemen működő könyvtártörténeti munkaközösség megjelentette a *Partiumi könyvesházak 1623–1730* című kötetében. Az iskolatörténeti tanulmányt 1994-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület adta ki az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban *A szatmári református kollégium és diákjai (1610–1852)* címmel. Ugyanebben az évben jelent meg Szegeden *A Szatmári diákok 1610–1852* című könyvem, amely a református kollégium diáknévsorai mellett már tartalmazta a katolikus gimnázium diáknévsorait és a püspöki líceum hallgatóinak névsorait is.

A református gimnázium történetének kutatása mellett, illetőleg utána hozzákezdtem a Pázmány Péter alapította gimnáziumra vonatkozó anyag összegyűjtéséhez is. E munka önálló kiadványként való megjelentetését 1990 után a könyvkiadás anyagi nehézségei késleltették, ezért aztán közlését megelőzte a sorrendben tulajdonképpen később kutatott és megírt *Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum* történetének közlése.² Az iskolatörténeti kutatások folyamán bukkantam rá a felső fokú oktatási intézmény, a *Szatmárnémeti Római Katolikus Polgári Iskolai Tanítóképző Intézet* anyagára, s megírtam az 1894-től 1924-ig humán és reál tagozattal működött felső fokú tanítóképző történetét.

A kitűzött célt, vagyis történetük, működésük eddigi ismereteket meghaladó feltárását sikerült megvalósítani mind a négy oktatási intézményről szóló tanulmányban. Az azonos szempontok érvényesítése, a tanulmányok mindegyikében megvalósuló vezérfonal – főbb területei: az intézmény szerkezete és működése, a tantervek és a tananyag, az iskolák könyvtára és értékelése, illetőleg az oktatásban való hasznosíthatósága, az intézmény törvénykönyve, a diáklétszám alakulása, a diákok származáshelye, továbbtanulása, pályaválasztása, társadalmi eredete – lehetővé teszi az intézmények anyagának összefoglaló oktatástörténeti munkába való besorolását is.

A négy tanulmány együttes közlésének gondolatát az adta, hogy mindegyikük külön-külön a szatmári iskolatörténet lényeges eseményeit és vonásait, jellegét tárja elénk. A szatmári oktatás képeinek kiegészítéséül aztán jónak láttam, a középfokú és felsőfokú oktatás teljes hálójának számbavételét, minden egykori és mai magyar tannyelvű iskola működésének áttekintését is.

A továbbiakban a kutatás és feldolgozás során adódott főbb módszertani kérdésekkel foglalkozom.

A kutató munka legelső lépése az intézményekre vonatkozó teljes szakirodalom számbavétele és értékelése volt, ezt követte az ismert források ellenőrzése, valamint a feltáratlan források felkutatása és feldolgozása. A szakirodalom számbavétele nemcsak a (főleg) helyi szerzőknek a református és a katolikus gimnáziumról megjelent munkáit jelentette, hanem a XV–XIX. századi magyar iskolázásra, különösképpen a protestáns és a jezsuita iskolák alakulására, általános működésére vonatkozó irodalmat, a kérdés legfrissebb tudományos értékelését is. A széles körű tájékozódás felétlenül szükséges volt, hogy a helyit az általános tükrében is vizsgálhassam. Jakó Zsigmond figyelmeztetése és tanácsa szerint jártam el, amikor a szakirodalom forrásokra való hivatkozásait is lehetőségek szerint ellenőriztem. Tanácsa – amint a továbbiakból kiténik – hasznosnak bizonyult.

A református gimnáziumról írt tanulmány alapvető levéltári forrása két kódex, az 1610-ben megkezdett *Matricula studiosorum*, amely 1737–1747-ig tartalmazza a diákok aláírási jegyzőkönyveit, a könyvtárjegyzékeket, az iskolaszéki jegyzőkönyveket, a másik *A Szatmári Ref. Oskolába jári Tanulók Neveiket magába foglaló Könyv* (Beírási anyakönyv), amely az 1820–21-es tanévtől az 1855–56-os tanév végéig tartalmazza a szatmárnémeti református iskolák adatait.

A katolikus gimnázium (Nagyobb Királyi Gimnázium) levéltári forrásanyagát képezik év eleji és félelvi összeírások, osztályozási jegyzőkönyvek, az ösztöndíjasokról készült kimutatá-

² In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 8. évfolyam, 3–4. szám, 107–136, illetve a Szatmárnémeti Történeti Múzeum gyűjteményes kötetében: Satu Mare – studii și comunicări, XIII. évf., 283–304. old.

sok, összehasonlító táblázatok, latin nyelvű törvénykönyv, a jezsuita kollégium (rendház) könyvtárjegyzéke, a XVIII. századi jezsuita gimnázium könyvtárjegyzéke, a Pálos-rendi gimnázium könyvtárjegyzéke, a Pálos-rendi tanárok magánkönyvtárának jegyzéke, a két rend feloszlásakor készített osztrák leltárak.

A püspöki líceum forrásanyagaiból a tanuló ifjúság összeírásaiból, jegyzőkönyveiből, tanév eleji, félévi, év végi tájékoztató összeírásokból, évi vizsgarendekből, tantárgyankénti vizsgajegyzőkönyvekből, az ösztöndíjasokról készült kimutatásokból, a tanárok nyilvántartási (és minősítési) lapjaiból, fizetési jegyzékekből áll.

A polgári iskolai tanítóképző forrásai: a megalakulásától (1894/95-től) vezetett felvételi napló, a tantestület tanácskozási jegyzőkönyvei, a növendékek érdemsorozata 1922-ig.

A többi iskolák anyaga közül fontos helytörténeti forrásnak tartom az izraelita polgári iskola anyakönyveit, amelyek az iskoláról a köztudatban addig ismerteket meghaladó tényanyagot is közölnek, fontos okirat a szatmári zsidó közösség vezetőinek dr. Scheffler János katolikus megyéspüspökhöz írt levele, amelyben megköszönik közbenjárását a tervezett zsidó kereskedelmi középiskola létesítéséért.

A szakirodalom tanulmányozása folyamán megállapíthattam, hogy a szerzők ismerték az eredeti források egy részét, konkrétan a református gimnázium történetével foglalkozók a *Matricula studiosorum*-ot, volt olyan is, akinek járt a kezében a debreceni református püspöknek írt 1759-beli egyházmegegyei jelentés, amely a gimnázium könyveiről is szól. A katolikus szerzők nyilvánvalóan tudtak Pázmány Péter alapítóleveléről, úgy tűnik, valamelyes ismeretük volt a gimnáziumok könyvtáráról is. Az eredeti források megvizsgálása során azonban kitért, hogy az elődök forráskezelése nem egyszer pontatlan. A diákságról közölt számadatok többször nem egyeznek meg *Matricula studiosorum*-ban megtalálható névsorokkal számokkal és másutt helytelenül kiolvasott neveket közölnek. Helytelenül értelmezik a tanulók neve mellé írt bejegyzést, így születik meg aztán a batizvasvári csatában meghaltak és ott a temetőben eltemetett diákok valótlán névsora. (Az irodalmi hivatkozásokban felsorolt 42 tanuló közül 24-en biztosan nem haltak meg az ütközetben, mindössze hiányoztak a következő tanévben. A későbbi években ugyanis ismét ott tanultak, szerepelnek a névsorokban, aláírták a jegyzőkönyveket.)

Felületes az 1759-es könyvvállományra vonatkozó adatközlés is. A jezsuiták vezette gimnázium működésének megindulására vonatkozó egykorú irodalmi adat is téves. Igaz ugyan, hogy Pázmány Péter alapítólevele 1636-os keletű, de ő nem gimnáziumot alapított, hanem jezsuita kollégiumot. A fogalom a jezsuiták (akkori) értelmezésében olyan szerzetes közösség, amelynek feladata a rendszabályból a hívek gondozására vonatkozó tevékenység mellett magasabb fokú iskola fenntartása és működtetése is. Az iskola, a tanítás Szatmáron azonban csak három év múlva, 1639-ben valósult meg.

A katolikus gimnázium történetével foglalkozó munkák említik a jezsuita gimnázium és a pálos gimnázium diákkönyvtárát is. Azt írják, hogy az előbbiben 69, az utóbbiban 51 könyv volt. A jezsuita gimnázium felszámolásakor készített leltár valóban 69 címet említ, de feltünteteti a példányszámot is, s ez összességében 1164 könyvet jelentett. A Pálos-rendi tanárok a könyvtárat tényleg 51 könyvvel gyarapították, de gimnáziumot felszámoló jegyzőkönyv azt is tanúsítja, hogy ez 90 példányt jelentett.

A források felületes kezelése, az első közlések pontatlansága következtében a későbbiekben az iskolák történetével foglalkozó munkák aztán önhibájukon kívül téves adatokat közölnek, ez történik a rájuk hivatkozó, őket idéző XX. századi szerzőkkel is, akik arra alapozva, hogy az eseményekhez időben ők álltak közelebb, közléseiket feltétlenül helyesnek fogadják el.

A szatmári református gimnáziumra vonatkozó forrásokból másutt működő iskola történetére vonatkozóan – nyilvánvalóan a tények nem ismeretéből származó – tévesen írott adatot is helyesbíthetünk. Például a debreceni kollégium történetével foglalkozó írás eltűntként, valószínűleg meghaltként említi volt tógás diákját, Szegedi Lőrincet. A valóság más: Szatmárra jött és 1597–1605 között az itteni elemi iskola tanítója (rektora) volt.

Az említett példák is erősítik a történelemtudomány világos felfogását, a kutató munka helyes álláspontját: az igazság felderítése az egyetlen járható út, a megközelítés lehetséges módja a múlt tanúinak, az írott forrásoknak a – természetesen szakszerűen, kritikusan meg-

vizsgált – vallomása. Ezt azért szükséges hangsúlyoznom, mert a források kezelésében igen-csak gondot okozó jelenségre is bukkanhattam, konkrétan az eredeti adatok szándékos megváltoztatására.

A szatmárnémeti református főgimnáziumról készülő munkám megírása során magától értetődően felhasználtam Bakcsy Gergelynek a millenium évében megírt könyvét, *A szatmárnémeti ev. ref. főgimnázium története* című munkáját. Természetesen elolvastam a könyvében megjelölt forrásokat is.³ Valószínűnek tartom, hogy Bakcsy Gergely fő forrását Bartók Gábor 1860-ban megjelent könyve jelentette: *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári történetei*.⁴ Gondot okozott, hogy eltéréseket, ellentmondásokat találtam (Sarkadi) Nagy Mihály (XIX. század eleji) eredeti (saját kezű) kézírata, s a század második felében ezt közlő, illetőleg kiegészítő Bartók Gábor könyvében foglaltak között. Végül Bartók Gábor könyvében megtaláltam az eltérések okát. Megírja, hogy elődje írásának (újra)kiadása során „A nehezen érthető helyeket világosságra állítottam, a kétes és oly adatokat, melyek valami bajt szülhetnek, vagy valakinek rossz óráit csinálhatnának egész tisztelettel kihagytam.” Tehát: a maga és kora ízlése/értelmezése/törekvései/elvárása szerint megváltoztatott tényeket, értelmezéseket.

Bartók Gábor könyvének szövege (szövegértelmezése) a szatmárnémeti református iskolát megnevező szavaknak olyan jelentést és fogalmi tartalmat tulajdonít, amely a későbbiekben aztán megalapozatlan állításokat tesz lehetővé, ezeket aztán tetézi a Bakcsy Gergely munkájában pontatlanul, hamisan idézett szöveg és időpont.

Bartók Gábor (1860-ban) írja: „... itt a Luther reformációja után csakhamar *főiskola* alakult”.

Bartók azután egyházi levéltári okiratot idéz. Szövege a Nagy Mihály könyvében olvasható, ő az egyházi levéltárban talált félárkusnyi írásból vette (415. old.): „*Schola Szatmarina ab immemoriali tempore sus habuit rectores et studiosos togatos plus- minus 10. – Anno 1610. schola haec in celebrem gymnasii formam mutata est.*” (151 old.) A következő oldalom pedig ezt írja: „... a szatmári iskola jobb rendbe hozatott, megnagyobbított s *kollegiumi* rangra emeltetett.” (152. oldal)

Ugyanerről Nagy Mihály könyve 416. oldalán ez olvasható: „Ezen idő tájra esik tehát az Oskolának jobb mederbe való hozása, megnagyobbítása és Collegiummá változtatása.”

Bakcsy Gergely (1896-ban) azt írja, hogy az iskola már a XVI. században *főiskola* volt, bizonyító adatul az egyházkerületi levéltár egyik oklevele alapján állítja: „a zsinati jegyzőkönyvek egyike 1594-ből a *matolcsi zsinatnak* következő végzését tartalmazza: „*A debreczeni főiskolára való gyűjtésekre nagy gond fordítassék, szintűgy a szatmárra.*”

Ezt követően ő is idézi a Bartók könyvéből már idézett mondatot.

A XIX. század második felében a nyilvános gimnáziumi, majd főgimnáziumi rang elismeréséért küzdő szatmárnémeti református gimnázium számára fontos érvül hangoztatták az iskola régiségét, a benne folyó képzés fokát hasonlították a debreceni kollégiumhoz. Tény, hogy a XIX. századi források szerzői nem ismerik a magyar oktatástörténetben használatos szavak és fogalmak jelentéstartalmát. A szavak pontos jelentésének nem ismerése, illetőleg hibás ismerete, értelmezése aztán téves értelmezések, következtetések nyelvi alapjává, forrásává lesz. Ilyen (még a XX. század második felében is jelentkező félremagyarázásokra lehetőséget adott/adó) a *főiskola* szó. A szavak (fogalmak) jelentésének vizsgálatakor, értelmezésekor kutatómódszertani elvünk a nyelvtudományban a „*szavak és dolgok*” [Wörter und Sachen] módszereként ismert eljárás lehet, ami azt kívánja, hogy pontosan vizsgáljuk meg, hogy – esetünkben, az adott iskolára vonatkozóan – mit jelentett egy-egy szó (fogalom) a vizsgálódás helyén és időpontjában.

A XVI. századi Magyarországon (Szatmáron is) az *iskola* olyan oktatási intézmény volt, amelyben a gyermekeket (általában) olvasni és írni tanították. A nagyobb városokban azon-

³ Forrásai közt említi még *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmérete. Buda, 1800., *Kiss Kálmán*: A szatmári református egyházmegye története. Kecskemét, 1878., *Kovács István*: A szatmári ref. iskola története. Debrecen, 1880. című munkáit, valamint a szatmárnémeti főgimnázium és az egyházmegye levéltárait.

⁴ Összeszedte: *Sarkadi Nagy Mihály*, rendszerbe üttötte s kiegészítette: *Bartók Gábor* helv. hitv. gymn. igazgató. Kiadta s nyomatta Kovács Márton nyomdatulajdonos Szatmárt 1860. Nagy Mihály 1818-ban írta (kéziratot formában is fennmaradt) Nemes Szabad Királyi Szatmár-Németi Városának Históriaja című munkáját, amely három évtized múltán nyomtatásban is megjelent: *Szatmár-Németi sz. k. város s történetei leírása*, I–II. Szerk.: S. Nagy Mihály. H.n., é.n. (Szatmár, 1848.)

ban megjelentek az iskola magasabb fokozatát jelentő ún. *városi-plébániai iskolák*, ezek kéttagozatosak voltak, az alsó tagozaton olvasni és írni tanítottak, a felsőbb tagozaton a nagyobbak már latin nyelvtant és irodalmat, illetve más praktikus anyagot is tanultak.

Valószínűleg a városi (humanista) iskola fogalmára vonatkozhatott a protestáns szóhasználatban a *főiskola* (tulajdonképpen: 'felsőbb iskola') megnevezés. A XX. században hajlamosak voltak a szó jelentésébe beleérteni a XX. században használatos jelentéstartalmat: legalább középiskolát, de lehetőleg ennél is magasabb fokú iskolát értek alatta.

A magyar köznyelvben a XVI–XVII. században az iskola szónak a latin eredetijét használták: *schola* (skóla). A szatmári városi tanács magyar nyelvű jegyzőkönyve is így említi: „A *scholához* való segítség. A *scholabeli* diákoknak (Deákoknak) az város az régi szokás szerint főzet...” – idézi az iskolatörténet. Ilyen iskola minden bizonnyal Szatmáron is volt a reformációot megelőzően, ezt a református iskolatörténetíró Kovács István is említi. (Tény azonban, hogy a magyar oktatástörténeti szakirodalom Szatmárt nem említi a korszak 26 legkiemelkedőbb városi-plébániai iskolája között, viszont említi Kolozsvárt, Máramarosszigetet, Nagybányát, Debrecent, Sárospatakot.) Nem biztos tehát, hogy a Kovács Istvánnak a rendezett latin iskoláról szóló értesülése nem a Domonkos-rendi szerzetesek Németiben működő, csak 1570-ben megszűnt iskolájára vonatkozik-e. Annyi bizonyos, hogy a reformáció következményeként a katolikus iskolák Szatmáron és Németiben is fokozatosan megszűntek és protestáns-humanista iskolákká alakultak, melyeknek fő szerepe az iskolai oktatás mellett a református vallásos nevelés volt.

Magáról a reformáció időpontjáról (Sarkadi) Nagy Mihály – Szirmay könyvének adataira és közlésére is utalva – ezt írja: „Mellyik esztendőben reformálta Dévai Szatmárt és hihető Németit is, egész bizonyossággal meghatározni nem lehet.” A szatmári református iskoláról pedig így ír: „Szatmárnak jó iskolája volt. Együtt reformálódott az Ekkleziákkal, ahol azelőtt is jó iskola volt, azután is jó lett. Akárhon vette tehát, de hihető T. Tóth Ferenc tsnak azon állítása, hogy a Reformatio után tsak hamar Collegium lett Szatmáron. Mind az által a 17. század elejéig ezen iskola állapotjáról én semmi jegyzésekre nem találtam.” Bakcsy Gergely XIX. század végén írt iskolatörténete a *főiskola* fogalmát a matolcsi zsinat végzése alapján idézi, a zsinat latin szövegének magyar fordításában: „A debreceni *főiskolára* való gyűjtésekre nagy gond fordítottassék, szintűgy a szatmárra is.” A XVI–XVII. század fordulóján azonban a (mai értelemben vett) középiskola megnevezése: *gimnázium*. A szatmári *schola* 1610-ben lett gimnáziummá. Ezt a *Matricula studiorum* belső fedőlapjára írt bejegyzés tanúsítja. A tényről pontosan tudjuk, hogy Milotai Nyilas István kezdeményezte, az 1607-ban megvásárolt telekre épített iskola 1610-től működött. Ugyanezt tanúsítja az 1896-ban írt iskolatörténetben idézett ref. egyházi levéltári feljegyzés is: „Anno 1610. *schola haec in celebrum gymnasii mutata est.*”

A matolcsi zsinaton egyébként a valós helyzet ismeretében pontosan fogalmaztak: a debreceni kollégiumról és a szatmári iskoláról beszéltek. A zsinati jegyzőkönyvben ez olvasható: „*Provida cura Illust (rissini) Colegii Debreczini Collectatum adhibetur főiskolára való gyűjtésekre: cui suppar etiam Scholae Szathmarinae.*” Magyarul: *A debreceni kollégiumra nagy gond fordítottassék, szintűgy a szatmári iskolára.* (Ez is annak a bizonyossága hogy a jóhiszeműség a bibliográfus halála.)

A *kollégium* megnevezés a kiemelkedő protestáns iskolák (a nagyenyedi, debreceni, pápai, sárospataki) megnevezésére csak a XVII. század végén, illetve a XVIII. században jelent meg. Olyan intézményeket neveztek meg így, amelyek háromtagozatos felekezeti iskolákká váltak, és a középkori káptalani iskolák „*schola maior*” tagozatának mintájára bölcselettel alapozott teológiát oktató tagozatot is szerveztek, vagyis teológiai tagozatuk is volt. Azt most nem tudjuk eldönteni, hogy a matolcsi zsinati végzést idéző Bakcsy Gergely könyvében a latin szöveg pontatlan (hamis) fordítása a szakértelem hiánya-e, vagy szándékos csúsztatás, tény, hogy szövege által a XVII. századbeli körülmények tetszés szerint magyarázhatók, félremagyarázhatók, tévesen értelmezhetőek. A valós szöveg vitán felülülé teszi, hogy a szatmári iskola nem volt egyenrangú a debrecenivel, s mint köztudott, annak partikulája volt.

Az iskolatörténeti adatolás legnagyobb csúsztatása azonban nem a hibás fordítás, hanem a *hamis történeti adat* közlése. A matolcsi közzsínat időpontja: 1694. november 21.⁵ Éppencsak száz évvel későbbi, mint a Bakcsy Gergely könyvében írt időpont.

⁵ TtREL. I. 1 a. 2 k. 1567–1765. 165. old.

A szatmárnémeti református iskola gimnázium volt, elemi és gimnáziumi tagozattal, diákjai még a XVII. század második felében is osztatlan közösségekben tanultak. (1652-ben merült fel, hogy más iskolák mintájára osztályokra kellene bontani.) A XVII. század végén tehát, amikor Debrecenben háromtagozatos iskola működött, Szatmáron az iskola továbbra is elemi és gimnáziumi tagozatú, hivatalosan nem nevezték kollégiumnak. Ezzel a megnevezésével (előbb néhány korábbi magánokiratban, végrendeletben) majd a XIX. század második felében keletkező munkákban találkozunk.

Szatmárnémetiben is észlelhető jelenség volt az a XIX. század végi–XX. századi törekvés, hogy az iskolák „alapítását” pontos évre, lehetőleg minél korábbra lokalizálják. A szaktudományban ma már meghaladott ez a törekvés, ma már egyetlen kutató sem állítja azt, hogy (például) a debreceni kollégiumot 1538-ban „alapították”; de azt sem, hogy 1549-ben, ahogyan ezt az 1945 előtti debreceni református értesítők címlapján olvasni lehetett.

Szatmáron egy latin nyelvű, református levéltári iratból idézett mondattal érveltek a régisége mellett: (magyarul:) „A szatmári iskolának emlékezetet meghaladó ideje tanítói és tógás diákjai voltak, plusz-mínusz 10.” Az „emlékezetet meghaladó idő” kifejezés valós értelme: régen. (A XIX. század végi értelmezők megpróbálták megállapítani, hogy mennyi idő is haladja meg az emlékezetet. Szerintük: 70–80 év).⁶

A már említett fordításbeli csúsztatás/hamisítás, akár az évszázad eltolása a kutató számára természetesen megkérdőjelezi az 1610-től visszszámolt „emlékezetet meghaladó időt” is. Az első mondat szól ugyanis arról, hogy az iskolának voltak tanítói és tógás diákjai. Új mondat közli: 1610-ben átalakították gimnáziummá.

A források adószak maradtak annak megállapításával és közlésével, hogy ezt az összetett mondatot *mikor írták le?* Ha az 1600-as évek végén íródott, teljesen igaz, vagyis az iskolának már régen vannak tanítói és tanulói, 1610-ben átalakították (magasabb fokúvá) gimnáziummá.

Bármelyik könyvben/monográfiában közölt történelmi vonatkozások alkalmával feltétlenül *el kellene választani a tényeket és az írói képzelet termékeit.*

A megjelent munkákért nemcsak a szerzőnek, a szerkesztőnek is felelősséget kell vállalnia.

A szellemi alkotást elolvasó, elbíráló (erre megkért) szakembernek és/vagy szerkesztőnek nemcsak az írott szöveg nyelvi/nyelvhelyességi vonatkozásaira kell figyelnie, hanem (a tudományos–ismeretterjesztő munkák esetében hangsúlyozottan) a munka szakmai vonatkozásaira, tudományos hitelére is.

Bármely kézirat, munka szakszerű elemzése, javítása sok türelmet igényel, nem szabad elnagyolni, felületesen végezni. (A sajtóhibákkal teli könyvnek már eleve nem lehet sikere.) Az (irodalmi) szakértői, szerkesztői munkában nem a gyorsaság, hanem a minőség az elsőrendű követelmény.

Nyilvánvalóan mindenkor nehezíti az értékelést (és az észrevételek megfogalmazását) az a tény is, hogy a könyvek szerzői, szerkesztői közt számos jószándékú műkedvelő van, akik különböző indítékokból alkotnak/alkotnak, esetenként (kimondottan vagy rejtetten) emberi becsvágyból, hírnévért. Ezek a szerzők nehezen viselik el a kritikai észrevételeket, sértődékenyek. Márpedig az igazságot ki kell mondani, anélkül, hogy személyében meg akarnók bántani vagy akár csak bírálni a szerzőt. Nem a hibázót, hanem a hibát kell bírálunk. Nyílt párbeszédre van szükség, a modern kutatások fényében. A múltba merevedést, a tekintélyi struktúrák bénító hatását a szaktudományban mellőznünk kell.

Ezt a hagyományt vallotta és őrizte a szatmári református főgimnázium, amikor 1910-ben háromnapos országos rendezvény keretében megünnepezték a gimnázium alapításának 300. évfordulóját.⁷

Teológiai tagozata nem volt. Hivatalos főgimnáziummá válásától (1868) pedig a Szatmárnémeti Református Főgimnázium nevet viselte.

Néhány általánosan érvényes megállapítást mindenképpen el kell mondani.

⁶ Újabb szerzők szerint az emlékezet 40 év után gyengül meg.

⁷ Az 1957. évi 400 éves évforduló valójában nem a gimnázium megalapításának az évfordulója, hanem a protestáns iskolai intézmény alapításának feltételezett időpontja.

A megjelent könyvek kapcsán mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a szerzők java-
részt *korábbi munkái alapján* dolgoznak, elvétele, vagy alig alapoznak eredeti (levéltári)
kutatásra. (Ezt fokozza, ha a szerző négerekkel összegyűjtetett anyagra alapoz.) Ezért a fenti-
ekből eredően esetenként régebbi munkák közléseinek (általában kritikátlan) átvételével,
máskor a korábbi irodalom áramlatainak/elméleteinek továbbélésével találkozunk.

A Szatmári Friss Újság főszerkesztőjének „... *scripta manent*” című, a helyesírási, nyelvhe-
lyességi ellenőrzés hiányát kifogásoló cikkét (2001.III.10.) idézem:

„Megyénkben is elég szép számú könyv jelenik meg minden esztendőben. Sajnálattal kell
azonban megállapítanunk, hogy szinte kivétel nélkül (!) valamennyi hemzseg főként a helyes-
írási, de a nyelvhelyességi hibáktól is. Több évtizedes olvasói gyakorlattal rendelkező ember
szinte undort kap, amikor kézbe veszi. A helyesírási hibáktól hemzsegő könyv olyan, mint a
dadogó ember, aki színész vagy pap akarna lenni: nevetséges.” A továbbiakban megállapítja:
„...*semmilyen jó célt nem lehet szolgálni rosszul, kontár módon, mert az eredmény éppen a fordít-
tottja lesz annak, ami a cél volt.*”

Dr. Bura László

HÍREK

MAGYAR EMLÉKEKÉRT A VILÁGBAN KÖZHASZNÚ EGYESÜLET Kiállítások, előadások, találkozók programja

FEBRUÁR

15. (kedd) 18⁰⁰ *Közlekedési emlékeink Európában (I.) „Kisvasutak a Kárpát-medencében”*
Gáspár János, a Magyar Közlekedési Alapítvány igazgatójának előadása
19⁰⁰ *„Műszaki emlékeink Észak-Itáliában”* dr. Tiner Tibor kutató, (MEVE) előadása

MÁRCIUS

1. (kedd) 18⁰⁰ *„Népi építészeti gyökerek kutatása”* dr. Szabó László kutató, főiskolai tanár
vetített előadása a Kárpát-medence népi-építészeti remekeiről, felméréseiről
10. (csüt.) 17⁰⁰ *„Új-Zélandi utazás magyar emlékekkel” (II.)* dr. Beckné Dekker Mária (MEVE)
beszámolója - dia képekkel - Új-Zélandon - az ország déli szigetén - tett utazásáról.
A MEVE és Ausztrália Magyar Baráti Köre közös rendezvénye!
14. (hétfő) 18⁰⁰ *„Máriássy János honvéd ezredes emlékezete – halálának 100. évfordulóján”*
A katonáról dr. Kedves Gyula a Hadtörténeti Múzeum igazgatóhelyettese,
az utazóról és rabról dr. Messik Miklós – a Magyar emlékek Britanniában kiállítás
alapján – emlékezik (Igló-Skócia, Murthy Castle–Olmütz–Vác–Buda)

ÁPRILIS

5. (kedd) 18⁰⁰ *Rákóczi emlékeknél Európában (II.)*, A „Magyarok utcája” Rodostóban
Pintér Tamás, a Világörökség Magyar Nemzeti Bizottsága titkára előadása
(a MEVE tagság vetített képeivel)
11. (hétfő) 18⁰⁰ *„Kiterítetek ügyis” – Emlékezés József Attilára születésének 100. évfordulóján*
dr. Sárközy Péter, a római Sapienza Egyetem professzorának előadása
19⁰⁰ *József Attila Franciaországban – emlékhelyek vetített képekkel (Messik M.)*
26. (kedd) 18⁰⁰ *„Magyar karitatív hercegnők és szentek emlékei a világban” – előadás,*
(Deák terem) MEVE, kiállítás (szerk. Messik Miklós, I. előadó – Kerengő).

MÁJUS

3. (kedd) 18⁰⁰ *„A élő Árpádok” – dr. Pusztaszeri László (HTMH) főisk. tanár előadása.*
12. (csüt.) 17⁰⁰ *„Gyorsabban, magasabbra, erősebben” – az athéni olimpia előzményei*
dr. Póczy Klára előadása, könyvének bemutatása, meghívott magyar olimpikonokkal!
18⁰⁰ *„Magyar olimpikonok sikerei a világ neves stadionjaiban” – néhány kép a londoni*
Wembley-től az ausztráliai Melbourne-ig (a tagság vetítése).
A MEVE és Ausztrália Magyar Baráti Köre közös rendezvénye!
17. (kedd) 18⁰⁰ *„Einstein és a magyarok”* dr. Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti
Intézet Igazgatójának előadása (a tagság vetített képeivel).

JÚNIUS

7. (kedd) 18⁰⁰ *Magyarországon alkotó neves külföldiek (I.) – Angol–magyar kapcsolatok*
„Széchenyi és Clark munkatársa: James Teasdale. a Lánchíd építésvezetője”
Robert Teasdale (az ükunoka) és Messik Miklós (MEVE) vetített előadása.
21. (kedd) 18⁰⁰ *„Magyarok Dél-Afrikában” – Fazekas Ferenc újságíró vetített előadása*

Tagságunk mindenkor szeretettel várja azokat, akik múltunk külföldi emlékei iránt
érdeklődnek! (elérhetőség: 224-8178, 06-20-476-9718, email: promeh@hotmail.com)

ZSENGE TERMÉS

Vác és a Rákóczi-szabadságharc

1686 után, a török uralom megszűnésekor Vác siralmas állapotban maradt. Ezért mindegyik megkezdődött az újjáépítés. Vác gyarapodó magyar és német lakosságát a gyakori katonai átvonulások és a hadiadó-kivetések magas összegei sújtották a legjobban. 1703. szeptember 13-án II. Rákóczi Ferenc kiáltványában Pest megye népét a mozgalmához való csatlakozásra szólította fel. Mindezek hallatára Vác püspöke és földesura, Dvornikovics Mihály elmenekült a városból, és mindent helyettesére, Berkes András nagyrépostra bízott. Berkes András, elődjével ellentétben nem tekintette ellenségesnek a kurucok szabadságharcát, de egyházi érdekekre hivatkozva nem akart állást foglalni a politikában. Az első kuruc csapatok 1703 szeptemberében érték el a Dunát, és szállták meg Vácot. Ebben az időben kísérelte meg Berkes a Szent Mihály templom visszavételét is a reformátusoktól. A templom feltárását 2003-ban kezdték meg, és még ma is folynak a régészeti munkálatok.

Vác a kuruc szabadságharc egyik fontos központja volt, innen indultak ki a Dunántúlra és a Duna-Tisza köze felé a támadások. Ezért állt bosszút a városon Esztergom és Buda német, illetve rác hadserege. 1704 áprilisában az esztergomi császári őrség megtámadta Vácot, 1707 májusában pedig meg is szállták a császáriak. A püspök a lakossággal Egerbe és Gyöngyösre menekült. Nem sokkal ezután Berkes András a fejedelem meghívására részt vett az ónodi országgyűlésen. A püspök közvetlenül Rákóczi mögött állt, így szemtanúja lehetett annak az eseménynek is, amikor Bercsényi megölte Turóc megye követét. Közben 1708 októberében Vác ismét a kurucok kezére került, de alig egy év múlva, 1709 decemberében váratlanul a császári zsoldos rác fegyveresek támadták meg a várost és teljesen romba döntötték. Mindenki elmenekült, a lakosság nagy része a közeli erdőkben és a szentendrei szigeten bujkált. Vác teljesen leégett, a temetetlen halottak miatt pestis tört ki. A járvány múlása után Berkes püspök visszatért Vádra, és munkáját ott folytatta, ahol abbahagyta. Berkes András nevét ma a városban egy utca és egy emléktábla őrzi.

A Rákóczi-szabadságharcot és Vácot a legjobban talán a fejedelem hadvezére, Bottyán János személye köti össze. Vak Bottyán szobra ma a város egyik terét díszíti. Az idős generális lóháton, a nyeregéből kiemelkedve áll, csontos arca kemény, parancsoló, teste szikár. Nevét nem kellett a szobor talapzatára vésní, hiszen a jellegzetes fél szemérről mindenki felismeri. Bottyán először 1686-ban tűnt fel a város életében, a török uralom után ugyanis rövid ideig Vác kapitánya volt. 1703-ban Esztergom lovasparancsnoka volt és Visegrádnál védte a Duna-partot. Szeptember 28-án azonban benyomultak a kurucok Vádra, ekkor Bottyán ezt írja Koháry főkapitánynak: „Az estve későn hoztak híreket, hogy Gyöngyös felől érkezett két zászlóaljja kuruc Vádra, kik is ott letelepedvén, két hajót elnyertek a Dunán.” Bottyán ezek után 1705 októberétől 1707 decemberéig a Dunántúlon harcolt. 1709. augusztus 22-én írja Bercsényinek: „Vác tájára, a Duna mellé megyek.” Ebben a levelében, amit mellesleg Vác várából írt, Vak Bottyán már burkoltan előrevetíti a szabadságharc bukását. Néhány nap múlva elhagyja a várost a pestis miatt, és szeptember 18-án, agyvelőgyulladásban meghal Tarnaörsön. Halálával fel sem becsülhető veszteség érte a kuruc sereget.

De nemcsak Bottyán, hanem maga Rákóczi is megfordult Vácon. 1705. július 7-én érkezett a városba Veresgyházán keresztül. „Vác püspöki városnál ütöttem tábort, Buda fölött, mert még azon gondolkoztam, hogy veressek-e hidat a rácok lakta szentendrei szigetre.” Ez nem vált valóra, de Rákóczi a híd készítésének gondolatával még foglalkozott a továbbiakban is. Három napos váci tartózkodása alatt a fejedelem meglátogatta a szomszéd községben, Rádon

A rovatban közölt írások a 2004. szeptember 24–25-én, a IX. Ifjúsági Honismereti Akadémián elhangzott előadások szerkesztett szövegei. (Szerk.)

elő marsalljának és egyben Rád földesurának, Vay Ádámnak a kúriáját. Itt megpihenhetett egy kicsit a júliusi forróságban az öreg hársfa alatt, a kőasztal mellett. Ezt a kőasztalt ma a penci Cserhát Tájmúzeum őrzi. A kerek, barokk kőasztallap tömzsi, gomba alakú lábón nyugszik. Oldalán található egy vésett mélyedés melynek helyén „1705”. évszámmal márványlap volt, emlékéül annak, hogy a fejedelem mellette ült. Hogy „Rákóczi asztalának” története valóban igaz, azt a Venezuelából hazalátogató Muzsly István, a kúria egykori tulajdonosa, Vay Ádám leszármazottja igazolta.

Az asztalon kívül még említésre méltó néhány írásos dokumentum, mint a három váci nemes kérelme a fejedelemhez (1704. január), melyet Rákóczi visszautasított; vagy a Váci Szegénységek kérelme; illetve Rákóczi három oltalomlevele a városnak.

Az 1950-es években Vácott híradástechnikai laktanya épült, mely Esze Tamásnak, Rákóczi brigadérosának nevét kapta. Ekkor a szintén Esze Tamás nevű történész, a református egyház főgondnoka, saját gyűjteményéből kiállítás rendezett itt, mely évekig fennállt. Látható volt egy latin nyelvű katolikus Cationale (énekeskönyv), melynek eredeti tulajdonosa a váci Dombay család volt. Ebben örökítették meg egykor Esze Tamás tragikus halálát (1708 Nyitra). A laktanya ma már nem üzemel, de vaskapuján még mindig hirdeti a felirat: „Esze Tamás Laktanya”.

A szabadságharc hőseivel akár nap mint nap is találkozhatunk Vácott, hiszen egy-egy szobor, emléktábla mellett nevüket utcák, utak, terek viselik. Ezzel is irántuk való tiszteletünket fejezzük ki és az utcatáblák legalább eszünkbe juttatják ezeket a kiváló embereket, akik vértüket áldozták fel a hazájukért, országunkért.

Vezető tanár: Szilágyi Erzsébet

Horváth Réka – Kovács Nóra – Szemere Dóra

Kalotaszeg népművészetéről

Kolozs megyének azt a területét, amely a Kolozsvár–Nagyvárad vasútvonal, illetve országút között és két oldala mentén Kolozsvártól egészen Csucsáig terül el, és amelyet délen a Gyalui havasok, északnyugaton a Vlegyásza havasa és a Meszes hegylánc keleti lába foglalnak be, Kalotaszegnek nevezzük.

Kalotaszeg néprajzilag három részre tagolódik. Egyik része a *Felszeg*: a Sebes-Körös és a Kalota háromszöge, Bánffyhunyd központtal. A második rész a Körös vizétől északra, az Almás-patak völgye mentén a Szilágyság felé lejtősödő *Alszeg*, végül ettől keletre Kolozsvárig a Nádás-patak völgye, vagyis *Nádasmente*. Mivel a Nádasmentébe a párhuzamos Kapusvölgyi falvak is beletartoznak, ezt a harmadik kalotaszegi kistájat kolozsvári átmeneti vidéknek is nevezzük. Kalotaszegi tanulmányok emlegetik a *Cifravideket* is, ez a Nádasmente egy része, főleg Daróc, Mákófalva, Bogártelke, Vista és Méra.

Kalotaszegen az asszonyok létrehoztak egy sajátos – csak erre a vidékre jellemző hagyományra alapozott szövésből, varrásból, hímzésből és ruhakészítésből álló „háziipart”, amely forma és motívumgazdagságával európai hírnevet vívott ki magának. A vidéken ma is él a tárgyi népművészet több ága: a fafaragás, a bútorfestés, a szövés, a varrás és hímzés, valamint a férfi és női viseletkészítés.

A kalotaszegi famunkák igen sokfélék. Leglátványosabb a remek arányérzékkel megalkotott fedeles kiskapu, melynek két tartóoszlopát geometrikus vagy növényi mintázatú faragással díszítik. Az utóbbi években fellendült a fafaragás gyakorlata. Jelentős a bánffyhunyadi Kudor-dinasztia tevékenysége. Ugyancsak említést érdemelnek Sárvasár, Körösfő és Magyarókerke alkotóműhelyei. Híres kőfaragó műhelyek is fellelhetők Kalotaszeg területén. Kitűnnek a vistai és zsoboki faragások.

Fafaragás, bútorfestés, fazekasság, amelyeket a néprajztudomány népművészetnek nevez, tulajdonképpen inkább népi mesterségek. Az esztétikai érzék megnyilvánulása mellett – ami minden művészet sajátja – a népi alkotások feltétlenül a használathoz kötődnek. A vidéki em-

ber azokat a tárgyakat díszítette, amelyek a közvetlen közelében voltak, a kapanyéltól a ruhaneműig. Az, hogy a faragás vagy a bútorfestés mesterséggé fejlődött, az annak köszönhető, hogy vidékenként kialakult egy-egy többé-kevésbé egységes stílus vagy motívumhasználat, ami nemzedékről-nemzedékre hagyományozódott. Malonyai Dezső kifejti a magyar nép művészetéről írt munkájában, hogy a falvak elszigeteltsége teszi egyedivé a különböző vidékek népi alkotásait, de ugyanez szabályozza az egyéni alkotó „művészkedő” hajlamait is. A közlés a tárgy használhatóságát előbbre tartja a díszítettségénél, így válik például a bútorfestés mesterséggé: a művészi hajlam kamatoztatásánál fontosabb a régi motívumok megfelelő festése.

Kalotaszegen elsősorban földművelésből élt a lakosság de a föld gyöngye minősége miatt a férfiak nagy része „mesterséghez is ért”. Inaktelkén varga és darócvarró foglakozást űznek, Jákótelkén szalma-kalapok készülnek, híresek a magyargyerőmonostori gyontáros ládák, Magyarvalkón cserépedényt díszítenek. Bánffyhunyadon pedig szűcsök és fazekasok dolgoztak. „Ritka az olyan kalotaszegi gazda, aki ne maga készítené gazdasági eszközeit, a díszítő faragáshoz meg a legtöbb ember tud” – írja Malonyai Dezső.

Kalotaszeg népi alkotásaira csak újabban jellemző a cifraság. A díszítés itt elsősorban a jó mód jelzése: a családok igyekeztek minél hímesebb bútort adni lányaiknak, minél cifrábbra festeni a kapuzabét. A festés a faragás mellett a díszítés egyik legelterjedtebb módja. Szinte minden használati tárgyat kihímeztek: vetéltöt, vászonfeszítőt, csüllöt, az orsófogót, az orsónehezítőt, a kapatisztítót. A legények gyakran ajándékoztak díszes tárgyakat szerelmi zálogul – akár festett kisszéket is, amit a lányok magukkal vittek a fonóba. Minden faluban akadt valaki, aki értett a faragás-festés mesterségéhez, de az is megtörtént, hogy egy-egy kapu, ún. utcaajtó díszítéséhez az egész rokonság kalákába gyűlt. Egy sárvásári kurátorról azt tartja a fáma, hogy „formás a házában minden, a tornáckarfa ki van csipkézve, a bútor hímes, díszes a villatartó, a kanáltartó, a kis pad szélire tornácot húzott, hogy le ne kíváncsozzék a vizes kancsó.”

A lakásbelső berendezési tárgyait szívesebben díszítik festéssel, amely kevés, de annál hangsúlyosabb színből áll. A régi bútorok alapszíne zöld, az újabbaké kék vagy fehér. Az általánosan használt díszítmény egy stilizált kancsóból kinövő, mindig szimmetrikusan komponált virágcsokor. Festett bútorokat ma Nyárszón és Mákóban készítenek.

Mákófalvi bútorfestő *Kovács Pali Ferenc*, akiről a dokumentumfilmet készítettük. A kolozsvári Brassai Sámuel Líceumban végzett, tanárai korán felhívták a figyelmét a falusi népi kultúra értékeinek megőrzésére. Később karácsonyfadíszeket festett. A rendszerváltás után otthonmaradt és minden idejét a bútorfestésnek szentelte. Édesapjától tanulta a mesterséget, aki a helyi bútorfestő-asztalos iskolában ismerte meg a bútorfestést.

Csákány Károly mákói kántor indította a bútorfestő-asztalos iskolát. A kántori lak műhelyébe 13-14 fiatal járt asztalosmesterséget és bútorfestést tanulni a környékről.

*Kovács Férfi Ferenc*től tudtuk meg, hogy a szövöszékeket (esztovatákat) készítő asztalosok egy idő után átálltak a bútorfestésre. Ládákat faragtak, eleinte kemény majd később fenyőfából. Eleinte csak a rovásokat, majd később az egész ládát színezték. Az esztergált, puhafából készült ládákön kazetták vannak. Ezek a ládák alkalmasak voltak a ruhaneműk, zsákok tárolására. A ládának három látható oldalát és a fedelét díszítik, néha azonban a fedél belső részét is. Legaprólékosabban a láda elülső oldalát festik, ezen az oldalon és a tetőn a középvonaltól jobbra és balra két négyzetes mezőt alapoznak más színnel, ezek a kazetták. Ezekbe a mezőkbe kerül a fődísz, de a székelő bútorfestőkkel ellentétben a megmaradt keretszerű részt is hímezik.

A cifra díszítést nemcsak a motívumok gazdagságával érik el, hanem az erős, tömény színnek bátor használatával is. Az alapszínek a viritó kék, zöld, sárga, piros. Bár most divat a tisztasoba mellett egy „városi” bútorral berendezett szoba használata is, nem is olyan rég még nem túrték meg az egyszínű, gyári bútort, egyes gazdák legalább fekete festékekkel becsíkozták, hogy „tigrises” legyen.

A kalotaszegi bútorfestés négy dologban egységes: minden festett bútor darab alapszíne a kék, kazettás a motívumok beosztása, tömör színek és kevés motívumot használnak (tulipán, rózsza, szegfű, gránátalma, a gyöngyvirág és az elnyílt gyöngyvirágra emlékeztető piros bogyók, ritkábban madár). A tulipán lehet 3, 5 és 7 szírommal rendelkező, mákói különleges-

ség a hulló tulipán. Ezek a virágok a mákói bútorfestésben szigorúan egy száron találhatóak. Ez a szár egy bojtval, vagy egy kehelyből indul ki. Elemzők életfát látnak benne, melynek a csúcán a hulló tulipán egy angyalhoz, a tisztaság motívumához hasonlít.

A bojtval, mint minden falusi ember által készített tárgynak, eleinte funkciója volt: a ruha újját kötötték össze vele. Később kezdtek díszítőelemként használni a viseletben, csizmán, majd az asztalok, ládák, ágyfők szélén is megtaláljuk.

A hagyományos bútorfestésben megjelenő virágmotívumok stilizáltak, újabban azonban megjelentek – a pántlikás varrás nyomán – a természetes, természetű rózsamotívumok. Ma a varrásban aprólékosan kidolgozott rózsát legtöbbször sablonok alapján festik, a bútoron ezért nagyméretű, egységes színű virág jelenik meg.

A nyárszói bútorfestésre a világoskék alapon található vajsárga kazetták jellemzőek. A motívumok nagyobbak és főleg tenyérnagyságú fehér-piros tulipánokat rajzoltak, amelyeket feketevel kontúroznak. Vistában a bútorfestés *Géci Náni* nevéhez fűződik, aki szintén a nagy motívumokat kedvelte.

Lássuk, milyen bútorokból áll egy kalotaszegi szoba berendezése. Az utcára tekintő ablak alatt, szemben a bejárattal van az *első pad*, amely sarokra áll a *bal paddal*, a ház udvar felé eső fala mentén, ide ültetik a vendéget. A pad hagyományosan földbe ásott sason és cölöpökön áll. Előtte az asztal. A bejáróajtótól jobbra, a sarokban van a kemence, mellette pedig a *pucik-pad*, a gyermek alvóhelye. A harmadik sarokban, a kemence és az első pad között az ágy található: előtte négy *egyes szék*, olykor karosszék (a támlás padot nevezik székeknek, maga a szék *egyes szék*). A bejáróajtótól balra a negyedik sarokban, a keskeny *vízpad*. Az ágy végében az *esztováta*, a szövőszék. Az első pad és bal pad felett a sarokban az *öveges téka*, módosabb helyen az ágy mellett fali *téka*. A padok fölött a *fogas és tálas*, az *első fogason* lógnak a kancsók és ott a keretes kis tükör is. A bejáróajtótól jobbra: fogas és polc a főzőedényeknek s *fazokaknak*. A mestergerendára erősítve áll a *hosszú póc*, ezen áll, ezen áll, gyermekkéztől távol, a gyújtó, a beretva, valamint a biblia és a tükör. Az ágy általában 130 cm magas, úgy, hogy alatta elfér a láda vagy a kihúzható *karikáságy* a gyermeknek, az ágy végében pedig a *szuszék*. Az ágy fölött, módosabb helyen pedig minden üres falon van egy *rúd*, erre rakják ki főleg ünnepnapokon a szép varrottast. Manapság a kalotaszegiek szinte teljesen átvették a „városi” divatot, azonban a módosabbak vagy azok, akik a faluturizmustól egy kis többletkeresetet várnak, külön *tisztaszobát* rendeznek be, ahová csak látogatókat fogadnak. Az itt összegyűjtött padok, ládák, keretes tükrök, magasra vetett ágyak között találunk a nagymama hagyatékából, de az igényesebb gazdák ma is készíttetnek festett bútort hozományként.

A láda kora nem csak a festék állapotából látszik. Váltás történt a színekben: az újabb bútor alapszíne a fehér, erre piros vagy kék mintázat kerül. A motívumok közé pedig gyakran idegen elemek is bekerülnek, a régi, stilizált rózsza helyett például sokszor látunk kissé túl díszes, fodros rózsát.

420-440 székharmat ismerünk a magyar népművészetben. Kalotaszegen 15-20 székharmat található. Mákón a *kontyos szék* a leggyakoribb. Ehhez egy monda is kapcsolódik. Ha a kontyos női fejhez hasonló domborulatok egymással szembe néznek, akkor béke van a házban. Ha viszont fordítva vannak, akkor a ház ura és úrnője haragban vannak és vendéget nem fogadnak.

A kontyos szék legfőbb dísz az egyetlen deszkából kifaragott támla, ami félkör alakú csúcsosodásban – kontyban – végződik. A támla közepén gyakori a szív alakú rés, ami a könnyebb emelésre szolgál, az ülőke pedig lekerekített sarkú, kétoldalt homorú. A bútorok eredeti alapszíne a kék, erre kerülnek a különböző geometrikus- és virágminták, piros, zöld, sárga, fekete és fehér színnel. A szék támláján egy szárból, indából ágaznak szét a virágok és levelek, a szív alakú kivágás körül kétfelé válva. Az inda egy cserépből vagy vázából indul ki, de nem ritka a végére kötött bojt sem. A mintázat a szék tetején hulló tulipánban végződik: a szirmait lefelé hajtó tulipán szépen követi a szék kontyának vagy az ágyfő faragásának ívét.

Mákófalván gyakori a színes fonókerék és a guzsaly is. Egyes részeit, különböző színűre mázolja, csak a szélesebb tagokon van némi dísz, például felfutó inda, két oldalt bogókkal.

A tálasan a fogak szerint tagolódik a díszítés; a fogak közé eső rész ki van töltve rózsácskákkal egy bikali kék tálasan, a rózsácskákat levélfűzér köti össze s két végén lefelé forduló tulipánnal, végződik. Egy mákói kék tálasan hullámosan halad a levélfűzér a fogak fölött,

alatta gyöngyvirág, tulipán tölti ki a köröket és a hulló tulipán. Egy mákói kék kanáltartó lapját a kanáltartó rész tagolja, a díszítésre szánt mező közepén vörös tulipán áll s onnan erednek, jobbra-balra el, a hullámosan menő szárok s rajtuk gyöngyvirágok, rózsák, tulipánok.

Bár a turizmus hatására a hagyománytól eltérő motívumok és új dísz tárgyak jelentek meg, Kovács Pali Ferenc és a Bokréta Egyesület más lelkes tagjai igyekeznek megőrizni a mesterséget és megszerettetni azt a fiatalokkal. A Mákófalván szervezett gyermek- és felnőtt táborokban bárkit szívesen látnak.

Toth Orsolya – Zsizsmann Erika

Források: Várady Pál – Borbély Anikó: Kalotaszeg. II. köt, Zrínyi Nyomda Kiadója, Bp. 1990.; Malonyai Dezső: Magyar Nép Művészete. Budapest 1906.

Mézeskalácskészítés Csíkrákoson

Csíkrákos, a felcsíki medencében, az Olt folyó partján terül el. Nevezetességei között megemlíthetjük a templomot, – melynek első megépített része, az erődítmény jellegű torony az 1070-es évekből való –, a Cserei-kúriát, a 250 éves kápolnát és Rákos Hargita aljai határában lévő pogányvárat. Itt az ásatások során kiderült, hogy a ma meglévő romokat egy kétezzer éves vár maradványaira építették.

Csíkrákoson a mézeskalácskészítés régi mesterség, amelynek múltja az örményekhez nyúlik vissza. Ma több roma család is foglalkozik ezzel a mesterséggel. Sinka Márton és családja (huszonkilenc éve), Sinka Béláné (tizenöt éve), Sinka Nándor (tizenöt éve), Zerkula András (tizenöt éve), Bánfy Mihály (tizenöt éve).

A nép életében régen fontos eseménynek számítottak a vásárok, búcsúk. Ezeken a helyeken fontosak voltak a mézeskalácsok, melyekkel a vásárlók érzelmeiket, gondolataikat is ki tudták fejezni. A szerelmesek szív alakú pogácsát vásároltak egymásnak, más esetben a lányok a fiúknak ló, a fiúk a lányoknak meg baba-mézeskalácsot ajándékoztak. A szomszéd települések búcsújaira ellátogató emberek búcsúfiát vásároltak az otthonmaradottaknak.

Az 1900-as évekig a mézespogácsák kevésbé voltak cícomások, mint manapság. Ezek úgynevezett barna pogácsák voltak, ánizzsal, meg mézzel ízesítve. Régen ez különleges édességnek számított. Íze felejthetetlen maradt annak, aki kóstolta. Egy 1936-ban kiadott kalendáriumban a november 21 és 29 között meghirdetett Csíkrákosi Országos Vásáron nélkülözhetetlen ínycsengő volt a barna pogácsa.

Gyűjtésemet magam készítette kérdőív segítségével végeztem, személyesen ellátogatva beszélgetőtársaimhoz.

Első a csíkrákosi születésű Bánfy Mihály volt. Ő dédnagyanyjától, Péter Orsolyától „lopta el” a mesterség csinját-bínját. Náluk ez családi foglalkozás. A kalácskészítés két legfontosabb műveletében, a gyúrásban és a készítésben betartják a hagyományos módszert. Elmondása szerint nagy pontosságot és energiát kíván ez a foglalkozás, alapfeltétele a sokéves tapasztalat. A családban foglalkoztatottak: Bánfy Mihály – a férj – a sütést és a dagasztást, Bánfy Erzsébet – a feleség – a kisírtést (nyújtást) és a formázást, Bánfy Márta – a leány – a díszítést végzi.

A búcsú népszerűségétől függő mennyiséget két nappal előtte dagasztják be. A tészta kelési ideje egy éjszaka, másnap történik a sütés és a díszítés. A munka az úgynevezett pincelakásban történik, ez egy 4x4 méteres helyiség. Itt található az ún. munkásasztal, ezen gyúrnák, formázzák, sírítik a tésztát. Itt vannak a polcok, ezen tárolják a frissen sült, kihűlni való pogácsákat, továbbá a háromszakaszos kagyló, valamint a nagy sütő, melyben egyszerre három adag pogácsa sül, van itt még egy szekrény, melyben a mézeskalács készítéséhez szükséges eszközök találhatóak: tésztasírító, nagy- és kis szívformák, rózsakarika, baba-, kosár-, csizma-, szív-, nyúl forma, rózsászó. A díszítésben nélkülözhetetlen eszköz a *ramflicső*, ennek segítségével kerül dísz a mézeskalácsra.

Egy-egy nagyobb búcsúra bekavarendó anyag a Bánfy-család receptje szerint a következő: 16 dkg cukor, melyből szirupot főznek. Amikor a szirup kihűlt hozzá keverik a 25 kg lisztet, kelesztőnek 10 dkg szalakálét, citromsót, szódaport és 2 kg mézet. Egy éjszakányi pihentetés után, reggel egy kis adaggal kipróbálják a sütést. Hogy a készítmény ne valljon kudarcot.

A gyúrótablán a tésztát még egyszer jól átgyúrja, kisíríti 2-3 mm vastagságúra, s egy kis darabot betesz a sütőbe. Sülés után megtöri, hogy biztos legyen megfelelő-e vagy sem. Hogyha „lédig” lyukacsos, ha „sper” akkor kemény. Ha lyukacsos, 2 dl tejben feloldott lisztet adagol hozzá, ha kemény tíz dkg sütőport ad hozzá kevés vízben feloldva, így biztos lehet a jó minőségben. A sikeresen bedagasztott tésztát, minél vékonyabbra nyújtja, annál több pogácsát készíthet belőle. Miután a tésztát egyenletesen kinyújtotta, különböző formákat készítő eszközzel kiszaggatja, tepsibe helyezi és megsüti. A sülési idő tíz perc.

Bánfy Mihály maga készíti el a szükséges eszközöket, ezek csizma, rózsa és ló alakúak.

A csíksomlyói búcsúra való készülődés nemcsak minket, búcsújárókat, de a mézeskalács-készítőket is megmozgatja, nagyobb munkát, fáradtságot, áldozatot kíván tőlük, hiszen erre az alkalomra megformázzák a csíksomlyói templom kétágú tornyát is.

Minden mézeskalácsfigurát a maga sajátos, jellegzetes módján díszítenek. A kisült pogácsákat sorba egymás mellé helyezik és várnak, amíg kihűl. A kihűlés után az első művelet a festés. Ez általában piros, ritkábban sárga színű. Az *áj*, vagyis a díszítő anyag, tisztán cukor és zselatin, amit addig főznek, amíg már nem folyik, hanem „szotyog”. Ezután átszűrjük egy másik edénybe, és kézzel gyúrnák míg fehér habbá nem lesz.

A *ramflicső*nek nevezett eszköz segítségével díszítik, hullámszerű vagy keresztező csíkokat írnak rá a forma díszítési követelményeinek megfelelően. Bánfy Marika – a leány – elmondása szerint a díszítés nagy türelmet, kézügyességet kíván, és csakis az kap hozzá erőt az égtől, aki ebbe a mesterségbe beleszületik.

Bánfy Erzsébet – a feleség – elmondása szerint életüket nem tudnák elképzelni a frissen sült mézeskalács illata és a díszítés kellemes hangulata nélkül. Ez azonban ma már inkább csak kedvtelésnek tekinthető, nem ez megalapjuk fő alapja.

Másképp van ez, a szintén Csíkrákoson élő Sinka Nándor és családja esetében akik számára elsősorban ez jelenti a megélhetést. Ez a család minden idejét a mézeskalácskészítésre fordítja. Tizenöt éve már annak, hogy a férj nagyanyjától, Grácsa Máriától eltanulták a mesterséget. A családtagokon kívül, másokat is foglalkoztatnak, részt vesz a munkában Sinka Nándor (negyvenkilenc éves) a férj, Sinka Erzsébet (negyvenegy éves) a feleség, Sinka Nándor (tizennyolc éves) a fiú, Pál Ibolya (húsz éves) és Pál Katalin (huszonkét éves) csíkrákosi lakosok.

Évente 64 egyházbúcsún vesznek részt, áruikat kínálva. Pl.: a csíkcicsói Szt. Antal-búcsú, a gyimesközéploki Magdolna-búcsú, a gyimesi Virágvasárnap-búcsú, a hidegségi Szt. István-búcsú, az ákosfalvi Szt. Imre-búcsú, a dánfalvi Nagyboldogasszony-búcsú, a gyermekremetei Szt. Margit-búcsú stb.

A Sinka család más receptet használ a mézeskalács elkészítéséhez. Eszerint összekevernek 30 dkg lisztet, 14 dkg cukrot, egy citrom reszelt héját, egy kanál tört fahéjat, három darab tört szegfűszeget, késhegynyi szódaport és mézet, ízlés szerint. Ezt jól összedolgozzák, fél cm vastagságúra kinyújtják, sütőbadogon megsüti, miután kihűl, cukormázzal bevonják. A festés meg a díszítés ugyanúgy történik, mint az előző esetben. Miután elkészültek a díszítéssel, egy kis tükröt helyeznek a közepébe.

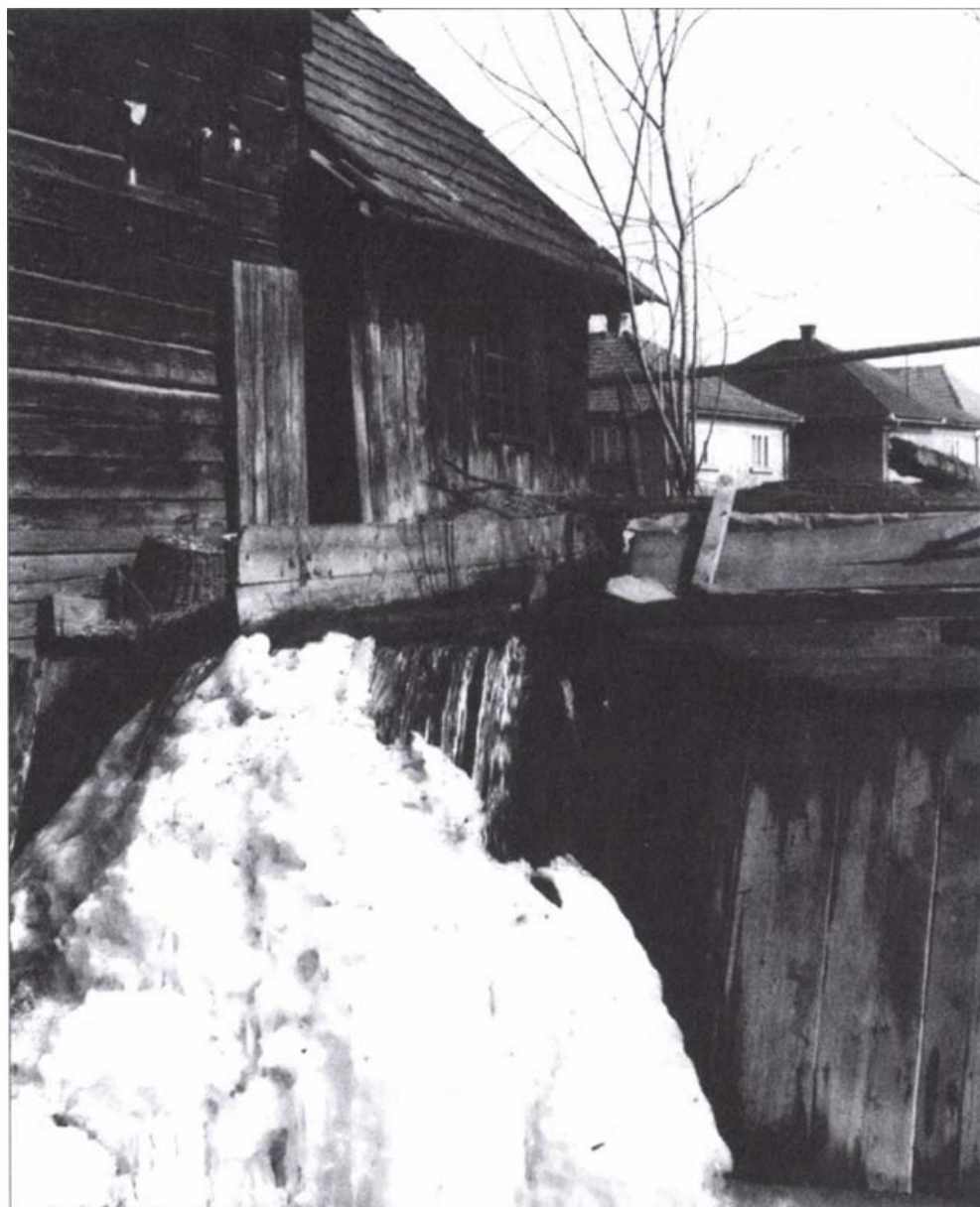
Befejezésül a mézeskalács készítésben használatos szakszavakat mutatom be: *áj* – a cukorból és zselatinból készült anyag, ezzel díszítik a mézeskalácsokat; *megírja* – színes festékekkel díszíti; *tepsi*: – egy 45 x 45 cm nagyságú, pléhből készült lap, erre sorakoztatva sül meg a mézeskalács; *ler* – a tűzhely sütője; *munkásasztal* – 2x2 m felületű asztaltető, ezen dagasztják, nyújtják és formázzák a mézeskalács tésztát, *ramflicső* – egy fémből készült, tölcészerű, díszítésre alkalmas eszköz; *sper* – a kemény, sikertelen tészta neve; *lédig* – lyukacsos tésztát jelent, amit újra át kell dolgozni; *cirkalmazás* – a mézes kalács figura díszítése; *rózsászó* – a ramflicsőhöz hasonló eszköz, mellyel rózsa alakú díszek készíthetők a mézeskalácsra; *spakli* – lapos fémfelülettel ellátott, fanyelű eszköz, ennek segítségével szedik ki a tepsizhez ragadt mézespogácsát.

Vezető tanár: Mirk László

Szabó Mónika

A gyergyószentmiklósi vízimalom

A Gyergyói-medencét régen mocsarak és erdők borították, ennek ma is őrzi emlékét a Mocsár nevű terület. A legrégebbi települések a lapos medence és a hegyek találkozásánál helyezkednek el, s a vizek lecsapolását követően létesültek. Már a XVII. századból vannak adataink a vizek hasznosításáról. 1626-ból, 1667-ből maradtak feljegyzések malmok eladásáról. 1700-ban „Jobbágyok malmain és a fűrészmalmaikon” kívül tudunk majorsági használatban lévő malmokról. 1721-ben Gyergyóban a legtöbb malom földesúri tulajdonban volt. Évszázados tapasztalatok alapján alakult ki a víz felhasználásával a malom és molnár mesterség.

1910-ben 34 malom működött, Gyergyószentmiklóson napjainkban csak egyetlen egy, a gyergyói múzeum tulajdonában lévő. Ebben a régi tulajdonos végez minden munkálatot, őrlnek is ha van rá igénye a lakosságnak is. A Békény nevű pataknál található és Tinka-féle malomnak ismerik a gyergyóiak. 1860–1870 között épült. Nem szítás malom, napjainkban csak az állatok részére őrlnek rajta lisztet. A malom egy nap alatt akár 700-800 kg lisztet képes megőrlni. A tulajdonos egy olyan csengővel büszkélkedhet, amely négy év múlva, 2008-ban századik születésnapját fogja ünnepelni. Ez a csengő a régi időkben arra szolgált, hogy jelezze a molnár hazajöttét, így az emberek tudták, hogy mikor kell a búzát vinni a malomba. Régebben a Gyergyószentmiklós körüli falvak tizedekre voltak osztva, és minden molnárnak megvolt a maga tizede, így oldották meg, hogy a sok molnár mind meg tudjon élni. Az őrlési díj emberemlékezet óta 12%.

A malom karbantartása során négy fontos munkálatot kell elvégezni. A Békény patakának *medrét kell takarítani*, vigyázva arra, hogy „mindenki ne piszkáljon a vízhez” – mondják a molnárok. A *jegelés téli munkálat*, nagyon kell vigyázni arra, nehogy a malom kerekei közé jég kerüljön. Ennek a munkának az ellenőrzésére molnárbírókat neveztek ki, aki minden nap végigjárta a malmokat, és ellenőrizte, hogy a jegelést elvégezte-e a molnár. Az 1900-as évekig van feljegyzésünk a molnárbírókról: Kicsi Péter János 1900 körül, Györfly Ferenc 1914-ig. Az első világháború körül Vad György, Koszti János 1920–1924 között. Nagyon fontos még „*megvágni a követ*”. E művelet alatt a molnár fölveszi a felső követ, és azt egy kalapáccsal megütögeti, molnár nyelven megvágja. Ez azért nélkülözhetetlen, mert az őrlés során a kő simává válik, és nem tudja tökéletesen összezúzni a magot. A vágás során a malomkövet érdemes teszik. A cirka egy olyan nélkülözhetetlen segédeszköz, mellyel a molnár meg tudja vizsgálni, hogy a két malomkövet tökéletesen egymáson van-e.

A vízimalom felépítése

A malmot a víz hajtja. Hogy elegendő víz legyen, azt gátak építésével érték el. A malmok többsége a víz folyása mentén helyezkedik el, de építettek malmot a vízkanyarban is. Itt a víz összehúzódik, könnyebb duzzasztani, árvíz esetén a kanyarban nem akkora a veszély. Ilyen malom a Tinka-féle is, az egyetlen, amely Gyergyószentmiklóson megmaradt.

A *duzzasztó* a malomárok folytatásában helyezkedik el. A felső részét nevezik *zserébfőnek*, ez keskenyebb a malomároknál, itt összpontosul a víz ereje.

A *laj* a zserébfő folytatása, amely 2-3 m hosszú csatorna, s ahonnan a víz a duzzasztóból a kerékre jut. A *gátkötés* és a *vízkerék* közé helyezték a *lajtartókat*. A laj végén pedig a *lajdugó* van, amellyel vigyáznak arra, hogy a kerékre ne zúduljon felesleges víz. A laj oldalán van a *lecsapó*. Ez olyan nyílás, amit le lehet zárni. Ha megáll a malom, ezen a nyílason távozik a víz. A Tinka-féle malom nem rendelkezik lecsapóval, mivel ez áttételes malom, és úgy állítják meg, hogy a két malomkövet teljesen összeszorítják, ha ez megtörtént „nincs olyan víz, ami megindítaná”.

A duzzasztók létesítésekor figyelembe kell venni, hogy milyenek az esési viszonyok. Így ki lehet jelölni a malom és a vízszerkezet helyét. A gát felső részén a *zúgó* helyezkedik el. Ez biztosítja a kerekek meghajtásához szükséges vizet, amely a lajba kerül.

Az *árpasztá*, vagyis a zúgó küszöbgerendája a víz fenekére kerül. Itt vigyázni kell a vízmennyiségre. Erre szolgál a 30-35 cm magas *záródeszka*.

Ahhoz, hogy a malmok zökkenőmentesen működjenek nagyon kell vigyázni az elhomosodásra. Ez akkor következik be, amikor a gátnál homok gyűlik fel.

A gyergyói Tinka féle malom gátja szélességében 4 cölöp van verve. Ezekre van rögzítve a *talpgerenda*. Kötéssel erősítették meg a gátat, s a gátkötés mögött a laj szintjéig kővel töltötték meg, tetejét simára alakították. A gát tartóssága a kerékbeállításától függ, vagyis, hogy a kerék mennyire csapja a vizet. A kötéshez tartozik: az *ispontos fa*, az *őspontos fa* és a *küszöbgerenda*.

A *malomágy* az épülettel átellenes oldalon van elhelyezve, ez tartja a *vánkost*, ezen a tengerlyen forog a *vízkerék*. A *bélkerék* a *korongot* működteti, amely vízszintes mozgást végez.

A *kőpadnak* ún. *kaloda* részén található az *őrlőszerkezet*. A koronghoz kapcsolódik a vasból készült *perpence*, amely a kővel együtt forog a *vaspadlón*. Ehhez egy *padkón* elhelyezett *kőbejáró vas* csatlakozik. Az őrlőszerkezet legfontosabb része a *kőpár*. Ez a *padkóból* és a *forgókőből* áll. Ezek a kövek nagyon drágák voltak, áruk a marhák árával vetekedett a régi időkben.

A *kőpárt* a *szitakéreg* veszi körül, ez akadályozza meg, hogy a liszt és a szem kihulljon. A *garatrámán* volt elhelyezve a *garat*, a *tejke* és a *harang*. A garat deszkából készített, tölcser alakú, ide öntik be a szemet. Ennek alján van elhelyezve a tejke, mely ingamozgást végez, így egyenletesen adagolja a kőpárba a garatból lefolyó szemet. A garaton kívül helyezkedik el a harang. Ez egy csengettyű, mely egy spárgával a garat alján lévő *nyelvhez* van erősítve. A szem a nyelvet lenyomja, majd ha az kiürül a garatból, a nyelv felszabadul mozgásba hozva a harangot, mely figyelmezteti a molnárt:

„*Kelj fel, kelj fel, lisztes molnár,
Mert a garat üresen jár!*”

A garat pontos beállítását a *garatszabályzó* tette lehetővé. A *könyvidítő* a kő forgási sebességét és a két kő közötti távolságot szabályozza. A kőpad alatti részen van elhelyezve a *lisztesláda*, ebbe hull a megőrölt liszt.

Az őrlés

Az őrlési művelet első mozzanata a szemek előkészítése. Ezt rendszerint a gazdaasszony feladata volt. A zsákokra, hogy ne tévesszék össze, az emberek mintákat varrtak. Voltak ló, csikó, darázs-fészek, hattyú, rák és más minták. Az őrlőnivaló malomba szállításának több változata volt. Megtörtént, hogy a molnár a szekerevel járt házról házra, és maga szállította a malomba és vissza a szemet és a lisztet, legtöbbször azonban az emberek gondoskodtak az őrlőnivaló szállításáról.

A szemet beöntik a garatba, onnan a két kő közé kerül, majd a megőrölt liszt a lisztesládába hull. A lisztnek a zsákba töltésére a *kávát* használják, amely félkör alakú és meghajlított mogyorófából készül. Erre ráhúzzák a zsák száját, és így könnyedén megtöltheti az ember a zsákját.

A káva létrejöttének története is van. A régi időkben a gazdaasszony fogta a zsák száját, míg a molnár merete bele a lisztet. Történt egyszer azonban, hogy a molnár igen felöntött a garatra, de nem a malomban lévőre, hanem a sajátjára. Mikor a gazdaasszony ezt észrevette, nagyon megharagudott a férjére, és kijelentette, hogy ha volt olyan nagy legény, hogy inni tudott egyedül, hát most merje a lisztet is egyedül a zsákba. A székely ember hihetetlenül makacs és nagyon fontos a büszkesége. Ez alól a molnár sem volt kivétel. Sehogy sem akart bocsánatot kérni a feleségétől, és eltökélte, hogy megoldja egymaga a problémát. Így hát fogott egy mogyorófa ágat, azt meghajlította, és így készült el az első káva.

Leginkább búzát, zabot, rozsot, árpát és törökbúzát (kukoricát) őrlnek. Vízmalmunk gyöngykását és búzakását is őrlött és őrl. Ezt úgy készítették, hogy a lisztlefolyó lyukat bedugták, egyszerre kb. fél véka árpát vagy búzát a kőpár közé engedtek. A követ 2-3 óra hosszat járatták, majd a leengedés után a gyöngykását kiostálták a korpától és a héjától. Egy véka búzából és egy véka árpából fél véka kása lett.

A jó őrlés érdekében igen fontos volt a kő rendszeres vágása, mert a vágatlan kővel őrlött liszt tésztája ragadós, nagyon lassan kel meg. A malmok teljesítőképességét az határozza meg, hogy mekkora a *zserébfő*, a kerék átmérője és szélessége, valamint a víz járása.

A molnárok mellékfoglalkozásai

Az évszázadok során a molnárok számos mellékfoglalkozást gyakoroltak. A malomban többféle mesterséget is ismerni kellett. Egy jó molnár jártas volt az ácsmesterségben, rendelkezett a malomszerkezet felszereléséhez szükséges mechanikai ismeretekkel is. Másik foglalkozása a malomkőfaragás volt.

A legtöbb molnár földműveléssel is foglalkozott. Gazdaságuk jórészt önellátásra, az állatok eltartására és a kikerülő hulladék felhasználására volt beállítva. A molnár-feleségek szővel-fonással foglalkoztak.

Mint más foglalkozások esetében a molnárok körében is kialakultak egyes babonások. Így például minden malomban az ajtó mellett megtalálható a szerencsepatkó, a kerék alatt pedig szerencsefű (nadragulya), melyet nagy figyelemmel gondoztak vízzel és szesszel, hogy a malom szerencsés maradjon.

Ha a molnár szerencséjét el akarta valaki rontani, dögölt kutyát engedtek a vízkeréken alá.

Vezető tanár: *Mirk László*

Csergő László

Adatközlők: *Lovász Attila* (55 éves, Gyergyószentmiklós, Békény utca), *Demeter Ibolya* (56 éves, Gyergyószentmiklós, Virág negyed 5/A/1), *Szabó-Nagy Klára* (56 éves, Gyergyószentmiklós, Virág negyed 45/A/10), *Portik Nándor* (55 éves, Gyergyószentmiklós, Bucsín negyed, 8/D/7), *Tinka Kálmán* (60 éves, Gyergyószentmiklós, Rózsa utca 40.), *Portik Irén* (49 éves, Gyergyószentmiklós, Virág negyed, 45/B/6), *Gáll Gyöngyvér* (45 éves, Gyergyószentmiklós, Kossuth Lajos utca 67.)

Felhasznált irodalom: *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. Pest, 1868; *Tarisznyás Márton*: Gyergyó történeti néprajza. Akadémia Kiadó. Bp. 1982.

Székelykapu faragása a hargitai Kápolnás faluban

Kápolnásfalu, Hargita megye közepe táján, a Hargita-hegység nyugati oldalán lévő fennsíkon, Csíkszerdától 33, Székelyudvarhelytől 22 km távolságra található. A székelyek lakta település, kb. 2200 lakója van, 730 házzal. Legtöbben mezőgazdasággal foglalkoznak, de sokan járnak gyárakba dolgozni (kb. 800 fő), és van néhány értelmiségi is (kb. 40 fő). A község nevét, a hagyomány szerint arról kapta, hogy sokáig csak egy kis kápolnája volt, amit 1710-ben építettek fából. Ezt a kápolnát lebontották és a helyére 1797-ben építették a jelenlegi templomot.

A község területén a Kis-Homoród pataka és a Csonka pataka folyik át, mindkettő a Hargita oldalából ered. A vidék nagyon gazdag borvízforrásokban, mert a Hargita vulkanikus eredetű hegy. Sokan ivóvízként használják a homoródfürdői, valamint a felszegei borvízforrások vizét.

Falunkban nagyon sok, szép faragott székely kapu található. A legtöbb kisebb, két méteres kapu – ezeket *gyalogkapunak* nevezik –, de vannak akár három-négy méteres kapuk is. Ezek a *kötött kapuk* már ritkábban fordulnak elő. Sokszor csak a kapulábak vannak kifaragva, de ha a gazda módosabb, akkor a kaputáblákat is kifaragtatja. A jó kapu kitarthat egy emberöltőig vagy akár tovább is, így tartják a falubeliek. Az egyik legrégebbi kaput 1943-ban állították. Ez ma már csak támasztó deszkák segítségével áll a lábán, nagyon megkopott, a minta és az írás csak nagyon nehezen látható, de a Székely címer még most is jól látszik.

Kikérdeztem olyan embereket, akik faragnak kapukat, hogy ők hogyan dolgoznak, hogy munkálják meg a fát:

A kapufaragás előkészületei

Ha valaki kaput szeretne állíttatni, először elmegy egy kapufaragóhoz, megmondja a szándékát, és hogy milyen szeretne: gyalog- vagy kötött kaput. Ekkor eldöntik, hogy milyen méretű fából csinálja a faragó. A gazda beszerzi a megfelelő faanyagot, ez többnyire cseres- vagy tölgyfa. Úgy tartják, hogy a favágáshoz a legmegfelelőbb időpont a karácsony előtti holdfogyta, mert ilyenkor pihen a fa, így nem esik bele a fába olyan hamar a szű.

Miután levágták a fát, hazaviszik, és valahova árnyékos helyre, egy méter magasra teszik, hogy ne főjön fel a héjába. A kapu tervezett magasságánál fél méterrel hosszabb kell legyen az anyag. Rönkül legalább egy évig kell száradjon, mert felszáradnak vagy száraznak kell lennie, hogy meg lehessen munkálni.

Ha nem teszik bele a kapulábakat a földbe és a fa átmérője engedi, akkor középen elhasítják, mert így kevésbé „dolgozik” a fa. Ha beleássák a lábakat a földbe, akkor minden lábna egy tő fa kell, amit egy-másfél méter mélyre ásnak. Azt a részt, ami a föld alá kerül *megettüzelik*, vagy fáradt olajjal átítatják. Gömbfául, hogy ne repedezzen be, nem hántják le a fa egész héját, csak néhány hosszú, vékony csíkokat és agyagot gyúrnak, amivel a fa végét bekenik. Ha valakinek nincs ideje megvárni, amíg a fa magától megszárad szárítóba teteti, ahol két hét alatt megszárad.

Kivágva, legyalulva a kicsi kapunál az oszlopok 2,20–2,30 m hosszúak és 20–26 x 12–15 cm szélesek. Kötött kapunál a magasságot a gazda adja meg, aszerint, hogy minek kell alatta beférnie, a lábak szélessége nem változik.

A gyalogkapu összeállítása

Először simára legyalulják a lábakat és a három lábat rögzítik (deszkákat csavaroznak rá), hogy ne mozduljanak el.

A gyalogkapunál a két lábat *kontyfával* kötik össze, amit belevésnek a lábakba. A sarkokban hónalj-kötést használnak, e fölé kerül a galambdúc, amit legvégül zsindelemmel, vagy cseréppel fődnek be.

Ezt követi a *kicsi nyíló* elkészítése. A nyíló udvar felőli részén található két *heveder*, és egy *slégtámasz*, amire a deszkákat szegeznek fel. Erre kerülnek majd a tükrök, és a díszítések, de majd csak a faragás után.

A *nagynyílókat* készítik el ezután. A lábakhoz fogatják a *kapuzábét*, és ha egyfelé nyílik, másik felől található az *ütköző*. Alul és felül található egy-egy *heveder*, és egy *slégtámasz*. Ha pedig kétfelé nyílik középen található a *pihenő*, itt két *slégtámasz* található. Erre szegezik fel a deszkákat. Középre általában szoktak valami díszet rakni, többnyire egy faragott tulipánt.

A kötött kapu összeállítása

A nagykapuknál *szemöldökfával* kötik össze a két lábat, itt is használnak hónaljkitést. A szemöldökfa fölé kerül a *tükör*, ami lehet nagyobb vagy kisebb, attól függően, hogy mekkora lesz a *nagynyíló*, hiszen a *kicsi nyíló* legfeljebb 2, 20 méter magas, de a *nagy nyíló* akár 3, 80 méter magas is lehet. A tükör fölött egész hosszan található a *kontyfa*. Ezzel kötik össze a három lábat, majd a nagy nyílót (nagy kaput) csinálják meg.

A kötött kapu egyfelé nyílik. Azt is ugyanúgy készítik el, mint a kicsi kaput, és a nagynyílónál is csinálnak tükröt.

Miután összeállították következnek a minták felrajzolása, kivésése.

A mintákról

A minták általában falvanként változnak, Kápolnás falura a kúszó virágok, a tulipán, a szegfű jellemző, de főként a mestertől függ, hogy milyen mintát farag. Vannak nagyon különleges minták is: pl. címér, földművelő ember ekével, lóval stb. A mintát rajzolatják kérésre, vagy igazodhatnak vele a faluban találhatóéhoz.

A kapulábak megfaragásánál többnyire a hagyományokat követik, *futóvirágokat* alkalmaznak két vagy háromsorosan, attól függően, hogy mennyire módos a gazda. Néha állatokat is faragnak a kapulábakra, példaként a szarvast. Kezdomotívumként legtöbbször *csokros tulipánt* használnak, ebből indulnak ki fölfele az indák, máskor csak egy virággal kezdik.

A kapufaragás

Miután összeállították a kaput, kezdenek neki, hogy felrajzolják a mintát és kivessék. A felrajzolás után az *íróvésővel* kezdik a munkát. Sokféleképpen ki lehet vésni a mintát, ezért nagyon sokféle vésőt használnak. Lehet homorúan, domborúan vésni, nagyon sokszor szépen ki is cifrázzák. Külön ki kell faragni a három lábat, a hónaljkitéseket, a tükröket, majd amikor ezzel kész vannak, felrakják a tükröket a szegőlécek segítségével a kicsi nyílókra. Ha kifaragták a kaput következik a kapu felállítása.

Kapuállítás

A kapuállítás nagyon fontos esemény a családban. Legelőször a kapu helyére ásnak egy nagy gödröt, amibe belerakják a kapulábakat, U vasat, vagy kőlábat, ezt beállítják függőlegesen, bemérik a távolságot, s a vízszintet. Ezt kitámasztják, majd bebetonozzák. Legalább egy hétig száradnia kell, majd a lábakhoz hozzáfogatják a kaput. Az utóbbi időben nem állítják földbe a kaput, mert az nagyon hamar elkorhad, a föld színénél.

Miután a kaput felállították, elkészítik a galambdúcot. A kontyfa tetejére keresztbe odafo gatnak két-három deszkát, ez adja a galambdúc szélességét, erre rakják a keretet, majd alulról feldeszakazzák. Kifaragják, kicsipkézik a galambdúc szélét, a tetejére zsindelet vagy cserepet tesznek.

A zsindelet bogmentes fából vékony 5-6 mm vastagságúra hasogatják, kézzel meggyalulják, kézvonóval a végeit meghúzzák.

Feliratok a kapuknál

A gyalogkapunál a kontyfára, a kötött kapunál a szemöldökfára szokták felírni (felvésni), hogy ki, mikor állíttatta. A kapu készítőjének nevét nem írják fel. A kötött kapunál a kontyfára néha egy-egy rövidebb idézetet vésnek fel, arról, hogy vendégszerető a ház gazdája.

A kapufaragókról

Molnár István (született 1953), az 1970-es években kezdett kaput faragni. Gergely Ferenctől tanulta a mesterséget, nála segédkezett egy télen, ezután a saját kapuján kísérletezett, majd elkezdett másnak is faragni, az elsőt Molnár Gábornak. Eddig ötvennél is több kaput készített Kápolnáson, Szentegyházán, Keresztúron, Csíkszeredába, Csíkszentgyörgyön, sőt még Magyarországra is. Itt Kápolnásfaluban 1980 és 1987 között akinek jó kapuja volt az is lebontotta és új, szép *székelykaput* csináltatott magának. Molnár István egy kicsi gyalogkaput egy hónap alatt készít el, egy nagy kötött kaput másfél-két hónap alatt. Manapság már *ácskodással* dolgozik, mert nem nagyon van, akinek kaput csináljon. Esetleg sima, nem faragott kaput csináltatnak vagy pedig *nyílókat*.

Ferencz Vilmos (született 1960) a kapufaragást nem tanulta senkitől, amikor a saját kapuját készítette, akkor próbálgatta ki a különböző mintákat. Azóta már faragott néhányat. Gyalogkaput ötöt, kötött kaput pedig kettőt, most készíti a harmadikat. A kötött kapunál mindig használja a *székely* címet. Egy gyalogkaput 25, egy kötött kaput 35 nap alatt készít el. Ez a munka neki mellékfoglalkozás, hiszen emellett még gyárban is dolgozik és gazdálkodik is.

Vezető tanár: Mirk László

Péter Katalin

A bakonyi fafaragás és Németh Gábor művészete

A Dunántúlon, de főként a Bakonyban élő népek életét az erdő határozta és határozza meg ma is. A XVIII. században az ott élők közül a pásztorokat tartották a fafaragás mestereinek. Voltak díszesebb tárgyakat előállító földművesek is, de ők nem tudtak annyi időt fordítani mesterségükre, így kezükből jóval kevesebb munka került ki.

A pásztorok a falvaktól gyakran távol, tanyákon, pusztákon éltek, mindennapi életükhöz szükséges eszközeiket, tárgyaikat, maguk készítették el. Amíg a jószág legelt, bicskájukkal, a *bicsókkal* a megmunkálás egész folyamatát elvégezték. Szorosan együtt éltek a foglalkozásukhoz kapcsolódó tárgyakkal, a pásztorbottal, juhászkampóval és a tülkökkel.

Amint az egykorú ábrázolások is bizonyítják, a pásztorok a múlt század elejétől sokat adtak a külsejükre. Kedvelt ruhadarabjuk volt a cifraszűr, amelyet tiltások ellenére is viseltek. Sőt éppen a cifraszűr árának megszerzése révén kerültek nemegyszer szembe a törvénnel. Amilyen igényes volt a külsejével, ruhájával szemben, éppoly igényes volt eszközeivel, használati tárgyaival szemben is. Gondosan kiválasztották az anyagot, ami legtöbbször fa vagy szaru volt. Faanyagnak legszívesebben szilvát, körtét, diót, juhart, nyírfát használtak. A faragók jól ismerték ezek tulajdonságait, így különféle tárgyak elkészítéséhez más-más faanyagot használtak, sőt gyakran hónapokig nem nyúltak a félretett fához, csak amikor már alkalmasnak találták a megmunkálásra. Szerszámaik a már említett *bicsók* volt, de dolgoztak még *borotvakéssel*, *fúróval*, *vésővel*, *árral* és egyéb szerszámokkal, amelyeket szintén maguk készítettek, nyelvüket kicifrázva.

A következő technikákkal dolgoztak: a karcolás (*karcolás*), a domború faragás, a spanyolozás és a berakás. A karcolás: a díszítmény finom felületi karcolása, amit aztán bedörzsöltek kalapzsírral, korommal, vagy más festőanyaggal, s amikor a felületet lesimították, a karcolt részekben ott maradt a festék s a színezett díszítmény. A domború faragásnál a faragó mélyen a fa felülete alá hatolt a késével, a felesleges részeket eltávolította, miáltal a díszítmény plasztikussá vált. A spanyolozásnál egy-két milliméter mélyen kivésték a színezendő minták helyét és az így keletkezett mélyedéseket a díszítményeknek megfelelő színű *spanyolviasszal* töltötték meg. A berakás – ólommal, cinnel, rézzel, kaucsukkal – lényegében hasonló módon történt.

A díszítmények között egyaránt szerepelnek az egyszerű geometrikus motívumok, valamint a virág- és növényornamentika, az állat- és emberfigurák, olykor jelenetek és egész törté-

netek a pásztoréletből, a betyárvilágból, a magyar nép történelmi múltjából. Az ábrázolás-mód legkülönfélébb változataival találkozhatunk a lényegre szorítókozó stilizálástól az aprólékos naturalista ábrázolásig. Mindenesetre Herman Ottó használta először a pásztorművészet kifejezést, ugyanis pásztoraink tevékenysége valóban művészi alkotásokat hozott létre. A használatra alkalmas tárgyban nemcsak ügyessége, gyakorlati készsége, hanem szépérzéke is kifejezésre jutott.

Az egyéniségek érezhető nyomot hagytak a technikákban. A magyar pásztorfaragás a Dunántúlon kívül az Alföldön, a Tiszántúlon és a Felvidéken a legkiemelkedőbb.

A népi faragóművészet nem szorítkozik a pásztorművészetre; viszonylag régi hagyománya van a faluban élő parasztság között is. A falusi kisiparosok, kismesterek, ácsok, bognárok a nép számára, általában a nép ízlése szerint készítettek kisebb használati tárgyakat, ládákat, székeket, egyéb bútordarabokat, kapufélfákat, más házdíszítményeket és fejfákat.

Szeretném bemutatni Németh Gábor bakonyi fafaragót, aki Veszprémvarsányban él és alkot. 1926-ban született Veszprémvarsányban, életét végigkísérte a fa. Volt szerencsém megcsodálni az általa készített gyűjteményt és személyesen is megismerhettem. Mint kiderült szerte a világban, még Ausztráliában is található a faragásaiból.

A megmaradt gyűjteményben, aminek nagy részét feleségének ajánlotta, cseresznye-, Barack-, és szilvماغból faragott gyöngysor is található, amely minden magjának más-más virágmotívum az ékessége.

Ostort is készített ólomberakásos nyéllal, nyolcágas fonású, díszes börsallangokkal ellátva. Bot is szerepel munkái között. Szárán végigtekeredő kígyó a dunántúli pásztorfaragások sajátja. A kígyó gyakran tart békát a szájában. Ez a jelenet egy hiedelemmel kapcsolatos, mely szerint hét főbűne bocsátatik meg annak a pászornak, aki a békát elveszi a kígyótól. A fokos unokájának készült, almafából. A békát fogó motívum itt is jelen van, de minden más részt virágok töltenek ki.

Mángorlót, szapulófát, *csanakot* (ivócsészét), furulyát, dohánydobozt is fellelhetünk munkái között, valamint faragott széktámlákat is. Mint hagyománytisztelő faragóművész Gábor bácsi is készített asztalt, faragott székekkel. Az ékelt asztal és a négy szék égerfából készült, domború faragással. Kontyolt székek ezek, ahogy a Dunántúlon nevezik. A széktámlákon az életfa motívum látható, valamint margaréta és tulipán sajátos stilizálásban. A monogrammal ellátott, szívből kinövő életfa, a támláján lévő szív alakú nyílást veszi közre. A domború faragás fény-árnyék hatása hangsúlyozza a faragott motívumokat. Készültek Gábor bácsi keze alatt olyan, kontyos székek, amelyeknek mélyített lapos faragása van. Ezek a széktámlákon ismételtelen szerepet kap az egymással szembehegyezett madár motívum, a szerelem régi szimbóluma. Kicsi szék is készült, melynek az ülőkéje hasonlóan mélyített lapos faragású.

A millicentenárium alkalmából Veszprémvarsány polgármestere felkérte Németh Gábort, hogy faragjon egy kopjafát. 1996-ban avatták fel. Az alkotás a székely formavilágot hordozza magán és ma is látható a falu központjában.

Németh Gábor munkássága és művészete hozzájárult, hogy a múlt gazdagsága fennmaradjon és további nemzedékek emlékezetében őrizze a népművészet felejthetetlen értékeit.

Gábor bácsi méltó utódja fia, Németh István, aki Lázin él, és apjához híven továbbélteti a Dunántúli fafaragás hagyományait.

Prágai Gábor

Forrásanyag: *Domanovszky György:* A két Kapoli. Bp. Corvina Kiadó, 1983.; *Fátyolné Erdélyi Ella:* Németh Gábor művészete. Veszprémvarsány, 2001.; *Gósiné Németh Éva:* A dunántúli pásztorfaragások sajátossága. (Kézirat); *Lengyel György:* Fafaragás. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1961.; *Manga János:* Pásztorművészet. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1963.

EMLÉKHELYEK

A lengyelországi Árva és Szepesség magyar emlékei

Talán kevésbé közzismert, hogy a trianoni békeszerződés során Lengyelország is részesült az országdarabolásból. Lengyelországhoz csatoltak Szepes és Árva vármegyéből összesen 519 km² területet, 23 662 zömében lengyel és szlovák, illetve a kettő közti nyelvjárást beszélő gorál lakossal. A II. világháborúban a németek oldalán Szlovákia is megtámadta Lengyelországot, s ez a rész 1939–1945 között az önálló Szlovákiához került. A két terület egymással nem érintkezik, Zakopanétól északkeletre illetve északnyugatra található, s onnan könnyen felkereshető.

A lengyel Árva

1920-ban tizenhárom Árva megyei falu került Lengyelországhoz, közülük kettőt 1924-ben Csehszlovákiához csatoltak, cserébe egy egy másikat adtak Lengyelországnak, így jelenleg 12 egykori árvai község tartozik Lengyelországhoz. Ezek a falvak a XVI. század végén, a XVII. század elején létesültek, amikor Thurzó Ferenc, majd Thurzó György Árva várának urai elrendelték a vidék benépesítését. Északról lengyelek, délről, Szepesből és Árvából tótok, a Kéleti-Kárpátokból vlach pásztorok érkeztek a vidékre.

A Magas-Beszkidékben, a Fekete-Árva folyó völgyében fekszik *Oravka* (Orawka) falu. 1585-ben jött létre az árvai uradalom részeként. Plébániája 1650-ben létesült. A környék legértékesebb műemléke az 1651-ben fából épült egyhajós, késő gótikus *Keresztelő Szent János templom*. Belsejében a hajót diadalív választja el a szentélytől. A diadalív egyik oldalán Lippai György esztergomi érsek címere, a másik oldalon a sasos császári címer látható. Berendezése, az oszlopos, szobordíszes főoltár, a mellékoltárok, a szószék barokk stílusú. A mennyezetet festett kazetták borítják. A barokkbelső szerves részét alkotják a híres táblaképek, festmények.

A magyar szentek talán legteljesebb festett „panteonja”, színes tablója található a fatemplomban, ötven festett képpel. A XVIII. század elején Barna Gábor volt a plébánosa, aki Antoni Tuszyłski mesterrel festette a képeket. A templomban Hevenessi Gábor 1692-ben Nagyszombatban megjelent *Régi magyar szentség* című könyvében felsorolt létező vagy talán csak a legendák világába sorolható magyar szenteket, boldogokat ábrázolták. A szentély bal oldalán az Árpád-házi szent királyok, majd a szentélyben a velük rokonságban lévő uralkodók, szentek találhatóak. A szentély két oldalán álló stallumokon magyar püspökszenteket láthatunk.

Szent István király képe közvetlenül az oltár jobb oldalán látható. A kép a jól ismert ábrázolás: Szent István Szűz Mária oltalmába ajánlja országát, a koronát nyújtja felé. Szent László királynak egy ritka ábrázolása látható itt, egy pajzson elhelyezett szablyát tart, ami rózsafüzérrel van körültekerve: a szent király felajánlja kardját a Szűzanyának. A latin felirat szerint: Szent László, Magyarország királya, aki úgy szokott harcolni, hogy a rózsafüzért a kardjára tekeri. Ez a lengyel nemesek szokása volt. A rózsafüzér a hitért való harcot jelképezte. A jobb oldalon van Szent Imre herceg és Szent Erzsébet képe is.

A főoltár másik oldalán található Salamon király képe, aki a középkori hagyomány szerint a mogyoródi csatavesztés után Isztriába ment, és Pólában remeteként élt haláláig. Mellette látható Jagelló Kázmér, Albert király unokája, Mátyással szembeni trónkövetelő, majd Skóciai Szent Dávid király, akit a hagyomány Szent Margittal köt össze. A püspökök között látjuk a vértanú Szent Gellértet, Anjou Lajos ferences szerzetesből lett toulouse-i püspököt, aki Nagy

Lajos király nagybátyja volt. A lengyelek által leginkább tisztelt magyar szentek, Szent Kinga (Kunigunda) és Szent Hedvig (Jadviga) királynő ábrázolása is megtalálható a templomban.

A szerzetesek közül itt látjuk a lengyel származású Szent Zoerárdot, aki a Nyitra melletti Zobor-hegyen remetéskedett. Boldog Szádok domonkos szerzetes Itáliából jött hazánkba, és Lengyelországban halt vértanúhalált. Kapisztrán János ferences szerzetes 1456-ban a keresztes hadak élére állt, és így segítette Hunyadi Jánost a nándorfehérvári győzelemben. Képfelirata szerint: Kapisztrán Szent János kergette el a törököket Belgrád falai alól. A képzelet szülte legendás alak Eskandely Máté, aki Budán született, s Marco Polohoz hasonlóan kalandos élete során Indiába, Kínába is eljutott.

A karzat korlátja alatti díszítő képsorok a tízparancsolat ábrázolása mellett a régi falusi életből vett jeleneteket is megelevenítik. Felismerhetők a népviseletben lévő helyi gorálok és a magyaros zsinóros ruhájú hajdúk.

A templom melletti temetőkertben két magyar egyházi személy, Várzély Máté és Vitkay Pál több mint egy évszázados síremléke található, akik a felső-árvai egyházmegyében működtek. Ez utóbbi sírköve az utóbbi évtizedben sajnos megváltozott, lengyel feliratú modern kőre cserélték ki.

Az egykori Árva vármegye északkeleti szögletében lévő falu a Budapestről Besztercebányán át Krakkóba vezető főútvonal mentén található, érdemes itt megállni és megnézni ezt a nemesen egyszerű, de magyar emlékekben gazdag fatemplomot.

Jablonkától északnyugatra, a hegyek között található Felsőzubrica (Zubrzyca Górna). Az árvai uradalom ügyeit helyi emberek közül kiválasztott soldátok, falubírók intézték. Ők félig paraszti, félig úri életformát éltek, közülük egyesek megmagyarosodtak. Ilyen volt a Monyák család, amely kurucok elleni harci érdemeiért 1673-ban nemesi oklevelet kért Lipót császártól, és meg is kapta a magyar nemesi címet. 1784-ben fából készült udvarházuk Felsőzubricában látható, ma az Árvai Néprajzi Park irodája található benne. A család leszármazottai 1937-ig lakták, majd a Lengyel Államkincstárra hagyták. 1955-ben itt nyílt meg az első lengyelországi skanzen. A skanzen bemutatja Felső-Árva népének építészetét, gazdálkodását, kultúráját, mindennapi életét.

A Liptói-havasok legmagasabb része, a nemzeti parkká nyilvánított Babia Góra hegy tövében található Felsőlipnica (Lipnica Mala) falu, aminek temploma első királyunk nevét viseli. A *Szent István templom* és a fa harangtorony a XVIII. században épült.

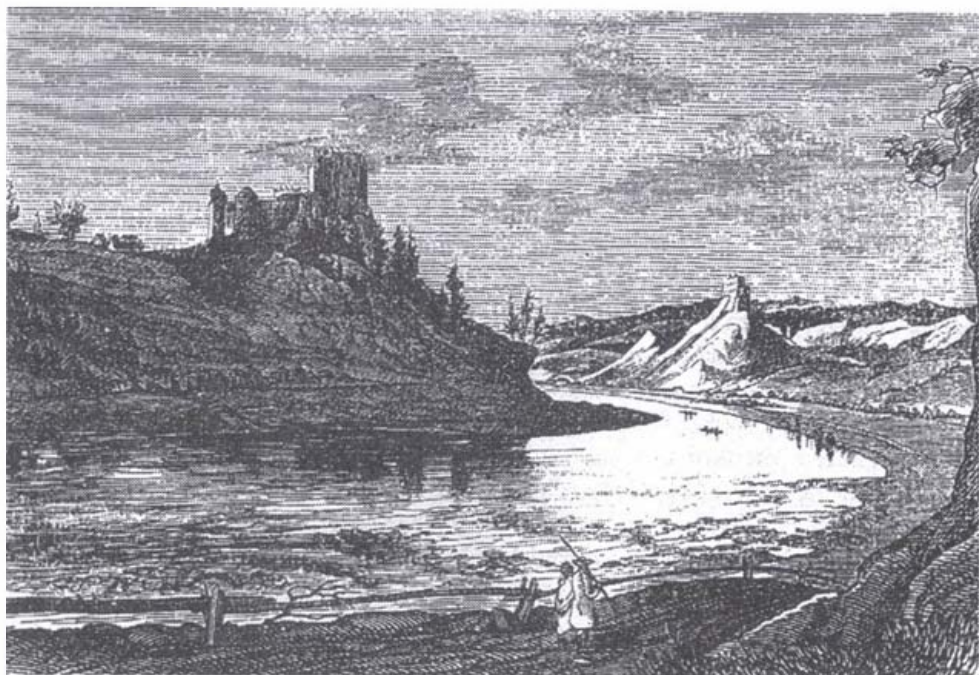
Podvilk (Podwilk) az utolsó történelmi árvai falu a Krakkó felé vezető főúton, itt húzódott a hajdani országhatár. A faluból származik a Divéky család, melynek legismertebb alakja a lengyel-magyar kapcsolatokkal sokat foglalkozó Divéky Adorján történész. Udvarházuk az 1970-es évekig állt, amikor leégett.

Az 1767-ben emelt *Czesztochowai Szűz Mária templomban* az oltár két oldalán Szent István és Szent László szobrát találjuk, mint anyai más helyen a Kárpát-hazában.

A lengyel Szepesség

A Szepesség Lengyelországhoz került részének területe mintegy 200 km², észak felől a Bialka és a Dunajec folyók határolják, ezzel 13 szepesi falut csatoltak Lengyelországhoz. Zsigmond király 1412-ben jelentős kölcsön fejében Ulászló lengyel királynak elzalogosított 16 szepesi várost. Ezek egészen 1769-ig lengyel uralom alá tartoztak. Ez a tény gyakran szolgált hivatkozási alapul a Szepességre vonatkozó lengyel igények megfogalmazásakor. Ez a terület azonban a nedeci uradalomhoz tartozott, ami mindvégig magyar kézen maradt.

A lengyel Szepesség legfontosabb települése a Dunajec jobb partján lévő *Nedec* (Niedzica). Nedec várát Károly Róbert király híve, Drugeth Vilmos nádor építtette 1330 előtt néhány esztendővel a folyó fölött álló sziklás hegyormon, határőr-erődítményként. Eredeti neve a folyó után Dunajec vára volt. Ekkor még csak a ma is meglévő öregtoronyból, az ehhez épített lakóhelyiségekből és kápolnából állt. A magyar-lengyel határon fekvő település fontos útvonal mentén fekszik. Az erre vezető útvonal kicsit hosszabb, de kényelmesebb volt, ezért sokan választották. A Dunajec völgyét emiatt magyar útnak is nevezték. 1342-ben Nagy Lajos király a Dunajeci családnak adományozta, majd a család kihalásával 1401-ben a Berzeviczyké lett. 1412-ben Jagelló Ulászló lengyel király követei itt adták át Zsigmond küldöttségének a 16 sze-

Nedec vára (Csorba Csaba: *Legendás váraink*. Magyar Könyvklub. Bp. 1999. 209. old.)

pesi városért a kölcsönösséget. 1470-ben Szapolyai Imre szepesi gróf, nádorispán kezére került, tőle öröklő testvére István, majd az ő fia János, későbbi magyar király. A Szapolyaiak megerősítették és kibővítették a várat. 1526 után többször cserélt gazdát a vár, tulajdonosai közt volt a hírhedt lengyel kalandor Laski Jeromos, aki elzálogosította Lomnicai Horváth János szepesi prépostnak. Tőle unokaöccse Palocsai Horváth György vette meg 1589-ben, aki felső-magyarországi reneszánsz stílusban átépítette, és kényelmes lakhellyé rendezte be. Megépült a középső és alsó vár, szabálytalan alakú hengeres toronybástyákkal, ovális kapuvédőművel. A kapu felett kőtábla hirdeti a munkálatok 1601 évi befejezését. Története során többször kifosztották, feldúlták a várat, de igazi ostromot sosem állt ki, mivel távol esett a török végektől vagy az erdélyi hadjáratok útvonalától. 1670-ben az Olaszhonból ideköltözött Giovanelli bárói család kezébe került, akiktől 1683-ban Thököly kurucok foglalták el rövid időre. 1776-ban ismét a Horváth család tulajdonába került, akik újjáépítették, felújították, főleg Horváth András fordított nagy gondot a vár javítására, rendbetételére. Az 1823-ra elkészült helyreállítás öröme három vármegyére szóló vígasságot rendezett, kétszáz vendéget mulattatva napokon keresztül. S hogy emlékezetes maradjon a dárídó, búcsúzóul – régi szokás szerint – még ráverték egy lapáttal minden vendég hátsó felére is. 1857-ben hunyt el az utolsó Horváth, s leányágon a Salamon család lett tulajdonosa. A család egészen a második világháború kitöréséig lakta. Utolsó úrnője Bethlenné Salamon Ilona grófnő volt, aki Budapesten halt meg 1964-ben. A várat 1945-ben államosították, s a következő évtizedekben ásatások és helyreállítási munkák kezdődtek el.

A reneszánsz csipkés oromzatú részleteket csak a nyugati és északnyugati bástyafalak őrizték meg, a hajdani sgraffito díszítésnek azonban már kevés nyoma van. Díszes kapuja már barokk, kagylós keretbe van foglalva, felette címerrel és az 1601-es évszámmal. Bár falai épek, a régi díszítésből csak kevés maradt meg. A gótikus kápolna szentélyfalán XV. századi falkép töredékek láthatók, melyek Krisztus keresztre feszítését ábrázolják. A várban jelenleg múzeum található, régi bútorokkal, fegyverekkel berendezett gerendamennyezetes helyiségekkel, ahol számos magyar vonatkozású képet, okiratot is felfedezhetünk. Az egyik falon elhelyezték az egykori tulajdonosok, a Berzeviczy, a Drugeth, a Szapolyai, a Laski, a Giovanelli, a Horváth és a Salamon család címerét. A felső vár mintegy 80 méterrel emelkedik a folyó

szintje fölé, ez alatt déli és keleti irányban található a kiterjedt erődrendszerekkel rendelkező középvár, és az egyetlen falóvezetből álló alsóvár. Fekvése festői, a felső vár teraszáról pompás kilátás nyílik a környező tájra, a Dunajec felduzzasztásával kialakított víztározóra és a folyó túloldalán található, ma már omladozó lengyel határvárra Czorsztyra. A közelből indulnak a tutajtúrák a Dunajecen, a Pienninek-hegység szorosán keresztül, ami csodálatos élményt nyújt a résztvevőknek.

Nedec *Szent Bertalan templomának* szentélye és ablakai XV. századiak. A hajó boltozata barokk, oltárképein Szent Bertalan életéből vett jelenetek láthatók. Egy évtizede a szentélyben értékes freskómaradványokra bukkantak.

Nedecről kis körutat tehetünk a lengyel Szepesség további látnivalóinak megismerésére.

A közeli *Frigyesvágása /Fridman/ (Frydman)* faluban több érdekes műemlék található. A falut valószínűleg 1308-ban alapították, első említése 1320-ból való. A határmenti település fontos szerepet játszott a két ország közti kereskedésben. A mintegy hatszáz méteres összefüggő pincerendszerében a magyar (elsősorban tokaji) borokat tárolták, egy részét palackozták, mielőtt továbbszállították Lengyelországba. A kétszintes pincerendszert műemlékké nyilvánították.

A kora gótikus, támpilléres fallal körülvett *Szent Szaniszló templom* a XIII. és a XIV. század fordulóján épült. Két keresztboltozatos, háromoldalú apszissal bíró szentélyét és a hajót barokk stukkó lombfüzérek díszítik. A belső berendezés is barokk, az oltár, a karzat gazdagon díszített. A hajó északi oldalához illeszkedik az 1786-ban épített nyolcszögletes *Karmelita Szűz Mária kápolna*, amelyben különleges, fából készült rokokó Szentháromság oltár található. Kékre festett famennyezetét középen a Szentháromság és Mária odaszegezett szobra, szélén kör alakban muzsikáló angyalszobrok díszítik. A négyszögletes templomtorony XVII. századi reneszánsz pártázatos, amelyet a Szepesség és Sáros számos településén láthatunk. A kerített falban álló harangtorony 1760 körüli, barokk stílusú.

Frigyesvágása *kastélyát* a Palocsai Horváth család építette a XVI. század végén. Építője talán ugyanaz a mester lehetett, aki Nedec várát is átépítette. Az eredetileg vízesárokkaal körülvett, kővekből rakott kastély négyszög alakú, főhomlokzatának közepén előreugró résszel, mely az épületet két egyenlőtlen szárnyra osztja. Sarkain zárt erkély található, hátsó homlokzatát két zömök saroktorony határolja. A kastély talán az Eperjes közelében található fricsi kastélyhoz hasonlítható, de kevésbé díszített, pártázatos volt. A XIX. század derekán Nedecel együtt a Salamon család birtokába került. Mivel nem laktak benne, állaga nagyon leromlott, s a XX. század elején el is adták. Sajnos új tulajdonosa egy pánszláv érzelmű pap teljesen átalakította, jellegtelen házzá építette át, ekkor tűnt el a pártázatos homlokzat, a faragott kődíszítményeket és a kőcímet az árok feltöltésére használták. Varjú Elemér, neves művészettörténész így összegzi véleményét: „Amit századok nem bírtak elrontani, elpusztította hetek alatt a csákány...Lehetne tökéletesebb szimbólumát találni lesújtott hazánknak?”

Béla korompa /Dunajackrempach/ (Krempach) község első említése 1439-ből való, bár eredetét a XIV. századdal, a Berzeviczy családdal hozzák összefüggésbe, a nedeci uradalomhoz tartozott. Főterén lévő kerített középkori *Szent Márton templomát* barokk stílusban alakították át. Belső díszítése a XVIII. századból való. A szepességi templomokra jellemző pártázatos torony van, ami a XVI. században épült. A falu szélén lévő XVIII. századi barokk *Szent Bálint kápolna* oltárképe 1516-ból való, egyik lefűrészelt oldalszárnyképén Szent István, Szent László és Szent Imre képe látható.

Újbéla (Nowa Bela) az egyetlen falu, amely a Bialka folyó bal oldalán található, ugyanis a folyó medre áthelyeződött, s a falu a folyón „túlra” került. Műemléke az 1728-ban épült barokk *Szent Katalin templom*, rokokó főoltárral. A templom különleges díszje a Szilassy János lőcsei ötvös által készített úrmutató. A falu közelében található a XVIII. századi *Mária Magdolna kápolna*.

Újterebes (Trebs, Trybsz) falu első írásos említése szintén 1439-ből való. A faluban található fából épült *Szent Erzsébet templom* 1567-ben épült. A templom háromoldalú apszissal záródik és a szentéllyel egyforma hosszú hajója van. A falakat és mennyezeteket 1647-ben készült értékes, Szent Erzsébet életét és más bibliai témákat ábrázoló festmények díszítik. Készítője Jan Ratulowski atya volt, aki a mennyezetén lévő freskókon a környező hegyeket is megörökítette. Ezt tartják a Tátra legrégebbi ábrázolásának. A mennyezet lapos, de a hajóban dongafor-

májú kereten nyugszik. A főoltárnál Szent Erzsébet szobra látható. Itt született 1845-ben Dénes Ferenc, a Tátra jeles kutatója.

Szepesgyörke (Jurgó, Jurgow) a hegyek közt, a szlovák határnál található. Legrégibb műemléke az 1670-ben épült zsindeborítású *Szent Sebestyén fatemplom*, melyet többször átalakítottak. Belseje gazdagon díszített barokk stílusú. Szentélye egyenesen záródik, négyzetes apszisát dongamennyezet fedi. A hajó és a szentély mennyezete gazdagon festett. A szentek képei mellett uralkodóan zöld színű növénymotívumokat ábrázoltak. A falazott harangtorony 1811-ből való. A falu központjában az egykori bíró házában található a Szepesség Népművészeti Múzeuma.

Felsőlápos (Felsőlaps, Lapsze Wyzne) falut 1463-ban említik először az oklevelek. A *Szent Péter és Pál apostolok temploma* az 1760-as években épült, szép rokokó oltárok és szószék díszítik.

Alsólápos (Alsólaps, Lapsze Nizne) első említése 1274-ből való, amikor a templomos lovagok plébániát alapítottak. 1593-ban a Horváth család birtoka lett. A *Szent Kvirinusz templom* a XIV. század elején épült, később többször átépítették. Hajójának famennyezetét Mária mennybemenetelének rokokó keretbe foglalt hatalmas festménye díszíti. Tornyán máig ott van a templomos lovagrend kettős keresztje.

Mielőtt visszaérne utunk Nedecre, kitérhetünk délre, a hegyek lábánál lévő kis falu *Szentmindszent* (Kacvin, Kacwin) meglátogatására. A falu legrégebb írásos említése 1320-ban történt. Jelentős műemléke a XV. században épült gótikus Mindenszentek templom, melyet később barokk stílusban építettek át.

Az egykori magyar-lengyel határvidéken lépten-nyomon magyar emlékekre bukkanunk. Ezek a műemlékek a Tátra északi oldalán, gyönyörű természeti környezetben találhatók. A faépítmények a helyi ácsok nagyszerű építőművészetét dicsérik. A falusi templombelső, festett képek a helyi népi ízlést és magyar művészeti örökséget ötvözik. Sajnos napjainkban mintha elfeledtük volna ezt a vidéket, ezért csak ösztönözni tudjuk az érdeklődőket, hogy egy-egy kirándulás kapcsán keressék fel ezt a tájat.

Udvarhelyi Nándor

Irodalom: *Bács Gyula:* Délkelet-Lengyelország Bp. 1981.; *Csorba Csaba:* Legendás váraink Bp. 1999.; *Divald Kornél:* Szepesvármegye művészeti emlékei Bp. 1905.; *Daniel Kollár-Ján Lacika-Roman Malarz:* A szlovák és lengyel Tátra Pozsony 1998.; *Kovács István:* Barangolások a lengyel Árvában Európai Utas 49. szám. Bp. 2002/4.; A „szentek fuvarosa” Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei Bp. 1999.; *H. Takács Marianna:* Magyarországi udvarházak és kastélyok Bp. 1970.; *Varjú Elemér:* Magyar várak Bp. 1933.

Árva vára – metszet (Varjú Elemér: Magyar várak Bp. 1933.)

Megemlékezés Móra Ferencről

Móra Ferenc születésének 125. és halálának 70. évfordulóján a 2004. évi diáknapot a diákok névadójuk tiszteletére rendezték meg a szegedi Móra Ferenc Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégiumban május 28-án. A több száz diákot megmozgató osztályok közötti versenyben feladatként kapták az osztályok, hogy ismereteket gyűjtsenek Móra Ferencről (pl. az internet segítségével), valamint olvassanak Móra-műveket. Élményeik alapján készítsenek tablót. Ezeket az iskola előcsarnokában állítottuk ki a verseny előtti napokban, és felhívtuk a diákönkormányzat tagjainak segítségével a tanulók figyelmét arra, hogy ismereteiket innen is bővíthetik. A szemléltető képért az osztályok pontokat szerezhettek.

A Móra-napot minden osztály egy játékos fejtörő megoldásával kezdte, Móra életéhez kapcsolódó keresztrejtvényt fejtettek meg és összerakták Móra: A csókai csóka című sorokra vágott versét. Az írásbeli feladatok megoldása után az osztályok a városban több állomást kerestek fel. A Somogyi Könyvtárban két helyszínen várták a könyvtárosok a diákokat, ők az író Mórát mutatták be. A tanulók láthatták legjelentősebb regényeit, tankönyvét, szegedi ihletésű műveit. Majd a hallottak alapján egy „totót” kellett kitölteniük. A Móra Ferenc Múzeumban Mórával, a történéssel ismerkedtek, megtekinthették a Móra-emlékszobát és a Móra ásatásairól szóló kiállítást, ahol szintén „totót” kellett kitölteniük a látottak alapján. Ellátogattak Móra utolsó, Szentháromság utcai lakásához (és találkoztak azzal a szomszédal, aki még ismerte Móra Ferencet), a Dóm téren és a Móra parkban lévő mellszobrokhoz, ahol az emléktáblák szövegét kellett leírniük. A Sella-háznál, az egykori Onozóné-féle kocsmá helyén pedig egy több darabra vágott Móra-arc képet raktak össze.

Az iskolába fáradtan, de élményekkel gazdagodva visszatérő diákok egy prózamondó versenyen vettek részt. Elhangzott pl. a Szeptemberi emlék (Móra diákéveiről szól), a Kalcinált szóda (Móra a mi iskolánk elődjéhez, a szegedi ipariskolához fűződő tanári élményeit írta le benne), és még más mesék, versek. A versenyen minden osztályt a legjobb prózamondó képviselhette, aki két héttel korábban választhatta ki a szövegét, és felkészülhetett a versenyre. Az osztály pontot kapott a szereplésért, a legjobb prózamondók pedig dicséretben részesültek. Az osztályok a novellákhoz kapcsolódó kérdéseket kaptak (pl. Milyen órába kiabál bele a főszereplő?, Milyen szakmákat oktattak az iskolában?), amiért szintén pontokat szerezhettek.

A nyertes osztály boldogan vette át a jutalomtortát, és minden diák fáradtan, de új ismeretekkel gazdagodva hagyta el az iskolát.

Szegedi diákok Móra Ferenc szobránál

Csángó Nap Csíkszeredában

2000. november 5-én Klézsén találkoztak a Moldvába hazatért fiatal értelmiségiek, a Csángómagyar Szövetség frissen választott vezetői, a csíkszeredai Domokos Pál Péter Alapítvány képviselői, a Kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem néprajzkutató tanárai, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, és az RMDSZ képviselői, valamint (az akkor még létező) Via Spei Ifjúsági Egyesület tagjai. Itt fogalmazódott meg a gondolata egy olyan kulturális nap szervezésének, vagy inkább találkozóznak, amikor kimondatik: „Fontos nekünk a csángó kultúra, amikor segítünk hátrányos helyzetben levő testvéreinken. Egy nap, mikor nem számon kérünk, hanem elfogadjuk őket. Amikor nem nevetjük ki, ha olyan *különösen* beszélnek magyarul. Amikor azt nézzük, milyen jól tehetünk értük. Amikor nem a politika dominál, hanem a szeretet. A Csángó Napon székel találkozik csángóval, magyar találkozik a magyarral. Ez az a nap, amikor az egyszerű emberek, az egyházak, a helyi önkormányzatok éreztetik a szeretetet, a magyarság összetartó és megtartó erejét. Amikor nincs széthúzás, nincs politikai torzalkodás, csak felelősségérzet van a csángókért. Amikor nincs szükség frázisokra, sem szólamokra, csak szeretetre, mert a csángóknak ma ez *kell*.” Ugyancsak ezen a találkozón készült el a következő évek Cselekvési Terve, amelynek alapelveként elfogadták, hogy a csángó kérdés megoldása kizárólag Moldvában lehetséges, tehát az őket szolgáló intézmények tevékenységét is itt kell lebonyolítani. „Tisztelettel kérjük támogatóinkat, hogy ebben a munkában támogassanak, illetve döntéseiknél vegyék figyelembe az alább leírt cselekvési tervet.” – fogalmaztak a résztvevők közös nyilatkozatukban.

Nem szólamokra, csak szeretetre...

„Nem szólamokra, nem frázisokra van szükség, hanem egyszerűen szeretetre és a szeretetnek az őszinte nyilvánítására”. Erre a felhívásra válaszoltak Sepsiszentgyörgyön, Kolozsváron, Nagyváradon, Gyergyócsomafalván, ahol azóta is rendszeresen megszervezik a Csángó napot és Csíkszeredában is ennek a fenti, egyszerű gondolatnak a jegyében zajlik évről-évre. A szervező, a Domokos Pál Péter Alapítvány elnöke, Borbáth Erzsébet örömmel nyugtázza minden évben, hogy semmi nehézségbe nem ütközik a szervezés, mert hagyománya van a csángómagyarok felkarolásának. 1990-től a József Attila Iskola minden évben befogadta a csángómagyarokat, majd később más iskolákba is jelentkeztek. Több száz moldvai magyar diák végezte el az általános iskola felsőtagozatát, vagy annak utolsó osztályait. Ezek a gyerekek szinte kivétel nélkül továbbtanultak(nak) valamelyik erdélyi középiskolában, vagy hazai és magyarországi egyetemen.

A Csángó Nap szervezésébe bekapcsolódott a Szakszervezetek Művelődési Háza, a Moldvai Magyarság Szerkesztősége, a Szent Kereszt Plébánia, az Apáczai Csere János Pedagógus Ház. A rendezvénynek hagyományosan van egy kulturális része, ahol bemutatkoznak a vendégek – köztük az évek során a rekecsinyiek, a klézseiek, a magyarfalusiak, pusztinaiak. Idén azt a 48 gyereket hívták meg, akik Csíkszeredában tanulnak. Ugyanakkor hívták össze azokat az értelmiségi fiatalokat, akik visszatértek Moldvába, azokat, akik ott küszködnek/küszködtek, egy-két évig vállalták, akár a vezetői szerepet is, de többen feladták, és utána elmentek. Az elmúlt években a csíkszeredai csángó napi rendezvényen egy-egy kerekasztal-beszélgetést szenteltek a csángószervezet vezetői bemutatkozásának, programjuknak, az oktatási problémáknak, Iancu Laura könyve kapcsán az irodalmi értékekről tartott vitának és a szentes énekekről szóló előadásnak, Nyisztor Ilona fellépése után. A moldvai magyarság értékeinek szép példáját mutatta a csíkszeredai Tanulók Háza Borsika táncsoportja is, amely moldvai táncokat adott elő a csíkszeredai közönségnek.

„Csíkszereda közvetve vagy közvetlenül hozzájárult ő kinevelésükhöz, ezért itt a helye ennek a beszélgetésnek” – mondta Borbáth Erzsébet. Az volt a szándékunk, hogy megmutassuk és a moldvai csángókkal érezzük, bennük tudatosítsuk, óriási értéket képvisel az ő kultúrájuk és legyenek büszkéek rá. Az értékek felmutatásával hozzájárulunk ahhoz is, hogy ezt a kultúrát a székel közösség értékékként fogadja el, ne lekezelően tekintsen rá. „Úgy értékelem – összegezem a nyugalmazott pedagógus és szervező –, hogy a rendezvényeken való részvétel bizonyíték arra, hogy létezik az odafigyelés, az elfogadás irányába való elmozdulás, és egyre nagyobb az érdeklődés. Sőt, az itt élő csángókat is közösséggé formálja. Egy-egy szentmise

után a templomból kijövet összegyűlnek és számbaveszik egymást: »münk es csángók vagyunk! Ez nagyon fontos, mert itt inkább a román közösség asszimilálta őket, mint a székelység. Kis lépések ezek, de fontosak.»

Hegyen-vögyön járogatok vala...

Ádám Gyula fotói valóban így készültek. Nemcsak a dallam volt hiteles, amit Ádám Rebeka énekelt édesapjától ajándékba kapott csángós ruhában, de a színes fotók is, amelyek egy közösség értékeinek metamorfózisát elevenítik meg, úgy ahogyan két és fél évtizeden át azt követte az érdeklődő fényképész. „Olyan ez, mint bekapcsolódni egy rég megkezdett beszélgetésbe” – mondhatjuk Ferencz Angéla néprajzkutatóval, aki méltatta a kiállítást. Minden képek története van, felidéz egy-egy cséplést, mátkázást, lakodalmat, temetést vagy siratást. Vannak szokások és tárgyi emlékek, amelyeket már csak a képek őriznek.

Ádám Gyula kevés szavú ember, de a csángóföldi útjairól szívesen mesél:

1980-ban voltam először Moldvában. Láttam Csíksomlyón, a búcsún őket és nagyon megtetszett az az archaikus beszéd, szokás és hagyományvilág, ami számomra a magyarság lelkét jelentette és jelenti ma is. Egy nénikével megbeszéltem, kérdeztem honnan érkezett, hol lakik, aztán egy nap felültem a vonatra, Lészpeden leszálltam és elindultam felkeresni. Betértem ismerősömhöz, majd a szomszédok, az ismerősök, a rokonok és a rokonok rokonai által kialakultak a kapcsolataim. Célom az volt, hogy egyfajta leltárt készítsék viselkedésükről, életmódjukról, környezetükről. Úgy 50 körüli azon települések száma, ahol megfordultam, közöttük olyan „román” faluban, ahol azt mondták magukról, hogy ők „tisztá magyarok”. Ha végignézem a „leltár”-t, akkor úgy gondolom jól cselekedtem. Templomok tűntek el azóta, fejfák dőltek ki, emberek mentek el. A népszokásokat – esküvő, temetés, keresztelő – ma már alig talál meg abban a formában, ahogyan két évtizede még megörökíthettem.

Sok keserű pillanatot is őrzök, de azok is hozzátartoznak moldvai útjaimhoz. 1989 decemberében elkaptak. Számomra az utolsó percben jött a „forradalom”. Egy hétig aludtunk a rendőrségi fogdában. Tizenhatodikán fogtak el Moldvában, felpakoltak és hazaküldtek Csíkszeredába. Akkor már filmeztünk is, de elvették a készített anyagot. Amikor kiengedtek, 22-én első utunk Bákóba vezetett, hogy a jegyzőkönyv alapján szolgáltatassák vissza az elkobzott filmet, de mindent letagadtak, még az őrnagy is eltűnt, aki kihallgatott. Mindvégig figyeltek. Emlékszem egy bémálásra, amit úgy filmeztünk, hogy jött mellettünk egy csángó kislány, s amikor betelt a film, akkor gyorsan csúsztattuk bele a tarisznyájába. Reggel, amikor felültünk a vonatra, akkor a tarisznyát feladták és hoztuk haza a fotókat. Még nincs is felleltározva minden filmünk, van csaknem 1000 dia, amit most már nagyítani is tudunk. Összességében, fehér-feketével együtt, ötezer körüli a fotók száma. Szeretnénk a Hagyományok Házána átadni egy válogatást.

Végül is nem a mennyiség számít, a fotó csak kísérője a találkozásnak, a fontos az emberi kapcsolat. Keresztelni hívnak, esküvőkre, temetésre járunk, egymásról érdeklődünk, segítünk, ha szükség. Sokszor mondom viccesen, ha innen elkergetnek, akármelyik faluban van egy ismerős, akinek az ablakán éjnek idején is bezörgethetek...”

Új könyvek, kiadványok a moldvai magyarokról

Akárcsak egy Árpád-kori templom, amelynek freskói egy-egy restaurálás során csodálatosan tűnnek elénk, olyan a moldvai magyarok nyelve, kultúrája, sorsa a kutató számára – mondta *Ferencz István* a Székelyföld és Moldvai Magyarság főszerkesztője, a legújabb kiadványok bemutatásának bevezetőjeként. Ez utóbbi szerkesztését 2000-ben vette át a csíkszeredai kiadó, addig Sepsiszentgyörgyön jelent meg. A tizenhat oldalas lap mellett *Biblioteca Moldaviensis* címmel elindítottak egy kétnyelvű zsebkönyv-sorozatot, amelyben románul és magyarul olvashatjuk a leghitelesebb történelmi dokumentumokat, mint Zöld Péternek Batthyány Ignác erdélyi püspökhöz írt jelentése 1781-ből, Petrás Incze János tudósítását a moldvai magyarokról (XIX. század), Bandinus Márk ferences szerzetes beszámolóját a moldvai magyarságról, Nastase román történész Moldvai magyarokról szóló leírását a Bandinus Kódex nyomán és Domokos Pál Péter moldvai útjának leírását az 1930-as évekből. Ezen kívül moldvai írástudók műveit is megjelentetik, így Duma András klézsei költő, aki Lakatos Demeterhez hasonló archaikus nyelven ír, és a Budapesten tanuló és már irodalmi magyar nyelv-

ven író Iancu Laura verseskötetét, de készülöben van Gábor Felicia kötete is, aki szintén az 1990 után indult moldvai magyar értelmiséghez tartozik.

A Magyar Népzenei Antológia négy CD-ből álló negyedik, befejező albumát, amely a Zenetudományi Intézet gondozásában jelent meg, a szerkesztő *Domokos Mária* mutatta be: (A válogatás 107 moldvai és 75 bukovinai dalt tartalmaz. Társszerkesztő Németh István.)

Domokos Pál Péter vetette fel azt a gondolatot, miután megismerte a csángókat – mondta a csángók apostolaként ismert kutató lánya –, akikhez Bartók nem jutott el, bár szeretett volna elmenni, hogy ez olyan gazdag és olyan önálló vonásokat is felmutató népzene, amiről azt gondolja, hogy az ötödik népzenei dialektus lehet. Ezt a fölvetést dolgozta ki nagyon alaposan Jagamas János, majd fogadta el a magyar népzene-tudomány és ennek alapján mondjuk és tartjuk a mai napig úgy, hogy ez az V. magyar népzenei dialektus. Nagy szerencsém van, hogy azon a helyen dolgozhatom, a MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Osztályán, aminek a közvetlen elődje, a Kodály Zoltán alapította és vezette Népzene-kutató Csoport. Olyan hagyaték ez, amibe az ember ha belekerült csak hálás lehet a sorsnak. Munkahelyemen én első-sorban a magyar népzene kiadásával foglalkozom, tehát a Magyar Népzene Tára kötetei szerkesztőcsoportjának és a Népzenei Osztálynak vagyok a vezetője. Emellett kiemelten foglalkozom a csángók és a bukovinai székelyek népzenejével. Ennek az eredménye az a CD album, ami nemrég jelent meg. Aki meghallgatta, az mindig elámult azon a hallatlan gazdagságon, amit ezek a dalok tükröznek. A bukovinaiakról mostanában kevesebb szó esik. Náluk először Kodály járt 1914-ben és azóta is nagyon sokat gyűjtöttek tőlük. A négy CD-ből kettőt a moldvai csángóknak, egyet a bukovinai székelyeknek szenteltünk, a negyediken pedig egyházi népe-nekeik jelennek meg, csodálatosan szép adventi, karácsonyi, halottas és egyéb egyházi énekek.

Halász Péter új könyvéről, amelynek címe „*Nem lehet nyugtunk*” (megjelent a Magyar Napló kiadásában) elmondta: 1966-tól jár Moldvába. Sok kutatóval ellentétben ő nem Domokos Pál Péterrel való találkozás után jutott ki a Kárpátokon túli magyarságoz, hanem első útjai után kereste meg és tartották a kapcsolatot ezt követően.

Nem lehet nyugtom mindaddig, amíg le nem írom mindazt az ismeretet, ami szereztem ró-luk és a velük való érintkezésben – mondta a szerző, akinek riportjai, tudósításai, publicisztikai írásai és történelmi olvasmányélményei tükrözik azt a nem szokványos utat, amit egy család örökségként a Felvidékhez kötődő budapesti ember megtett előbb Erdélybe, majd Moldvába, hogy megismerjen egy új értelmi és érzelmi kötődést az itt élő magyarsághoz. A hat fejezetből álló könyv történelmi leírással kezdődik, folytatódik egy tatrosi magyar ember vallomá-sával (Álmuk még magyar), helyet kapott egy csángó helytörténelmi lexikon előzménye, ha-gyományok bemutatása, kutatók portréi és a jelen új törekvései (Új szelek fújnak a Szeret völ-gyében). A könyv naplórészletekkel fejeződik be, amelyek részben a tiltott korban tett moldvai utazásokat elevenítik meg. Nem lehet nyugtunk, amíg vannak olyan népcsoportok, akik-nek nincsenek meg azon jogai, amelyek Európa minden népét megilletik – összegezte köny-vének mondanivalóját Halász Péter.

Csoma Gergelyt a moldvai falvakban csak úgy ismerik: „kolorpózás”, azaz színes fényképeket készítő. Domokos Pál Péter tanítványaként csaknem három évtizede járja Moldvát. Új könyve az „*Elveszett szavak*” (Etnofon Kiadó) önmagáért beszél: azokat az írásos és tárgyi em-lékeket mutatja be a fotóművész, amelyeket ma már csak általa ismerhetünk meg. Kájoni Já-nos csíksomlyói nyomdájában készült magyar énekeskönyv, magyar feliratos harangok, sír-keresztek magyar nyelven, fejfák, a szellemi élet megannyi maradványa, ha néha „romlott szö-vegek”-ről is van szó, amelyeket a magyar nyelvet csak beszédben ismerő, román betűkkel írt le.

Két magyarországi fotós, *Kovács László* és *Nagy Zoltán* fotóalbuma *Magyarok Moldvában* cím-mel jelent meg a Somos Könyvkiadó Tölgyfa sorozatának új köteteként. Ők azokon a nyomo-kon indultak, amit a történelemben bejárt a moldvai magyarság. Ezért a mai Moldávia terüle-tén felkeresték a régi írásokban megjelenő Csöbörccsköt, és végigjárták azokat a helyeket, ahol ma már nincs élő emléke a magyarságnak. Az album érdeme, hogy a képek mellé ma-gyarázatot fűznek.

Hegyeli Attila társzerkesztésében román nyelven jelent meg könyv a csángókról a Szeret Kulturális Alapítvány gondozásában, *Din Arini la Săbăoani* címmel. A könyv román történé-

szek, írók munkáiból, moldvai magyarok visszaemlékezéseiből, szóban őrzött, szülőktől gyermekeiknek átadott emlékek és a mai értelmiség írásaiából nyújt gazdag válogatást.

Hová, merre moldvai értelmiség?

Értelmiségi sorskérdések feszegetése értelmiség jelenléte nélkül. Sajnos felemásra sikeredt a szervezők szándéka, akik meghívták a Moldvába visszatért vagy onnan elszármazott fiatal értelmiségiek színe-javát, de elfoglaltságra hivatkozva többségük nem tudott eljönni Csíkszeredába. A téma érdekes későbbi vitára is: mi történik egy forráshiányos térségben a kisszámú értelmiségi elittel? A választ szociológusok úgy válaszolják meg, hogy kevés gazdasági erőforrással rendelkező térségben az értelmiség hiánya megduplázza a hiányt. A kérdés az, hogy szembeállítható-e a két hiány egymással, avagy elvárható-e egy értelmiségitől, hogy áldozattá váljon egy olyan térségben, ahol nincsenek meg a feltételek? De ha feladatot vállal a kulturális értékek megszerzésében és átmentésében, akkor mindenképpen segíteni kell. Nem azt kell elvárni, hogy hős legyen olyan körülmények között, ahol a megélhetés minimumával sem rendelkezik. Erre két megoldás látszik célravezetőnek:

a) Szélesebb társadalmi program részeként, kellőképpen honorált csoportot kell kiemelten támogatni, amely vállalja a közösségszervezést és elvégzi a számára megjelölt feladatot a kultúra értékmentési folyamatában. A program hátránya, hogy pénzüggő és amennyiben az anyagi forrás megszűnik, maga a tevékenység is megszűnik.

b) A másik út, erős pontok szervezése egy-egy helybéli vagy hosszú távon ott megtelepedő értelmiségi körül – tanító, vállalkozó, orvos stb. – és ezeket a pontokat kell erősíteni. Itt lehetne elképzelni a magyar házakat, közösségi (tele)házakat, amelyeknek a kisugárzása hozna hosszú távon eredményt. Ez nem látványos út, mert háttérmunkán alapul, de nincs meg az a veszélye, hogy forrás hiányában megszűnik, hiszen önszerveződésen alapul.

A kérdés a felvetés szintjén maradt, hiszen hiányzott a részvétel hozzá. Mindössze ketten képviselték a moldvai csángómagyar értelmiséget. Róka Szilvia, a Csángómagyarok Szövetségének elnöke és Bilibók Jenő a pusztinai tanár. Levélben szolt hozzá a témához Duma Dániel, aki Klézsébe települt vissza magyar-néprajz szakosként és a Szeret-Klézse Alapítvány magyartanítási programjában vesz részt. Néhány kérdés felmerült a beszélgetés kapcsán:

1. Bizonyosodott, hogy tapintattal és körültekintéssel kell(ene) kívülről beavatkozni a Moldvában zajló folyamatokban. A kérdés: hogyan lehet és kell támogatni erdélyieknek és magyarországiaknak a Moldvába hazatért értelmiségiek munkáját?

2. Átgondolandó és elemzést kíván, hogy elegendő nagyságú-e az elindított programokhoz az anyagi támogatás, létezik-e a biztonság, amely az állandó bővítést és fejlesztést szavatolja? Milyen formában kellene átgondolni a támogatást, hogy a moldvai magyar értelmiség úgy érezze, az valóban eljut közvetlenül vagy közvetett módon Moldvába?

3. Szabad-e a széthúzást gerjeszteni, azzal, hogy kívülről egyik vagy másik csoport vagy személy mellé húz a kívülálló?

4. Létezik-e magyar stratégia a moldvai csángómagyarok jövőjére?

Az általam megfogalmazott kérdésfelvetés a beszélgetésekből, a személyi sérelmek vázolásából, az anyagiak hiányából, az elosztás vitájából, esetleges számonkérésből adódik. Az érdemi vita talán nem is történhetett meg az adott rendezvény keretei között. A következtetés: idősebb lenne, szélesebb körben, a moldvai értelmiség véleményének figyelembevételével és arra alapozva megvitatni az említett kérdést. Utoljára, hasonló érdemi beszélgetés 2000 novemberében történt a Cselekvési terv elfogadásakor. Ideje lenne a terv megvalósításának és a továbbgondolásnak.

Oláh-Gál Elvira

Búcsú Pásztor Emiltől

Életének nyolcvanadik évében 2004. május 9-én elhunyt dr. Pásztor Emil, az egri tanárképző főiskola nyugalmazott nyelvész-tanára. A nemzet és a nevelés ügyének elkötelezett embertől, a kitűnően felkészült tudóstól búcsúzunk a honismeret munkásai nevében.

Pásztor Emil evangélikus családból 1925. február 13-án született Szarvason. Ott kezdte gimnáziumi tanulmányait, majd mint tanítóképzős Miskolcra, illetve Debrecenbe került, 1944-ben az akkor Magyarországhoz tartozó Székelykeresztúron szerzett népiskolai tanítói oklevelet. A háború miatt egy év kihagyással folytatta tanulmányait a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, miután 1946-ban a szegedi Baross Gábor Gyakorlógimnáziumban kiegészítő gimnáziumi érettségi vizsgát tett. 1950 szeptemberében vehette át magyar-történelem szakos középiskolai tanári oklevelét.

A kiválóan felkészült fiatalembert tanársegédként alkalmazták a Szegedi Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékén, ahol finn nyelvet is tanított. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Szögi Klárával, aki tanítványa volt. 1954-ben összeházasodtak, Csongrádon telepedtek le, ahol Pásztor Emil tíz éven át gimnáziumban és általános iskolában tanított. Közben felkészült szigorlatára, és 1961-ben Szegeden doktorrá avatták. 1964-ben hívták meg tanítani az egri tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszékére, ahol 1979-ig adjunktus, 1988-ig főiskolai docens, 1988-tól főiskolai tanár volt 1990. szeptember 1-jén történt nyugdíjazásáig. 1971-ben finn nyelvből felső fokozat eredményesen nyelvvizsgát tett, a Tudományos Minősítő Bizottság pedig 1987-ben a nyelvtudomány kandidátusává nyilvánította. Tagja volt az Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, az Anyanyelv-ápolók Szövetségének és a Kazinczy Ferenc Társaságnak. Munkáját Pedagógus Szolgálati Emlékéremmel ismerték el, 1998-ban neki ítélték a legkiválóbb nyelvművelőknek járó Lőrincze-díjat.

1939-től jelentek meg cikkei, tanulmányai. Publikációs jegyzéke 857 tételből áll, négy önálló kötetet alkotott. Finn nyelvtan és olvasmányok című munkája (1952) egyetemi jegyzetként szolgált Szegeden. A tizenötödik vértanú című könyvében Kazinczy Lajosnak, az író legkisebb fiának életútját írta meg (1979) gyermekségétől az aradi vértanúságig. Toldi-szótárát, amelyben Arany János e jeles művének szókészletét mutatta be, 1986-ban nívódíjjal jutalmazták. Tíz évvel később megírta a nagy magyar pedagógus, Karacs Teréz életrajzát. Tanulmányaival rendszeresen jelentkezett a Magyar Nyelvőr, a Magyar Nyelv című folyóiratok lapjaiban. Nemcsak a tanári katedrán, hanem a tágabb közéletben is nevelő szándék vezette, ezért vállalkozott rendszeresen arra, hogy az ezekhez eljutó napi- és hetilapokban foglalkozzon szakmája kérdéseivel. Nyelvi-nyelvhelyességi cikkei rendre megjelentek, szinte állandó rovata volt például az Élet és Tudományban, a Köznevelésben. Az anyanyelvi műveltség gyarapítása lett életművének vezérfonala, ezen belül igen sokat tett a helyesírási kultúra terjesztéséért. Kitűnő érzéke volt a módszertani kérdésekben való eligazodáshoz, a pedagógiai helyzetek elemzéséhez, az irodalmi művek értelmezéséhez. Szívesen látott munkatársa volt a Honismeretnek is; írt itt Csongrád múltjáról (1975, 1994), Görgeyről és Kossuthról (1980, 1996, 1999), Kazinczy százéves mauzóleumáról (1983), az 1949. évi függetlenségi nyilatkozatról (1996), Karacs Terézről (1996), Szarvas szovjet megszállásának heteiről (1997), a Toldiról (1998), a Kazinczy Társaság abaúji szabadegyeteméről (1998).

Pásztor Emilt sokan gyászoljuk. Családja, a sok-sok tanítványa, a népes baráti és munkatársi kör érzékeli a fájdalmas veszteséget, mégis ad némi megnyugvást, ha munkás, tartalmas életére gondolunk. Írásai mellett megmaradnak kezdeményezései, tanításai. Követnünk kell őt anyanyelvünk igényes használatában, a helyi hagyományok ápolásában, s mindent el kell követnünk, hogy az általa 1994-ben kezdeményezett Magyar Nyelv Múzeuma mielőbb felépüljön a széphalmi emlékhelyen. Vele együtt valljuk, hogy nemzeti értékeink megismertetésében és a magyarságtudat fejlesztésében igen fontos szerepet tölthetne be a nyelvünk történeti útját, gazdagságát bemutató intézmény. Az alapkövetélésénél jelen volt, s meggyőződésünk, hogy a teljes megvalósulásban is jelen lesz ösztönző emlékezete.

Kováts Dániel

KÖNYVESPOLC

Győr vármegye települései XVIII–XIX. századi kéziratos térképek

A levéltárakban őrzött dokumentumanyag sajátos részét jelentik a kéziratos térképek. A XVIII. század második felétől kezdve egész sor városról (városrészeiről), falvakról, uradalmakról készült egy-egy példányban általában színezett, általában nagyméretű, olykor 1m5-t is meghaladó térkép. A gondos munka eredményeként létrejött felszín-ábrázolások gyakorlati célt szolgáltak. Vármegyeházai, városi hivatalokban, uradalmi gazdatisztek hivatali helyiségében rendszeres használatban voltak. Amikor már nem volt rájuk szükség, elavultak, s újabb készült, akkor a régi térképeket összehajtogatva az iratok közé tették. A XIX. századtól kezdve a vármegyék is egyre többször foglalkoztattak mérnököket, akik fölmérték a településeket, tájegységeket. Minden faluban ott voltak a kataszteri térképek is, amelyekből pontosan kideríthető volt, melyik birtokosnak hol vannak a földjei s mekkorák (a kataszteri térképekhez birtokjegyzékek is készültek). Birtokpererekhez is készültek térképek, ezeket a perek lezárása után az iratok közé helyezték.

A térképek, amelyeknek többsége a XVIII–XIX. században megszokott irat-méretnél nagyobb volt, csak többszörös hajtogatás után lehetett elhelyezni az iratok közé. Egyes térképek már a használat során is megsérülhettek, a hajtogatás és összehajtogatás miatt papíryanaguk gyakran töredezetté vált. A por, és olykor a nedvesség is károsíthatta őket. Mivel ezek a térképek egyetlen példányban készültek, különösen becsesek számunkra. Történeti forrásértékük is szinte felbecsülhetetlen, mert e térképek nélkül a gazdálkodásra, a településszerkezetre stb. vonatkozó írásos források jelentős része csak nehezen, vagy olykor szinte egyáltalán nem értelmezhető.

A levéltárakban a kéziratos térképeket hagyományosan az iratok között tárolták, s a különféle mutatókból sem volt egyértelműen kideríthető, hogy mely iratokhoz tartozik térkép, s melyekhez nem. 1955-ben, a Levéltári Híradóban tették közzé Balázs Péter munkautasítását a kéziratos térképek feldolgozásáról. Ezt követően mind a Magyar Országos Levéltárban, mind a területi illetve szaklevéltárakban megkezdtek az iratanyag közül a térképek kiemelését és belőlük különgyűjtemény kialakítását. Egy évtized alatt nagyrészt befejeződött a munka, illetve olyan fázisba jutott, hogy elkezdődhetett a térképgyűjtemények jegyzékének közzététele. 1965-ben jelent meg a „Kéziratos térképek a területi állami levéltárakban” sorozat első hat kötete, közte a Győri Állami Levéltár térképgyűjteménye. A Magyar Országos Levéltár restaurátorműhelyének kapacitása az 1970-es években már lehetővé tette, hogy megkezdje a megyei levéltárak sérült térképeinek restaurálását. Az évtizedek folyamán térképek százai váltak így a kutatás számára

hozzáférhetővé. Az utóbbi idők eredménye az is, hogy a térképek tárolására megfelelő biztonságos fémszekrényeket is beszereztek a levéltárak.

Tekintettel a térképek különleges történeti értékére és egyedi voltukra, kezdetől fogva gondot jelentett az, hogy a kutatás során megsérülhettek. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár ezen ügy próbált segíteni, hogy 1977–1979 között Román János szerkesztésében négy füzetben megjelentette a levéltár kéziratos térképein látható földrajzi nevek jegyzékét. Az adatgyűjtés nehéz és felelősségteljes munkáját Szegőfi Anna és Kováts Dániel végezték el. Természetesen azok, akik nem a helynevek miatt akarták kutatni a térképeket, ezt a segédletet félretehették, s kézbe kellett venniük az eredetieket.

A helytörténeti monográfiák, tanulmányok számára egyre gyakrabban készítettek fotómásolatot kéziratos térképekről. Ezeket az 1960/70-es években többnyire viszonylag kis méretben és fekete-fehér színben reprodukálták. Mindez a legtöbb esetben annyit jelentett, hogy még erős nagyítóval sem tudta kibogarászni a részleteket a kiadvány olvasója. Az utóbbi évtizedek színes reprodukciói valamivel sikeresebbek voltak, ám a nem megfelelő felbontás miatt egyes ábrák illetve a szöveg egy része továbbra is olvashatatlan, feloldhatatlan maradt.

Pedig nagy szükség lenne a levéltárban őrzött kéziratos térképek minél nagyobb hányadának nyomtatásban való közzétételére. Eddig a legsikeresebb sorozat ebben a tekintetben a Vas Megyei Levéltárban szerkesztett Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények című folyóirat melléklet sorozata. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár megkezdte a területre vonatkozó II. József kori katonai felmérés térképlapjai színes reprodukcióinak közzétételét.

Ebbe a sorba illeszkedik Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa, amely egy újfajta forráskiadvány-típus első darabja. A pompás kiállítású kötetben Győr város két térképét (1793, XIX. sz. második fele), egy 1786-os Győr és Moson vármegyei térképét, a Tó-, Sziget-, Csilizközi járás Tóközi térképei közül 49 darabot, a Pusztai járás térképei közül 32 darabot, a Sokoróaljai járás térképei közül 13 darabot tettek közzé. Nemcsak a színes térképlapokat közlik, hanem a térkép részletes leírását, a rajta található szövegeket s a helynévanyagot (határneveket, utcaneveket) is. A számítógépes technikának köszönhetően a reprodukciók kitűnő minőségűek; így a térképek a hon- és helytörténeti kutatás számára minden tekintetben használhatók, anélkül, hogy az eredeti darabokat kézbe kellene venni.

A kötet terjedelmének egyharmadát teszik ki a térképekhez kapcsolódó tanulmányok. *Göcsei Imre* A térkép mint tudományos forrás című tanulmányában a térképkutatás világtörténetéről ad átte-

kintést, röviden összefoglalva Győr vármegye Térképezésének múltját. Kár, hogy a szakirodalmi hivatkozás kevés, pedig (szerkesztési szempontból) hely is lett volna rá bőven.

Unti Mária A térkép mint forrás a földrajzi névkutatásban című tanulmánya Gönyű, Gyórszentiván, Bőny-rétalag és a szlovákiai oldalán található Szap példáján mutatja be a földrajzi névkutatás térképes adatokon alapuló módszerét. Közös a települések nevének személynévi eredete. Azután a domborzatra, a vízrajz változására utaló helyneveket vizsgálta. Jellegetesek az ún. hosszú életű nevek. Az egykori művelési ágakra emlékeztető nevek: Kenderföldök, Káposztáskertek stb. Gyakoriak a tulajdonosokra utaló nevek (pl. Kovács-tó). Irányjelző nevek, a föld minőségére, a jellemző növény- és állatvilágra utaló nevek is olvashatunk jellemző példákat. Hasznos lett volna, ha a névtannal kapcsolatos fontosabb szakirodalmat is felsorolja. Lett volna erre csaknem három hasábnyi hely.

Filep Antal etnográfus tollából való a kötet legterjedelmesebb tanulmánya: Térképek vallomása Győr megye néprajzáról, tájtörténetéről és környezeti kultúrájáról. Részletesen jellemzi a megye természeti adottságait tekintve két elkülönülő részét: a „vizes vidéket” és a „száraz vidéket”. A térképek segítségével meghatározható a falvak települési rendje és a határhaznosítás mikéntje is. Győr városával és határával külön részben foglalkozik. A térképek segítségével határozza meg a településtípusokat. Végül az uradalmakról, az úthálózatról és a közeledésről értekezik. Összegzésében értéke- li a térképek néprajzi hasznosításának lehetőségeit. A tanulmányhoz igen gazdag irodalmat is mellékel.

Néma Sándor megyei levéltárigazgató (a kötet szerkesztője) Győr vármegye településhálózatának átalakulásáról (1526–1720) adott áttekintést. A XIX. század második felének zseniális régész-történeti-tudományszervezője, Römer Flóris gondolatait idézi bevezetőjében. Römer már 1865-ben látta, hogy a tagosítás után a régi birtokviszonyok egyetlen tanúbizonyságai a birtoktérképek maradnak, ha kihal az a korosztály, aki még emlékszik a múlt emlékeire. Az 1860 óta eltelt csaknem másfél évszázad alatt több kutató foglalkozott ezzel a kérdéssel. A feltárt térképek alapján az addigi eredményeket szándékotok kiegészíteni (és olykor módosítani is) a tanulmány szerzője. Jól hasznosította munkájában az egr B. Huszár Éva kartográfus tanulmányát Heves megye elpusztult falvairól. Szulejmán szultán 1529-es Bécs elleni hadjárata időszakában az útba eső Duna-menti 20-30 km-es sávban a portaszám csaknem felére csökkent. Az oszmán-török főerők vonulása 1594-ben és 1683-ban hasonló pusztulással járhatott. A királyi csapatok 1542-es, 1566-os, 1598–1600 közötti és 1686-os hadjáratának pusztításai is hasonló nagyságrendűek lehettek. Természetesen számításba kell venni a kisebb hadjáratokat (portyázásokat) is. Több község esetében a kéziratot térképek a biztonságai az eredeti helyükről való elköltözésnek (pl. Ásvány, Abda). A térképekről jól nyomon követhető a Duna medrének változása is.

Győr déli kapuja előterében volt 1582-től a heti marhapiac. Jelentős maradt a dombvidéken a szőlőművelés. Az elpusztított községek helyén az alföldi pusztákhoz hasonló bérleti rendszer alakult ki. A Szigetköz számára Győr 1594-es török kézre kerülése járt jelentős pusztulással. Mellékletben közli a 1622-es porta összeírásait, az 1630-as és az 1638-as portális összeírás adatait, valamint a lakosságszámot az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv adatai alapján. Az adattárat az 1715-ös és az 1720-as regnicoláris conscriptio közlése zárja. A tanulmányhoz gazdag bibliográfia tartozik.

Nemeséri Lilla a Tó-Sziget-Csilizközi járás XVI–XIX. századi hajómalmainak adatait gyűjtötte össze és rendszerezte. Áttekintést ad a malomtípusokról, a hajómalmok szerkezetéről, a céhrendszerről, a malmokra vonatkozó rendszabályokról, a malomtörzskönyvek alapján közli a malmok számát (1869-ből). Az utolsó három hajómalom 1945-ben pusztult el, a világháború harcai során.

Tanai Péter egyetlen település, Nyalka (orsós szerkezeti, eredetileg egyutcás útifalu) térképeinek leírására vállalkozott. 1857–1860-ban készült el a község határának tagosítási térképe. A számítógép segítségével különböző léptékű, tájolású és jellegű térképek, továbbá légi fényképek összehasonlításra tett kísérletet. Erre a digitális technika ad lehetőséget. Ezt alkalmazás részleteit is leírja. Mellékletben be is mutatja az egymásra dolgozott térképeket. A légifényképek felhasználása a néprajzkutatásban elsősorban Filep Antal érdeme.

A kötet terjedelmének nagyobb részét a térképek leírása, valamint a színes térkép-közlések teszik ki. A kötet nem csupán a levéltár munkája, hanem példás együttműködés keretében született (egyházmegyei- és pannonhalmi főapátsági levéltár, megyei múzeum, megyei könyvtár). Része van a szép munkában a Bodnár Stúdióknak, Nagy István fotóművészeknek, a technikai szerkesztőnek, s a nyomtatást végző Palatia Nyomdának is. Nagyon jó gondolat, hogy a díszborító fülszöveg részletes életrajzot közöl, a kötet valamennyi szerzőjéről. A magyar helytörténeti-honismereti irodalom egyik legnagyobb új teljesítménye ez a kötet. Bár minél több hasonló követné. Jó lenne, ha a többi megye is követné a példát.

Természetesen nemcsak a nyomtatott formában, való közzététel lehet a kéziratot térképlapokhoz való könnyebb hozzáférésben a lehetséges út. A térképek digitalizálása lehetővé teszi, hogy CD lemezen, a számítógépen is tanulmányozni lehessen e féltett kincseket. Ezt az utat járja a Magyar Országos Levéltár, s lehetővé vált, hogy az ott őrzött gazdag dokumentum-anyag anélkül kutathatóvá váljon, hogy valaki költségesen és sok időt igénylő módon távoli vidékekről is a fővárosba utazni legyen kénytelen. Természetesen mindennek az előfeltétele, hogy minél több térkép feldolgozásra alkalmas, restaurált állapotba kerüljön.

(Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győr, 2003).

Csorba Csaba

SZÉNÁSSY ÁRPÁD (szerk.):

Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona I. A Nyitrai Kerület

A szlovákiai Révkomáromban élő mérnök, helytörténész, könyvkiadó Szénássy Árpád a helyi KT Nyomda és Kiadó Kft. tulajdonosa régi elkötelezettségű és kitüntetettje a honismereti mozgalomnak. Az 1990-es évek közepe óta jelenteti meg Honismereti Kiskönyvtár sorozatcímű azóta 200 darabot közelítő kis füzeteket. (Ld. Honismeret 2003/4. sz. 122–123. old.) A felvidéki helységek történelmi és művészeti értékeit bemutató magyar és szlovák nyelvű munkákon túl több, – a történeti Komárom vármegyéhez kötődő – személyiség életrajzát is megírta. Doktori disszertációjában az említett terület élelmiszeriparának múltjával foglalkozott. A *Komáromi sajtó kétszáz éve* címmel a helyi hírlapírás történetéről készített összegző kézikönyvben, kutatási segédletben teljességre törekvően mutatta be a Komáromhoz kötődő folyóiratokat, újságokat.

Hosszú kutatómunka, kézikönyv írás szerkesztés, mérnöki pontosságra törekvős jellemzőjeként említhető meg a *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikonának első. Kötete, A Nyitrai Kerület Szlovákia* című munka. Ezzel csaknem egyidőben jelent meg a Nap Kiadónál Dunaszerdahelyen a *Középkori templomok a Csallóközben* címmel Kovács László és Görföl Jenő könyve. Nincs átfedés a két mű között, de azonos tőről fakadnak. Együtt jelzik azt a törekvést, hogy egy szűkebb-tágabb terület művészettörténeti értékeit számba kell venni. Ezt persze sok szempontból eltérő módon teszi a két kötet. Konceptiójuk, felépítésük és szerkezetük eltérő volta ellenére szellemi indíttatásuk, összetartozásuk éppoly nyilvánvaló, mint e két sikeres kiadó szlovákiai magyar szellemiséget ápoló, hagyományőrző tevékenysége.

A *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikonának ez a kötete* egy hét kötetre tervezett templomlexikon sorozat első darabja. A mai szlovákiai Nyitrai Kerület, az egykori Komárom, Esztergom, Nyitra, Bars és Hont vármegyék területéről csaknem száz korai egyházi építészeti emléket ismert a szerző saját – nem régészeti és nem művészettörténeti, inkább szakirodalmi – kutatásai eredményeként lexikális tömörséggel, egységes szerkezetben. A település neve, a templom titulusa, a falu első okleveles említése, falunév változatok felsorolása a történeti források évszáma szerint követik egymást a lexikonban. Az alapadatok között lajstromozza a település földrajzi elhelyezkedését, az épületek műszaki adatait. Az építés, átépítések, restaurálás dátuma után fotókkal, alaprajzokkal egészíti ki e tömör dokumentációt, mely adatok részben már az említett *Honismereti Kiskönyvtár* sorozat készítősekor is rendelkezésre álltak.

A kora Árpád-korban a templomépítkezések legfőbb kezdeményezője és támogatója a kötet elején idézett Szent István-i törvénynek megfelelően a királyi hatalom volt. A hitélet terjesztésére és megszilárdítására behívott szerzetesrendek európai építészeti gyakorlatuk terjesztői voltak hazánkban. A rendi regula szerinti hasonlóságok,

azonos stílusjegyek figyelhetőek meg a tőlünk nyugatabbra épült templomokkal. Ezzel összefüggésben érdemes kiemelni az Árpádok alatt a nyitrai dukátus részét alkotó, a XI. századtól a Hont-Pázmány nemzetség birtokközpontjaként számotartott *Bény* község négy ismert ilyen épülete közül a premonstreiek által Kisbényben emelt templomot. Ez egy Magyarországon ritka, kereszthajós elrendezésű épület. Mivel a rend a ciszterekről vált le, s kevésbé szigorú szervezeti keretek között működik, ezért a templom térkapcsolatai sem kötöttek. Ez a középkori magyar szerzetesi építészett egyik jellegzetessége.

A XI–XII. század során a királyi és egyházi megrendelők mellett világi építők is megjelentek, akik hatalmuk kifejezésére nemzetségi monostorokat emeltek. 1217 előtt épült az Amadé nemzetség Szűz Mária kolostortemploma, valamint az ugyancsak *Bény*hez tartozó *Apátiban* feltárt földesúri templom, ami a környék egyik legrégebbi építménye. E korszakból bőségesen maradtak fenn falusi templomok is, melyek elemi liturgiái funkciót töltöttek be. Különös, de nem ritka a kör alaprajzú tér (hajó), a *rotundatemplomok* típusa.

Az ugyancsak *bényi*, XII. században épült, kiváló akusztikájú kerektemplom, temetőkapolna henger alakú falát 12 félköríves ülőfülke díszíti. Ez nyilvánvaló utalás a 12 apostolra. Az alaprajz a római Panteonra vezethető vissza.

A román kori művészeti stílusnak főként a templom és várépítészetben megnyilvánuló stílusjegyei a szűkebb magyarországi-, zsámbéki, jáki, lébényi és vértesszentkereszti alkotások mellett értékes felvidéki építményeken is megfigyelhetők. A *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona I. kötetének* legfőbb értéke, hogy e párhuzamokra felhívja a figyelmet. Mint az előszóban olvasható, ugyanakkor „az építészettörténet fehér foltjának megszüntetését sugallja. (...) Egy olyan kor feltárását, megismerését tűztük ki célul, mely végeredményben meghatározza az ezereves egyházi építészet és kiindulópontja volt az építészettörténetnek.”

Fedezzük fel együtt közös kincseinket, melyekkel gazdagítjuk Európát.

Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona I. kötet. A Nyitrai Kerület Szlovákia. Szerk. Szénássy Árpád.

(KT Könyv-és Lapkiadó Révkomárom, 2002)

Dr. Horváth Géza

„Alkotni, teremteni kell!”

– Éhen Gyula emlékezete
Szerk.: *Köbölkúti Katalin*

2003. november 20-án egy egyszerű szombat-helyi polgármester (hivatali ideje 1895–1902), a jelentéktelen kisvárost modern várossá szervező *Éhen Gyula* születésének 150. évfordulóját tudományos konferencia keretében ünnepelték a vasi megyeszékhelyen. E konferencia előadásai, valamint egy újabb tanulmány, továbbá Éhen váloga-

tott írásai alkotják az itt bemutatott kiadvány tartalmát.

Éhen Gyula egész pályafutásának – nemcsak polgármesteri tevékenységének – meghatározó vezérfonala a modern város megteremtése, amelynek alapelveit hasonló című könyvében részletesen is taglalta. A Modern város mellett jelentős publicisztikai, szakirodalmi tevékenységet is kifejtett, amelyekben részint várospolitikai elképzeléseit, részint az elvégzett munka tapasztalatait fogalmazta meg, illetve többféle társadalmi jelenségről is elmondta véleményét. Szépirodalmi tevékenységének egyik dokumentuma az Elfeledt dalok című verseskötet.

A könyvben közreadott tanulmányok szerzői a kiváló polgármester elméleti és gyakorlati munkája néhány részterületének összevetését és tevékenységének értékelését végezték el.

A nyitótanulmány Éhen Gyula életét és munkásságát mutatja be. *Katona Attila* első alkalommal rajzolja meg tudományos igényvel ennek a távlatos gondolkodású, töretlen akaratú, a kihívások előtt ki nem térő városvezető, várospolitikus portréját.

Gyáni Gábor a reformer polgár nézeteit mutatja be, összehasonlítva a korszak legmodernebb magyar városának, a főváros politikusainak Bárczy Istvánnak és Vázsonyi Vilmosnak a nézeteivel. Gyáni szól a korabeli korszerűséget megtestesítő városról vallott ellentétes nézetekről is. A szerző értékelése szerint a hazai kortárs várospolitikusok sorában Éhen a „reformista liberális” gondolkodást képviseli.

Melega Miklós Éhen munkásságának – bizonyára egyik legjelentősebb részterületéről – infrastrukturális programjáról és annak megvalósításáról ad alapos elemzést. A modern város – amely egyre több embert vonz magához – alapvetően fontos egészségügyi követelménye a fertőző betegségek kialakulásának, elterjedésének megakadályozása, illetve ennek érdekében kiépített egészségügyi ivóvíz ellátás és a hozzá szervesen kapcsolódó szennyvízelvezetés, azaz a csatornázás. Az infrastrukturális fejlesztés másik fontos eleme az út- és járdaburkolati program, amelynek része volt – egyebek mellett – a Gyöngyös és Perint patakok vas- és betonhídjainak megépítése is. A szerző szerint „A modern város Éhen Gyula gondolataiban élő eszménye elképzelhetetlen volt rendezett vonalú, tiszta, szilárd anyaggal burkolt utcák nélkül.” Elemzése szerint 1902-re, Éhen polgármesterségének utolsó évére Szombathely infrastruktúrájának technikai színvonala és kiterjedtsége első volt a hazai városok sorában. Fél évtized múltán, még 1908-ban is, csak a magyar városok 10 %-a rendelkezett korszerű infrastruktúrával. Melega tanulmánya ismerteti azokat a technikai eljárásokat és műtárgyakat is, amelyek elősegítették e korszerű infrastruktúra megteremtését.

Az iparosodó Szombathely, különös tekintettel a vasúti csomópont kiépülésére egyre több munkást igényelt, akiknek természetesen lakhatási lehetőséget kellett nyújtani. A meglévő bérlakások drágák voltak, állami lakás pedig kevés. Az or-

szágszerte épülő kedvezményes lakások sorába tartozik a vasutas munkások részére szervezett szombathelyi munkáslakótelep életre hívása. Éhen – már nem polgármesteri minőségében – kezdte meg szervezni Nádás Róbert vasúti főmérnökkel együtt a vasúton túli munkáskolóniát. *Kalocsai Péter* e lakótelep történetét mutatja be tanulmányában az ötlettől a megvalósításig. Megismerjük a telep kijelölésének módosulásait, az egyes ingatlanok nagyságát, a lakások nagyságát-beosztását, s a menetközben – sajnos „természetesen” – jelentkező gáncsoskodásokat is. Az első négy lakóház tulajdonosának az 1911. november 18-án tartott városi tanácsülésen adták meg a lakhatási engedélyt.

Katona Attila második tanulmánya a polgármesteri tevékenység másik fontos szeletét, az elemi oktatást mutatja be. Éhen szerint a modern város egyúttal kereskedelmi központ is, s ennek megvalósítása érdekében négy fontos területet kell kiépíteni. Ezek Szombathely esetében: vasúti központ (ez nagyjából erre az időszakra kiépült), kereskedelmi és iparkamarai székhely, jó kereskedelmi intézményrendszer, illetve a kereskedelmi érdekeket kiszolgáló szakiskolai rendszer, amelynek alapját az elemi oktatás képezi. Katona tanulmánya az elemi oktatással kapcsolatos éheni elképzeléseket ismerteti, jelesen az állam szerepe az oktatásban, illetve az állam és a város szerepének megoszlása e folyamatban. Szól arról is, hogy a polgármester az elemi oktatás feladatát – többek között – a kulturális színvonal megalapozásában, társadalmi differenciálódást csökkentő, valamint a tehetőség gondozó tevékenységben látja. Katona bemutatja az oktatás szervezése (például a város iskola-körzetekre osztása) és finanszírozása érdekében kifejtett munkáját is. Éhen polgármesteri tevékenységének zárultával is évtizedekig szoros kapcsolatban maradt az oktatással, hiszen a város iskolaszéki elnökének tisztjét is betöltötte.

Az Éhen Gyula munkásságát bemutató tanulmányegység zárásként az 1988-ban alakult Éhen Gyula Kör munkájáról ad tájékoztatást a Kör egyik alapítója, jelenlegi elnöke, *Kozma Gábor*.

A tanulmánykötet második nagy egysége Éhen munkáiból ad válogatást. Ezen egység bevezetőjének is tekinthető *Pallósiné Toldi Márta* válogatott bibliográfiája várospolitikai, publicisztikai írásai-ból. A szerző ezek közül 74 művet sorol föl: önálló könyveket, újságcikkeket, politikai eszme-futtatásokat. Az Éhen-írások válogatása, az egység bevezetője ismét *Katona Attilát* dicséri. Válogatását így indokolja: a terjedelmi szempontok mellett azokat az írásokat látta célszerűnek közreadni, amelyek a helyi közkönyvtárakban már nem találhatók meg, illetve a helyi városfejlesztés terveit és a városok történelmi hivatásával kapcsolatos gondolatait tárja a közvélemény elé.

A két nagyobb terjedelmű írás a kilenc közül a *Hova jutunk?* című – politikai esszé, A városok társadalmi című pedig időszerű társadalmi jelenségekre, ügyekre (elemi oktatás, gyermekvédelem, szegényügy, a lakosság foglalkozási tagolódása, stb.) vonatkozó reflexióit fejtí ki. A kötet írásainak elévülhetetlen érdeme az alapos tényföltáró mun-

ka, amely kellő alapja lehet egy Éhen-monográfia elkészítésének. A tanulmányokat 28 illusztráció teszi teljessé.

Az elegáns kötetet *Sellyei Ottó Tamás* tervezte. Kiadását *Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata* és a *Berzsenyi Dániel Könyvtár* vállalta. (Szombathely, 2004.)

Gál József

LUGOSI LUGO LÁSZLÓ:

Tükörképek.

Ludwig Rohbock nyomában

Aki megfordul az antikváriumokban, gyakran találkozik Ludwig Rohbock jellegzetes, immáron csaknem másfél évszázada készült tájképeivel. Vannak fekete-fehér és vannak színes változatú metszetei is. Ha a számítógépem fölé nézek, szobám falán két színes, bekeretezett Rohbock metszeten akad meg a szemem: az egyik Dévény, a másik Beckó várát ábrázolja. Hunfalvy Jánosnak a Magyarország és Erdély eredeti képekben című háromkötetes művéhez (Darmstadt, 1856–1864) készültek eredetileg ezek. A kötetek különleges ritkaságok, az utóbbi évtizedekben aukciókon is ritkán fordulnak elő, s akkor is több tízezer forintos áron szerezhetők meg. Sőt az Európa Kiadó által 1986-ban, csaknem 16 ezer példányban megjelent hasonmás kiadás is föltűnt már az utóbbi években az aukciókon. A hasonmás kiadáshoz mellékelt kis füzetből megtudhatjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában megőrződött 44 eredeti Rohbock rajz, illetve akvarell. Az akvarellek közül a diósgyőri váróll készültet mellékelik is. Tegyük hozzá, hogy a hasonmás kiadás képei nyomásának minősége bizony jelentősen gyengébb az eredetinel.

A metszetek művészeti értékéről az említett füzetben Rózsa György művészettörténész adott elemzést. Azzal azonban nem foglalkozott, hogy ezek a látképek mennyire valóságúéek. Tegyük hozzá, a táj- és városképek esetében ilyen kutatásokra ritkán kerül sor. Pedig nem is túlságosan bonyolult a feladat: meg kell keresni azt a látószöveget, ahonnan a kép készült, s egybe kell vetni a mai látványt a régivel. Ehhez az szükséges, hogy fényképet készítsünk a régi képpel azonos (vagy megközelítő) látószögből.

Régi fényképek esetében van erre példa: Pécs egykor és ma címmel 1994-ben jelent meg (a Pécs Története Alapítvány kiadásában) egy album, amely a város egyes részeiről az 1870-es évek és az 1930-as évek között készült (fekete-fehér) fényképeket mutatja be az egyik oldalon, s a másik oldalon az ugyanonnan készült mai színes-képeket (készítette: *Csonka Károly*). A kötethez *B. Horváth Csilla* írt bevezető tanulmányt.

Ennél sokkal nagyobb feladatra vállalkozott *Lugosi Lugo László*, amikor elhatározta, hogy végigjár 66 helyet, amelyről Rohbock csaknem másfél évszázada képet készített. Járt a fővárosból kiindulva a Dunántúlon (beleértve Burgenlandot is), Szlovákiában Dévénytől Kassáig, Erdélyben Ko-

lozsvártól a Szászföldig és Székelyföldig, az Alföldön és Észak-Magyarországon.

Aki próbált már várakat körbejárni, az tudja, mennyi idő szükséges ahhoz, hogy megtalálja az ember, azt a nézőpontot, ahonnan készülhetett egy régi ábrázolás. Településeken belül pedig (főleg nagyobb városokban) az jelent gondot, hogy az új épületek miatt nagyon nehéz a régi nézőponttal egyező kameraállásból képet készíteni. Vélhetően egyes régi képek összehasonlító új felvételei itt is azért maradtak el, mert nem lehetett megfelelő felvételt készíteni. Más esetekben viszont a megtervezhető gazdaságos útvonalból túlságosan is kieső helyek maradhattak el. Egy bizonyos, hogy *Lugosi Lugo László* (és fotóstársa, Nagy Balázs) vállalkozása a maga nemében páratlan. Ismerve a Helikon Kiadó több évtizedes tevékenységét, voltaképpen nem meglepő, hogy vállalkoztak a mű kiadására. Ez a kötet is újabb bizonyítéka a kultúra, a nivós kiadványok iránti nem lanyhuló elkötelezettségüknek.

Rohbock dicséretesen igyekezett a másfél évszázaddal ezelőtti Magyarország legszebb, legromantikusabb arcát megmutatni. Ehhez mesterien, mindig a legmegfelelőbb nézőpontból ábrázolta az épületeket, településrészeket. A fényképek ékes bizonyítékai annak, hogy épület- és tájrajzai szinte fényképszerűen pontosak. Tegyük hozzá: általában sokkal pontosabbak, mint az 1850–1860-as években a magyarországi képes hetilapokban közölt hasonló témájú, különféle technikával készült grafikus ábrázolások. Egyetlen tipikusnak látszó eltérést figyeltünk meg a fotók és a régi képek gondos összehasonlítása során: némely építmények (pl. a Lánchíd kapui, vagy a diósgyőri vár tornyai, az esztergomi székesegyház tömbje) karcsúbbak a valóságosnál, egyes hegyek nem annyira meredek a valóságban (pl. az esztergomi várhegy, Sztrecsnó, Krasznahorka), mint a metszeten látható.

Összehasonlítva a mai képeket a régiekkel, az is megállapítható, hogy Rohbock nagyon gondosan komponálta meg az ábrázolásokat: az épületek előterében mindenütt jellegzetes alakokat is megrajzolt. A mai idők művészenek (a fényképszerű) emberek helyett általában be kellett érnie egy-két autóval, amelyeket szíve szerint alighanem inkább kihagyott volna a képből, ha lehetősége lett volna rá.

Sokat változott az épített illetve a táji környezet az elmúlt másfél évszázad alatt. Ha a mai fotóművészt megbíznánk, hogy járja végig azokat a helyeket, amelyeket Rohbock is fölkeresett, bizonyára szinte minden esetben más nézőpontot választana, mint grafikuselődje. Különösen néhány mai kép (pl. Győr északról, az egyik pozsonyi tér, Körmöcbánya vagy a tornai várhegy, Veszprém stb.) lenne megdöbbentően sivár a régihez viszonyítva.

A fotós szerénységére vall, hogy csupán egyoldalas előszót írt a kötethez. A kísérő szöveg összeállítója *Száraz Miklós György*. Utóbbi általában a Hunfalvy-féle szöveg vonatkozó részeit idézte, csupán néhány történeti adalékkal toldotta meg, ahol szükségét érezte, s finoman ráérezve a rajz és a fénykép különbségeire, „kommentálta” a lát-

vány különbségeit. A kötet *Basics Beatrix* tanulmányával zárul, aki röviden összefoglalta Ludwig Rohbock életének és művészetének számunkra fontos részleteit, kitérve a XIX. század második felének európai tájképfestői körére is. A mai határon túli helységnévszótárt is mellékeltek a kötethez. A kiadvány izléses külalakja, megformálása tapasztalt szakember, *Zigány Edit* érdeme. Jó szívvel ajánljuk a honismeret iránt érdeklődők figyelmébe ezt a pompás kiadványt.

(Helikon Kiadó. Bp. 2003.)

Csorba Csaba

Honismereti közösségek periodikái¹

Huszonhét honismereti, vagy honismereti jellegű periodikát néztem át, amikor a honismereti kiadványszerkesztők zánkai tanácskozására készültem. Ezek között a kimondottan honismereti közösségek által megjelentetett kiadványok voltak többségben, szám szerint tizennégyről van szó. Háromfelé osztottam őket.

Az *első csoportba* az egy-egy településhez kötődő honismereti kiadványokat soroltam.

Az illendőség úgy kívánja, hogy a vendéglátó Veszprém megye, azon belül is a szomszédos – csaknem házigazda – Révfülöp Honismereti Egyesületének és Helytörténeti Gyűjteményének *Villa Filip* című *közlönyével* kezdjem a sort. Kevés tartalmasabb, sokszínűbb, gondosabban szerkesztett honismereti kiadványt ismerek a Kárpát-medencében. Kitűnően kiaknázzák a fürdőhely nyitottságában rejlő lehetőségeket, hangyaszorgalommal gyűjtik az itt megforduló jeles személyiségek révfülöpi kapcsolatainak tárgyi és szellemi emlékeit. A lapnak jó szakmai háttérrel nyújt a Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény anyaga, amely mint magnes vonzza a helyben élő és elszármazott lokálpatrióták birtokában lévő relikviákat. A lap szerkesztője példamutatóan ötvözi a tematikus számok összeállításában rejlő lehetőségeket a tematikai sokszínűséggel, a „parciális” a „globális”. A lap írásából kitűnik, hogy innen valamikor nem elköltöztek az emberek, hanem idevonzódtak, mint például egyik anyai-ági fölmenőm, iglói Szontagh Tamás, a Földtani Intézet megbízott igazgatója, aki az 1880-as években itt vásárolt magának villát s tevékenyen részt vett a helyi közéletben.

Veszprém megyében és a Balaton partján maradvára rátérek a *Füredi História*ra, Balatonfüred Városi Könyvtárának, Helytörténeti Gyűjteményének és Helytörténeti Egyesületének *helytörténeti folyóiratára*. A Helytörténeti Gyűjtemény itt is szerepel, mint „intézményi” háttér. Az pedig, hogy a kiadvány neve szerint nem honismereti, hanem helytörténeti, tematikailag valójában nem jelent beszűkülést, hiszen családtörténet, művelődéstörténet, néprajz, műemlék egyaránt szerepel

lapjain, talán csak az egyesületi életről olvashatunk kevesebbet. A fürdőéleti nyitottság pedig talán még jobban érvényesül, mint Révfülöp esetében, hiszen a füredi sétány művelődési fasora az egész világgal terem számukra gyümölcsöző kapcsolatot.

Ha nem is önálló város, de városnyi városrész Helytörténeti Alapítványának *honismereti kiadványa* az *Újpesti Helytörténeti Értesítő*. Valódi lokálpatrióta szellemiségű, gondosan és szeretettel szerkesztett, művészi tipográfiával megjelenő lapról van szó. Igazi honismereti kiadványhoz méltóan nem csupán a szorosan vett helytörténettel, hanem családkutatással, színház-történettel, műemlékekkel, természetvédelemmel, a sportélet múltjával is foglalkozik ez a lap, régen elszármazott jeles családok idáig nyúló gyökereit hozza felszínre és mutatja föl a hozzáértő szerzőgárda.

A 2004. esztendő elején sikerült – hogy úgy mondjam – tetten érnem a *Sárvári Honismereti Híradót*, amint éppen szerkesztőt cserélt, vagyis fiatalított. A Sárvári Honismereti Kör kiadványának köztisztelőben álló szerkesztőjét, dr. Naszádos Istvánt éppen ottjártamkor váltotta fel az ifjú, erőteljes duzzadó Nagy Miklós. Ez a honismereti kiadvány a maga szerény megjelenésével, szűkös terjedelmével elsősorban azt példázza, hogy milyen érték a folyamatosság és az összeszokott, együttdolgozó honismereti közösség lelkesedése. Aligha túlzok, ha azt mondom, hogy ez az évtizedek óta folyamatosan megjelenő *honismereti híradó* tartja össze a kisvárosban színvonalasan működő – mi több: dolgozó – honismereti közösséget. Vagy talán fordítva? A kölcsönhatás nyilvánvaló és természetes.

Ezek után két olyan határontúli honismereti kiadványt mutatok fel, amely – nem is akármilyen – honismereti közösség teljesítménye.

Az egyik a *Partium* címet viseli, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság honismereti lapja. Ismereteim szerint ez az a határontúli magyar honismereti szerzet, amelynek munkája leginkább hasonlít a mi Honismereti Szövetségünkére. Minden ősszel háromnapos Partiumi Honismereti Konferenciát tartanak, az ifjúság számára honismereti tábor szerveznek, pályázatokat írnak ki, legkiválóbb tagjaiknak a Partium szülőteréről, Fényes Elekről elnevezett Díjat osztanak. Az ő lapjuk a *Partium*, amely szerény formában, de annál gazdagabb tartalommal, évente egy-két alkalommal jelenik meg. Ez a 24 oldalnyi kiadvány természetesen nem tud helyet adni a *Partium* és a Bánság hat megyéjét összefogó szervezetben folyó gazdag munka minden termésének, ezért hét esztendője elindították a *Partiumi füzetek* sorozatot, amelynek immár a harmincat is meghaladó kötetekben a nagyobb lélegzetű, olykor monografikus igényű tanulmányokat közlik. A partiumi honismereti közösség eredményei jól mutatják, hogy miként tudja egy szervezet és egy rendszeresen megjelenő kiadványsorozat hadra fogni és közösséggé formálni a korábban egyenként, jórészt magukra hagyva dolgozó, honismereti érdeklődésű embereket.

¹ A 2004. május 22-én, Zánkán, a Honismereti kiadványok szerkesztőinek XI. országos konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett szövegének részlete.

A másik határontúli honismereti kiadvány a *Vajdasági honismereti szemle* alcímű viselő **Bácsországa**. Ez a profi módon szerkesztett, rendkívül gazdag tartalmú lap nem egy rendszeresen együttműködő honismereti közösség teljesítménye, sokoldalúságban azonban talán még fölül is múlja partiumi testvérrelapját. De nem helyénvaló az összehasonlítás, még kevésbé a méricskelés. Hiszen a honismereti tevékenység nemzetiségi környezetben különösképpen magán viseli a szellemi önvédelmi harcok minden jellegét, aminek egyik legfontosabb eleme a körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás. A *Bácsországot* eddig egy Grafoprodukt nevű Kft adta ki², főszerkesztője pedig olyan szerkesztő bizottságot toborzott maga köré, amelynek tagjai derekasan kiveszik részüket a cikkek írásából, de még a szerzők toborzásából is. Mint lámpafény a pillangókat úgy vonzza ez a lap a bácskai lokálpatrióták színe-javát, de egy-egy írás erejéig feltűnnek a szerénységi, a bánsági témák, sőt messzibb vidékek magyarságával foglalkozó írások is. Tudjuk, hogy Délvidék magyarságának nem olyan mélyek a gyökerei, mint a felvidékieknek, vagy az erdélyieknek, pontosabban ugyanolyan mély volt, de a török hódoltság ezeket olyan mértékben elszaggatta, hogy ma már szinte csak az újratelepítés után gyökeresedett hagyományokat ismerjük. Ennek megfelelően a Bácsországi írásainak többsége a polgári korról, a városiasodással, az újratelepítéssel és az elmúlt három és fél évszázaddal foglalkoznak.

Utóljára hagytam azt a szám szerint kilenc honismereti kiadványt, melyek minden tekintetben honismeretiek, tartalmuk és kiadójuk tekintve egyaránt. A megyei és a fővárosi honismereti periodikákról lesz szó. Van közöttük olyan, amely negyedszázados múltra tekinthet vissza, és van olyan is, amely még báb-állapotban van, amiből majd ezután fejlődik ki a többihez hasonló színes pillangó.

Ilyen ígéretes kezdemény a **Bács-Kiskun megyei Honismereti Hírlevél**, aminek az elmúlt években két, különszámnak nevezett változata jelent meg, az egyik a Kossuth, a másik pedig a Rákóczi évforduló alkalmából. Mindössze 16 oldalas füzetecskék ezek, ám meglepően sok jó anyag fért mindkettőbe, persze mindenből csak egy-egy falat. Vagyunk még néhányan, akik emlékszünk Bács-Kiskun megye egykori rangos honismereti folyóiratára, úgyhogy bízhatunk a még csak szárnypróbálgató híradó mielőbbi szárnyrakelésében.

A Heves Megyei Honismereti Egyesület lapja a **Hevesi Honismeret**. 2003-ban megjelent a 7-8. évszázados szám, benne az egyesület 2001. és 2002. évi közhasznúsági beszámolója, ami fontos információkat tartalmaz, de mintha a folyóiratban megjelenő írások nem tükröznék igazán a megye honismereti értékeinek gazdagságát és az itt folyó munka sokszínűségét.

Vendéglátó megyénk honismereti kiadványáról szólva nemrég vehettük kézbe a **Veszprém**

Megyei Honismereti Tanulmányok első húsz kötetének repertóriumát. Ez a húsz szám 29 esztendő alatt jelent, amiből nem nehéz kiszámolni, hogy átlagosan másfél évenként látott napvilágot egy-egy kötet. Ezek a számok emlékezetem szerint valamikor főként tematikus számok voltak, az utóbbiak inkább a megyei honismereti munka tartalmas voltát tükrözik. A helytörténet mellett helyet kapnak a környezetvédelem, a családtörténet, valamint az egyesületi élet eseményei. A kiadvány számottevő értéke a folyamatosan vezetett és publikált megyei honismereti bibliográfia.

Méretében meghaladja, de szerkesztési elveiben és anyagának súlyában a veszprémihez hasonló a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület kiadványa, a **Szülőföldünk**. Gondosan rovatokra tagolt anyaga jól jelzi a szerzők és a szerkesztők igényességét, valamint a megyében folyó honismereti munka hagyományosan sokszínű, szerteágazó voltát. Intézménytörténet, sajtótörténet, településtörténet, művelődéstörténet jól megfér a hagyományos gazdálkodás és a borkultúra ismeretanyagával, valamint a honismereti táborokról, és az egyesületi élet eseményeiről szóló beszámolókkal. Borsod-Abaúj-Zemplén megye honismereti mozgalmának gazdagságát mutatja, hogy a megyei kiadvány mellett számos kisebb, térséghez, vagy településhez kötődő honismereti periodika is megjelenik Ózdon, Edelényben, Putnokon, továbbá ott van a *Galyasági füzetek*, a *Zempléni múzsa*, a *Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából* és bizonyára mások is.

Mozgalmunk sokszínűségét, a megoldási lehetőségek sokféleségét jól érzékelhetjük, ha oda tesszük a több mint 200 oldalas *Szülőföldünk* mellé a mindössze 20 oldalas *Budapesti Honismereti Híradót*, amely a szerény **Városunk** nevet viseli és a Budapesti Honismereti Társaság adja ki. Igaz, hogy évente négy száma jelenik meg, de az még mindig csak 80 oldal. És mégis, mennyi minden fér el ezekben a vékony füzetekben. Rövid – érzésem szerint sokszor túlságosan is kurtá – írások szólnak a fővárosban folyó, rendkívül diffúz honismereti munkáról, eseményekről, jelenségekről, kiadványokról. Példamutató a szerkesztése a tekintetben, hogy miként lehet 20 oldalon ennyi mindent bemutatni. Ismerve a Budapesti Honismereti Társaság munkáját, érzésem szerint a publikálásra érdemes anyag hamarosan szét fogja feszíteni a jelenlegi kereteket. Milyen fontos lenne például a Budapesti História című havonként más helyszínen megrendezett gazdag honismereti témájú, színvonalas előadások szerkesztett szövegének megjelentetése; vagy a kerületek Helytörténeti Gyűjteményeinek kellő részletességű bemutatása, amiknek most csak a címjegyzékük kaphat helyet a lapban.

Érdemes felfigyelni arra az egyébként bármily rokonszenves, de ez esetben semmiel sem indokolható szerénységre, amivel a különböző honismereti egyesületek illetik jobbnál jobb, gazdagabbnál gazdagabb, rangosnál rangosabb kiadványaikat. Ilyen keveset mondó nevekkel találkozunk: *honismereti híradó*, *-értesítő*, *-magazin*. Ebbe a sorba illik a **Somogyi Honismeret**, amely a „So-

² Kiadását 2004 végén vette át egy újonnan megalakuló civil szervezet, a Bácsországi Honismereti Egyesület.

mogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója” alcímet viseli, pedig hát minden tekintetben rangos folyóiratról van szó. Az átgondolt szerkesztői, szerkesztőbizottsági munkát a gondosan kialakított rovatok jelzik, melyek között ilyeneket találunk: Vallomás a szülőföldről, Helytörténetírás, Néprajz, Népművészet, Névta, Nyelvjárás, Környezetvédelem, Műemlékeink, Helytörténeti arcképcsarnok [szerintem található lenne a Honismereti arcképcsarnok], aztán: Figyelő, Helyismereti kalauz. Minden számban gazdag listát olvashatunk a megye honismereti mozgalmának híreiről, eseményeiről, gondos bibliográfiát a megye honismereti publikációiról.

Nem tudom észrevette-e a Tisztelt Olvasó, hogy a honismereti kiadványok áttekintése során az eddigiekben igyekeztem elkerülni az egyértelmű értékeléset, noha esetenként bizonyára nem rejttem eléggé véka alá a véleményemet. Most azonban ki kell lépnem ebből a szerepből és meg kell mondanom, hogy véleményem szerint a Vas megyeieknek sikerült a legteljesebb mértékben kiépíteniük honismereti kiadványaik jelenleg elérhető legteljesebb körét. Itt ugyanis megjelenik a megyei honismereti mozgalom rendkívül színvonalas folyóirata, a **Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények**. Ez többé-kevésbé állandó rovatokba csoportosítva közli a megye lokálpatriótáinak írásait. A legerjedelmesebb rovat az Adattár nevet viseli, ebben található az anyagközlő jellegű cikkek. Minden számban bemutatkozik a megye egy-egy olyan szellemi műhelye, amely valamely szempontból honismeretnek tekinthető. A *Közleményeken* kívül a megyei közgyűlés „tudományos és kulturális folyóirata”, a **Vasi Szemle** is igen gazdag honismereti tematikájú írásokban. Magyar nyugat, A múltnak kútja, Műhely, Forrás, Arcképcsarnok című rovatok elsősorban ilyen jellegűek. Nyugodtan kimondhatjuk, kevés olyan „vidéki” folyóiratunk van – talán még a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Szemle – amelyben ilyen színvonalon és súllyal szerepelne a honismeret, úgy is mint téma és úgy is, mint szemlélet. És akkor itt van még a nemrég indult, *Pátria* címet viselő füzet, ami a *Vas Megyei Honismereti Egyesület Hírlevele*, és elsősorban a megyei egyesület, valamint általában a megyei mozgalom eseményeiről tudósít. Nem szólunk itt most a megye számos településének közelmúltban megjelent monográfiáiról, hiszen azokkal más megyék is büszkélkedhetnek. De ilyen garnitúrával, melyben megtalálható honismereti átitatott megyei folyóirat, a megyei honismereti egyesület színvonalas kiadványa, s még azon kívül a honismereti hírlevél is, ez – jelenlegi viszonyaink között – maga a tökély.

Úgy érzem, ennek megvalósítására kellene törekednie minden megyei honismereti egyesületnek. Nem hiszem ugyanis, hogy az objektív feltételek tekintetében akkora különbségek lennének a különböző megyék között, mint amilyenek a honismereti kiadványok tekintetében mutatkoznak.

Halász Péter

Újpesti Helytörténeti Értesítő

Klasszikus helytörténeti kiadványba lapozgathatnak rendszeresen fővárosunk egyik kerülete, Újpest lakói. A negyedevente ötezer példányban megjelenő *Újpesti Helytörténeti Értesítő*t az Újpesti Helytörténeti Alapítvány ingyenesen terjesztett lapjaként jegyzik. A 2005-ben már XII. évfolyamába lépő periodika költségeit az újpesti önkormányzat, mint a lap kiadója vállalta fel, az egykori város történeti hagyományainak szellemében.

Újpest önálló városi léte az 1950. év első napján szűnt meg. Ekkor egy politikai döntés következtében huszonhárom, korábban önálló települést – köztük hét megyei jogú várost – egyesítettek a fővárossal, létrejött Nagy-Budapest. A megyei jogú városok egyike, Újpest 1929-ben kapta meg városi rangját. A trianoni határokon belül a negyedik legnagyobb magyar ipari város volt, Budapestet is tekintve. Csaknem hetvenezen éltek itt ekkor, jelentős kulturális, sport- és hitéletet is teremtve. Emlékük megőrzése jórészt *Neogrády László* történelemtanár érdeme. Az egykori ludovikás tiszt, majd a Hadtörténeti Múzeumtól 1951-ben megvált órnagy kényszerű tanári pályafutása kezdetétől lelkes újpesti lokálpatriótává vált. Elsősorban neki köszönhető az itteni helytörténeti szakkörök létrejötte, az 1977-ben működési engedélyt kapott Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény anyagának megalapozása. A rendszerváltást követően Újpesti Önkormányzata felkarolta a városrész történeti múltját ápoló és népszerűsítő civil kezdeményezéseket – támogatása követendő példa lehet nem csupán fővárosi, de országos szinten is. Az említett lap, az *Újpesti Helytörténeti Értesítő* mellett a városrész történeti múltjával foglalkozó több, az önkormányzat által támogatott vagy közvetlenül általuk kiadott kötet, az 1999 augusztusában korszerű működési feltételek közé helyezett helytörténeti gyűjtemény jelzi ennek az útnak a mérföldköveit.

Az egykori város élete elevenedik fel az Újpesti Helytörténeti Értesítő oldalain, amely A/4-es nagyságban, 32 oldal terjedelemben kerül az olvasó kezébe. Ez a kiadvány fontos szerepet tölt be a szűkebb pátria történeti múltjának megismertetésében, a lokálpatriotizmus erősítésében. Alapítója és 1994-től hosszú ideig felelős szerkesztője volt *Kadlecovits Géza*, Újpest elkötelezett lokálpatriótája, helytörténész, több kerületi civil szervezet vezető tisztségviselője. A helytörténeti alapítvány lapja néhány éve, 2001-től megújult formában létezik. Egy háromfős szerkesztőbizottság (*íj. Hermann László, dr. Kőrös András, Rójkó Annamária*) tervezi meg minden számát, *dr. Sipos Lajos* elnök vezetésével. Korabeli fotók, alkalmanként források részletes közlésével teszik hitelessé és hozzák emberközelsébe a kiadványukban közölteket. Lapterveik gondozása *Banga Ferenc* grafikusművész érdeme. Az újpesti önkormányzat újságának (Újpest) szerkesztőségi háttere segíti megjelenését – a helytörténeti kiadvány szerkesztősége is itt működik és szerkesztője, *Rójkó Annamária* egyben az Újpest újságírója.

Azonos arculattal és rovatszerkezettel jelentek meg a helytörténeti értesítő számai az elmúlt más-

fél évben. Címoldalán a városrész egy-egy jelentős épületéről, építményéről adtak pillanatképet: iskola, vasúti híd, színház, villa, zsinagóga kövei mesélnek itt egykorvolt újpestiekről. Harmadik oldalán találjuk a megjelent írások tartalomjegyzékét, a szerzők bemutatását és a szerkesztőségi impresszumot – mindez kissé folyóirat jellegűvé is teszi a lapot. Tartalomjegyzéke alapján kiadványuk második oldalán mindig a „Múltidéző” rovatval találkozhatunk, amelynek összeállítója Szöllősy Marianne, a kerület helytörténeti gyűjteményének gondozója. A néhai település újságjainak cikkeiből idéz részleteket, egy-egy téma köré csoportosítva. A civil szervezetek tevékenységéről, az újpesti vízmű építéséről, a település uszodáinak fejlődéséről, az iparosodásról, a palota-újpesti vasúti megállóról vagy a zsidótörvények korabeli sajtóvisszhangjáról egyaránt olvashattunk itt szemelvényeket. Ezeknek a témája gyakorta kapcsolódik a periodika egy vagy több tanulmányához, közleményéhez – jól koordinált szerkesztői munkára utalva.

Ezek a tanulmányok és közlemények alkotják az értesítő gerincét, számonként általában húsz nyomtatott oldal terjedelemben. Olvashatunk itt sorozatot az újpesti lóvasút történetéről, a boldog békeidők újpesti civil szervezeteiről, az Ister Vízmű múltjáról, az újpesti faipari szakoktatásról, az akkor háza történetéről, az újpesti iparvárosról, a zsidó hitéletéről és az újpesti holokausztról egyaránt. Az egy-egy szám indulását meghatározó, alkalmanként forrásközlésekkel kiegészített tanulmányok után olvasható közlemények rovata már rövidebb, színesebb helytörténeti írásokat tartalmaz. Százéves oktatási intézményekről, sporttörténetéről, Újpest jeles személyiségeiről, a szülészeti ellátás kezdeteiről, pénzhamisításról, helyi műemlékekről, természetvédelemről, a városrész nemzetiségeinek múltjáról, strandéletéről, újságairól, kulturális eseményeiről, s szervezeteiről, sok egyébről szerezhetünk innen tudomást. Az írások szerzői a városrész helytörténeti kutatói, lokálpatrióták – egyébként tanárok, újságírók, mérnökök, orvosok, de alkalmanként a „hivatásos” szakma képviselőinek (történészek, levéltárosok, muzeológusok) is jelennek meg itt újpesti vonatkozású írásai. Vissza-visszatérő szerzőként – az utolsó hat számukban – e két rovatban leggyakrabban *Iványi János* (okl. építőmérnök), *Krizsán Sándor* (gyűjteménykezelő), *dr. Kriska György* (egyetemi adjunktus) és *dr. Sallai János* (határőr alezredes) nevével találkozhattunk.

„Híres újpestiek” címmel külön rovatot kapott *iff. Hirmann László* tanár. Számonként három nyomtatott oldal terjedelemben vázolja fel egy-egy, a település szempontjából jelentős személy életútját. Így elevenithette fel *dr. Técsőy Henrik*, az Újpesti Torna Egylet úszószakosztályának vezetője, *Rákóczy Géza*, az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium igazgatója, a vasdiplomás *Istvánffy Ernő*, az újpesti vágóhid ígazgatója, *Jankovich Lajosné*, az Újpesten működő Vakok Országos Menháza és Segélyegyletének létrehozója, *Neogrády László* tanár, az újpesti helytörténeti

gyűjtemény létrehozója és *dr. Venetianer Lajos* újpesti rabbi tevékenységét a lap olvasói előtt.

Kiadványuk utolsó rovatában neves újpesti emberekkel készített interjúkat találunk: a sportolók közül a több mint nyolcvanéves labdarúgó, *Szusza Ferenc* huszonnégyszeres válogatottról és *Sólyom Lászlóné Bíró Agnes*, a berlini olimpia úszóversenyeinek résztvevőjéről; *László György* rubindiplomás építőmérnökről, a vállalkozók közül *Schreiber Gyula* építőmesterről (újpesti a Városháza, a Víztorony és több nagy gyár központi épületének létrehozójáról) és unokájáról, az orosz kényszermunka-táborokba hurcoltak közül 1953-ban hazatért *Pintérné Rohr Magdolnáról*, készült visszaemlékezés jelenít meg az elmúlt évszázadból párhuzamos életrajzokat. Az interjúk készítői általában a helytörténeti értesítőben rendszeresen publikálók közül kerülnek ki. Legnagyobb gyakorisággal *Szóllósy Marianne*, az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény gondozója szövegezte a múlt meg élő tanúit.

Nem maradnak ki a periodikából az Újpest történetéhez kapcsolódó legfrissebb események, hírek sem. A lokálpatriotizmus ápolásában jelentős feladatot betöltő kiadványok recenzálásával, helytörténeti vetélkedők ismertetésével, kiállítások megnyitásával, emléktáblák avatásával, díjak és kitüntetések átadásával stb. minden számuk utolsó oldalán foglalkoznak, a „Helytörténeti hírek” rovatban. A periodika XI évfolyamának megjelent számai mutatják, hogy az önkormányzat és a lokálpatrióták összefogása mennyire sikeres lehet egy település történeti múltjának megőrzése és népszerűsítése terén.

Gábrriel Tibor

HEGEDŰS PÁL:

Fejezetek a kisbéri zsidóság történetéből

A város történetéről szóló tanulmánygyűjtemény (Kisbéri Honismereti Füzetek, 1988) és három évvel a várostörténeti monográfia első kötete (Örökségünk, 2001) után örömmel vehetjük kézbe a Kisbéri Honismereti Füzetek második darabját. Ez egy hosszabb lélegzetű tanulmány az ismert helytörténész, *Hegedűs Pál* tollából. Nem előzmények nélkül való abban a tekintetben sem, hogy a rendszerváltás után foglalkozhattak a helytörténészek is olyan kényes kérdésekkel, mint az 1956-os forradalom (Kisbéri emlékezők, 1996), illetve a zsidóság múltja, tragikus sorsa. Ez utóbbi témában a 90-es évek elején az esztergomi zsidóságról írt tanulmányokat *Ortutay András* (1991, 1993), a tatai zsidóság történetével foglalkozott *iff. Gyúsi László* (1991, 2001). A tatabánya-felsőgallai zsidóságnak 1994-ben emléket állított a Van Reménység Klub tagjának, *Kelemen Emmánus* kéziratos maradt összefoglalása (lelőhely: *József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya*) után az Észak-komáromi KT Könyvkiadó tette közzé *Raab Ferenc*: A komáromi zsidók múltja és jelene című kötetét (2000).

Hegedűs Pál hat fejezetben foglalja össze és egészíti ki személyes tapasztalataival vonatkozó

kutatási eredményeit. Célja a valós események bemutatása, a megértés és megbékélés szolgálata, a tragikus események tárgyyszerű értékelése, az emberi, erkölcsi értékek tudatos védelme, képviselése. A szerző a feudalizmus korától az első világháborúig (eddig készült el az Örökségünk című várostörténeti monográfia 1. kötete, 2001.) itt két fejezetet szentel a történeti előzményeknek. Elemzi a zsidóság pozitív szerepét a helyi gazdaság kapitalizálásában, a kisbéri társadalom polgárosodásának folyamatában, a helyi közösség gazdasági- és közigazgatási vezetésében. Ismerteti a (mező) városból származó országos hírvélemények életrajzát, munkásságát, mi által rámutat a kisbéri zsidóságnak a szűkebb, és az országos kultúrában, a nemzet szellemi tőkájének gyarapításában betöltött helyére. Néhány gazdasági-társadalmi tényezőt sorol fel az antiszemitizmus általános gyökerei közül, majd kézzelírja a Kisbéren élő neves zsidó személyek névsorát (1938-ból).

Kisbér, helyzetéből, uradalmi központ jellegéből adódóan a városfejlesztés, várostörténet Tatáival több vonatkozásban hasonló úttár járta történelme során. Így egyáltalán nem meglepő, hogy a szerző megállapításai, következtetései sem igen térnek el ifj. Gyútsi László értékelésétől. „Összegzésképpen elmondhatjuk – írja Hegedűs Pál –, hogy a zsidók társadalmi részvételét semmi sem zavarta, a lakosság gondolkodásmódját a két világháború között felerősödött antiszemita kampány nem tudta megfertőzni.” Nem a város volt az, amely a zsidótörvényekkel polgárainak egy részét kirekesztette. Az 1939-es 2. zsidótörvény után zsidó állampolgárok nem vehettek részt a közéletben. Kisbéren ekkor a testület zsidó tagjait, megköszönve több évtizedes munkájukat – ünnepélyesen búcsúztatták el.

A német megszállás alatt, s e korszak tárgyalásával jelen munka már túlmegy több megelőző mű időkeretén, „Kisbér vezetői tőlük telhető módon mindent megtettek azért, hogy a helyi zsidóság embertelen körülményein enyhítsenek...” Nemzeti ellenállás sehol sem bontakozhatott ki az embertelenséggel szemben, de Kisbéren is voltak, – s ők alkották a döntő többséget –, akik egy tébolyult eszme táplálta gyűlölettel mentesek tudtak maradni. A kisbériek e szempontból kisebbségi 21 képviselőjét – bár a deportálásokban nem volt szerepük –, börtönbüntetésre ítélték a II. világháború után. A helyi illetőségű volt csendőroket 1947-ben az egykori zsidó hitközségi elnök vezette Nemzeti Bizottság igazolta. A kisbéri gettóból elhurcoltak tiszteletére 1954-ben, egy másik eszme jegyében elkövetett embertelenségek idején, emlékművet állítottak a helyi zsidótemetőben. (Hegedűs Pál 48 kisbéri és – a sajátos helyi viszonyok folytán – ászári holokauszt áldozatot nevez meg.)

Az említett, és egyéb a témában eddig napvilágot látott kiadványok számának szaporodása igen komoly társadalmi igényt jelez. Azt mutatja, hogy a magyar történelem és helytörténet részét képező kisebbségtörténet különös figyelmet érdemel. Egyfelől mert helytörténetírásunkat gazdagíthatják a témában rejlő tartalékok, ami például Kisbéren egy sorozat hosszú szünet utáni folytatását, az

ottani honismereti-helytörténeti kutatások töretlenségét reprezentálja. Másrésztől elengedhetetlenül fontos a valós eseményeket, tényeket és összefüggéseket bemutatni, a zsidóságnak a többségi nemzettel való együttélésben kialakult ellentmondásaival szembenézni, mert ez minden józanul gondolkodó kisebbségi és nagyobb közösség számára erkölcsi és korparancs is egyben.

Még akkor is, ha térségünk urbanizációs, migrációs, asszimilációs- disszimilációs-, etnostrukturális változásainak mikro- és makroszintű történeti kutatása és szigorúan-tudományos értékelése itt Közép-Kelet Európában nem könnyű, nem rövidtávú, de mindenképpen *elvégezendő* feladat.

Dr. Horváth Géza

TÓTH SÁNDOR:

Szabadszállás képeskönyve

Tóth Sándor, szabadszállási helytörténész, gyűjtő, Petőfi-kutató neve nem ismeretlen a *Honismeret* olvasói előtt.¹ Bár, a talán főmunkájának vehető *Szabadszállás múltjából* című, 2001 évvégén megjelent, 669 lap terjedelmű, gazdagon illusztrált könyvről folyóiratunk még nem ismertette, úgy érezzük, hogy most megjelent nagyszabású, az előbb említett könyvéhez sok szállal kötődő munkáját ismertetnünk kell.

Napjainkra, sok esetben lokálpatrióta indítástól, turista-idegenforgalmi célokot is szolgálva elterjedt, hogy egy-egy település történetét-népéletét, régi, legtöbbször helyi képes levelezőlapok újbóli kiadásával, vagy valamiféle könyvben-albumban való közzétételével ismertessék. Ezen az egyszerű – ám igen dicséretes – közzételési módokon, talán az új képi, vagy vizuális antropológia hatására is, Tóth Sándor több szempontból is változtatott. Mégpedig úgy, hogy nemcsak Szabadszállás (egyébeknél meglepően gazdag helyi) képes levelezőlapjait közli, hanem *Régi fényképek* összefoglaló cím alatt, 24 csoportba osztottan (Mezőgazdaság; Ipar, kereskedelem; Épület, építmények; Családok emlékei; Református Egyház életéből; Katolikus Egyház életéből; Óvoda; Iskolák; Tanfolyamok; Futballcsapatok; Leventék; Tűzoltók; Egyesületek; Műkedvelő előadások; Szüreti mulatság; Emlékművek; Temető; Események; Egyéb pillanatfelvételek; Régészet; Híres emberek; Belföldi kirándulások; Külföldi kirándulások) mintegy ezer, jobbára színes képet ad közre. Ezen képek java része Tóth Sándor gyűjteményéből származik, de tekintélyes részüket kiterjedt ismeretségi köréből „kölcsönözött” ennek a kiadványnak az elkészítéséhez. Szerzőnk nagyon ismert és népszerű ember Szabadszálláson, mindenkinek bizalommal fordult- és fordul, és adta oda, vagy kölcsönzi neki legfeljettebb „értékeit”, például féltve őrzött családi okmányait, fényképeit is. Tóth Sándor rendkívüli helyi tájékozottságának és

¹ A XXXII. Honismereti Akadémián tüntették ki a Honismereti Munkáért Emlékplakettel. Ld. Honismeret 2004. 4. 97. old. (Szerk.)

gyűjtő tevékenysége eredményességének az „adat-anyagközlőkkel” való személyes, sőt bizalomteljes baráti viszony az alapja. Tóth Sándor nagyon is megbecsüli adat-anyagközlőit-, kölcsönzőit. Neveiket nemcsak felsorolja a kötetben, hanem a kölcsönzött anyagokat, miután lemásolta, mindig, következetesen visszaszolgáltatta.

Gondoljuk csak meg, számos szabadszállási ember és család talán ebben a könyvben látja először az általa sem ismert dédnagyszülőket, volt katoná nagyapja képét, vagy éppen a nagyszülők lakodalmát! Tóth Sándor képeskönyve egyszerűen minden tekintetben átfogó, másrészt nagyon is részletező képi információkat nyújt a XIX–XX. századi Szabadszállás gazdasági-, társadalmi- és kulturális viszonyairól. Társadalmi vonatkozásban különösen fontosak a kisebb-nagyobb létszámú csoportokat, közösségeket ábrázoló képek. Az egész kiadványról azt mondhatjuk, hogy minden leírásnál, sőt sok-sok statisztikánál is jobban, pontosabban tájékoztat bennünket Szabadszállás életéről, de bizonyos azonosságok-hasonlóságok feltelezésével sok más település életviszonyairól is. Kiadványunkat igen eredményesen forgathatják a néprajzosok, a szociológusok, a történészek és a helytörténészek, művelődéstörténészek; mindegyikük forrásként kezelheti, értelmezheti és használhatja Tóth Sándor nagyszerű könyvét. Minden bizonytalanság számára ösztönző erővel is bír, azt sejtetve, hogy hasonló, ha nem is ilyen gazdag és talán nem is ilyen példásan szerkesztett képeskönyvet „odahaza” ők is össze tudnának hozni.

Így, kiemelve a kiadvány felmérhetetlen értékű, módszertanilag is irányít mutató kutatási-gyűjtési előmunkálatait, kicsit értetlenül állunk a könyv belső címlapjának hátlapján olvasható ezen szöveg előtt: „A kiadó írásbeli engedélye nélkül tilos a kiadvány egészének vagy bármely részének sokszorosítása, illetve egyéb felhasználása!” Nehogy félreértés essék; a kutató, vagy támpontként használt, idézett szövegek, szövegrészek, képek-illusztrációk található helyének, szerzőjének vagy szerkesztőjének pontos, bibliográfiailag kifogástalan megjelölése mindig és mindenki számára erkölcsi kötelesség. Itt azonban nem erről van szó, hanem arról is, hogy a számító- és fénymásoló gépek világában a sokszorosítás is tilos, de még inkább figyelemre méltó az, hogy a könyv, vagy egyes részei „egyéb felhasználása” (amibe aztán igazán sok minden belefér) is tilos. Különösen érdekesen érinti ez a passzus a hivatásos, de még inkább a honismereti-helytörténeti – semmiféleképpen se szeretnénk azt mondani, hogy nem hivatásos – kutatókat-gyűjtőket. Ez a probléma nem csak itt, Tóth Sándor nagyszerű, kutatási-gyűjtési vonatkozásban példaképként is szerepelhető szabadszállási képeskönyve kapcsán merül fel. Itt volna az ideje annak, hogy a szerzői-, szerkesztői-, kiadói jogok pontos és egységes megállapítsa mellett arról is döntsenek az illetékes ténylezők, hogy félre nem érthető módon megfogalmazzák, hogy mit szabad, vagy mit nem. Fontos volna, hogy az idevonatkozó döntéseket röviden, szabatos, félre nem érthető módon megfogalmazzák és széleskörűen elterjesszék, ismertessék.

Biztosak lehetünk abban, hogy Tóth Sándor Szabadszállási képeskönyve alapján igen sok hasonló gyűjtési- és kiadói munka indul meg. Ezek a kérdések velük kapcsolatosan is felmerülhetnek.

Ismeretünket azonban nem a szerzői-, kiadói jog körüli néhány bizonytalanság boncolgatásával kell befejeznünk. Sokkal inkább szükséges arról a nagyszerű, mondhatni példátlan erkölcsi és anyagi „hozzáállásról” megemlékeznünk, amelyet Szabadszállás Város Önkormányzata mutat általában a városban folyó honismereti-helytörténeti munka, sajátosan pedig Tóth Sándor munkájának támogatása és könyvei kiadása terén. De meg kell említenünk a közelebből nem ismert *Nyomda Text KFT.* (Kecskemét ?) nagyszerű, sok esetben színes technikával végzett szép tipográfiai (kemény papírkötéssel, mindkét borítón, nagyméretű színes archív fotókkal) munkáját is.

(Szabadszállás, 2004.)

Dankó Imre

BANA JÓZSEF:

A lövöldöző „levélhordozó”.

Jegyzetek Győr történetének lapjairól

Bana József már könyvének címevel sejteti: nem a szakirodalomból megszokott történelmi adalékokkal leszünk gazdagabbak. A lövöldöző „levélhordozó” elolvasása után úgy érezzük, hogy ezt a szellemes elnevezést aposztrofálhatnánk „lövöldöző levéltárosa” is, hiszen a szerző, a győri városi levéltár igazgatója, ugyan nem pisztollyal, hanem a kutatás szellemi fegyverével jobbra-balra, ám sohasem vaktában, maga is lövöldöz. Különleges munkáját olyan olvasmányosan, humorosan – a lelki derűvel megáldott szerzőt idézve – nem „laczafacázva” írta meg, hogy egyszerre illik rá a tudományos és a szórakoztató minősítés is. Mint tudjuk, ahhoz, hogy a kerek történet összeálljon, a kutatás a szintézis fázisát megérje, sok-sok aprólékos munka, jegyzet, előtanulmány, kisebb írás szükségeltetik. Ez a kis mozaikokból összeállított levéltári kiadvány szépen példázza ezt. A szerző – egy fejezet, a *Mesélő levelek* kivételével – a rendszerváltozás időszakában, a helyi sajtóorgánumban, folyóiratokban megjelent írásait veszi számba, és nyújtja át az olvasónak. A könyv legnagyobb értéke, hogy levéltári forrásokon alapul. A szerző „fond”-orlatosan „olvasztotta” egybe, egy-egy történetre a régen elfeledett töredékeket és melletteük, vagy inkább igazolásukra olyan, a fondjegyzékben rejtőz kérelmeket, beadványokat is közöl, amire csak szívós munkával bukkanhat rá a kutató. Bana József leporolta ezeket a kincseket, kordokumentumot varázsolt belőlük. Hogy miként? A jól felépített derűs kis történetek, a finom lazasággal egymáshoz illesztett „mozaikok” között szövegűhő forrásokat közöl: lapokat (Győri Közlöny 1853, Garabonciás Diák szatirikus lap 1884, Győri Hírlap 1908., TÉR-KÉP 1989, Kisalföld 1992), bulvársajtót, leveleket, évkönyveket (1930), főispáni iratokat, beadványokat, jegyzőkönyveket, sőt még számos anekdotát is belecsempésztet írásaiba.

Bana József – néhol Ovicz írói álnévvel publikált – a jelenkori témák korábbi párhuzamait, „múltbeli analógiáit” tárja fel, de úgy, hogy hozzájuk még kellő tanulságot is sugall. Nemcsak az elit élettörténeteiről, hibás lépéseiről tudhatunk meg tényeket, de a hétköznapi emberek kutatók által kevésbé „csemegezett” életparabjaira, a „kisemberek kalandjaira” is fény derül. Céltáblája is nagyon gazdag: megtudhatjuk kik voltak Győr polgármesterei, kik voltak előkelőségei, kinek milyen jó cselekedete, avagy „huncutsága” volt, például: ki mit ígért a választásokon. Megerősít bennünket a szerző abban is, hogy némely területen van mit tanulni az elődöktől. Sok ma is időszerű kérdés tűnik elő a múlt kódéből, így például a szociálpolitika, a kisebbségi helyzet. Rádöbbenhetünk arra is, hogy az élet számos ismétlődésre ad alkalmat. Történeszeknek, helytörténeti kutatóknak is igazi forrás ez a könyv (Győrhöz kötődő személyiségek, utcanévváltozások, épületek története).

A könyvcsemege több területen ölel fel. Így például a *Polgármesterek, közigazgatás, önkormányzat* részből megtudhatjuk kik voltak a város polgármesterei egészen a 1989-es rendszerváltásig (volt köztük kőműves, rendőrfőkapitány, asztalos is) kinek milyen jó cselekedete, illetve bűne (ígéret, botrány, sikkasztás) volt. Sőt azt is, hogy mit ígért a választásokon (hús hold föld a pannonhalmi apátság földjéből, Horthy kormányzó elcsapása, Habsburg Ottó megkoronázása). Megismerhetjük a kétszáz éve mondott „főnök”, a polgármester és az éjjeliőr esküjét – megjegyzem ez utóbbinál döntő a „többnyire magamat józanan viselendem” rész –, a tollnokok siráimait, a veszélyes mesterséget, a polgármesteri állást, és annak győri képviselőit. Megtudhatjuk még többek között azt is, hogy a közkedvelt Radó-sziget nevét Radó Kálmán kormánybiztosról kapta, aki a városnak adományozta ezt a földbirtokot. Az is kiderül, hogy milyen különleges bizottságok működtek korábban (borellenőrző, bordélyügyi, díszsírhelyet adományozó) a győri előljáráságon, és milyen utcanév változtatási kísérletek voltak Győrben. A szerző bátran osztogat jó tanácsokat (is) a mai politikusoknak. (*Éhes téhen nem tejel*).

Győr történelméhez tartozó egyéniségeket, személyiségeket mutat be a II. fejezet – Szinán pasától egészen a nótás kedvű rendőrfőkapitányig – természetesen a korabeli dokumentumok és anekdoták innen sem hiányoznak. Azt is megismerhetjük, hogy a kommmű/tanácskoztársaság alatt hova tűnt a megyéspüspök miscora és az egyik elvtárs hogyan osztotta el azt a „legsúlyosabb betegnek, valamint haldokló proletároknak”. Több olyan fontos történeti adalékot kapunk – például, hogy milyen feliratot tűzött ki Szinán pasa a fehérvári kapura, vagy hogy 1852-ben I. Ferenc József győri látogatása alkalmából a körszakállas arcok megbortoválását Dörner Ede megyefőnök rendelte el –, amelyek nem akármilyen különlegességekkel bővíthetjük ismereteinket Győr történetéről.

Helytörténeti kutatók számára is „csemege” az épületekről, intézményekről szóló rész, amelyben a most is időszerű témával, a Frigyes laktanya sorsáról, a Royal, a Vörös Csillag, majd a Rába Szállóról, illetve a múzeum (1939) építési történetéről olvashatunk információkat. Nem hiányozhatnak a

vallási élet kultúrtörténeti emlékei, érdekességei sem. Bana József írásából kiderül, a híres Szent László hermáról azt tartották, hogy megóv a földrengéstől, vagy ahogy 1940-ben – Ungvárral mellett – Győr is támogatta: Szent László napja legyen nemzeti ünnep. Megtudhatjuk azt is, hogy mikor érkeztek Győrbe az evangélikus hívek és jelenleg hogyan áll az egyházi ingatlanok ügye, sőt azt is, hogy a jelenlegi kitüntetéseknak volt-e előzménye. A *szociálpolitikai* fejezet is rejteget múltból mentett tanácsokat a mai kérdésekre, problémákra.

A *cigányokkal* foglalkozó VI. fejezet érzékeltes képet nyújt az itt élő kisebbségek életéről, szokásairól. Híradást kapunk a kóbor cigányok sikertelen és sikeres letelepítéséről, győri cigányzenész dinasztiák történetéről, életéről, muzsikás babéjaikról. Örök témát és problémát ölel fel a *prostituációról* szóló rész. Történelmi csemege az a hír, hogy száz éve csak az nyithatott bordélyházat, aki hátrányos szociális helyzetű volt, miként az is, hogy luxusbordély híján az urak irigykedtek és többször napirendre tűzték egy nyilvánosház építésének tervét. Az is kiderül, hogy a lakosok és kéjnlők között gyakran adódtak nézeteltérés.

S ki gondolná, hogy a régi levelek milyen sok mindenről mesélhetnek még. Így olvashatunk Xántus János fegyvertartási engedélyéről, az 1882-es banki visszaélésről, a szabadhegyi plébános esetéről a kutyákkal, sőt még ama nevezetes levélhordozó lövöldözéséről is. Győrhöz szorosan kötődik Baross Gábor neve. Bana József érthetően külön fejezetet szentel a „vasminiszter” emlékének, kultuszának (*Amiről a Baross út mesél, A Baross név megint szép lesz*). A halálához kötődő eseményeket is megismerhetjük, így azt, hogy temetésekor a győri üzletek zárva tartottak, és budapesti szobrára a város 500 Ft-ot adományozott.

A történelmük „vérzivatarai” enged bepillantást *A fasizmus, náci és a II. világháború* című fejezet. (*A győri Mussolini tér, Hungarista Nagynemzeti Térbolyda*) Megtudhatjuk, hogy hol voltak Győrben a nemzetiszocializmus híveinek gyűlései, és többek között azt is, hogy 1933-ban Gömbös Gyulát Győr díszpolgárává választotta. Szomorú eseményről adnak hírt az 1944-es győri bombázásról szóló dokumentumok, de helyet kapnak a könyvben a győri 1956-os események is. A történelmi firtoraként olvashatunk különböző korszakok kép le- és felakasztásáról, Lenin elvtárs és Kossuth képeinek többszöri cseréjéről (*Lenin, vagy nem Lenin?*). S az az olvasó, aki eddig nem talált magának megfelelőt, a „*Győri vegyes*” – győri üdvözlésként – XII. „rovatban”, biztosan örömet lel! (*Politika helyett farsangi maszkok, Szipoly Bonifác úr gyorsan szaporodjék, Egy nyugati is tönkremehet, A várva várt temetés – Utolsó halott, előre fuss!*) A szerző kitérő humorérzékét mutatják a fejezetcímek is: *Pérez beszél, kutyá ugat! Koporsók féláron – hőhár piknik, Stipi-stopi, enyém az „idus”, Rozsdás a vasminiszter, Az ágyasné betiltott kocsmája*. A tudományosság és szemléletesség igényét elégíti ki a kötet végén található névmutató, valamint a képek és a korabeli dokumentumok gyűjteménye. A színvonalas korhű képmutatók – amelyeket Kurcsis László grafikusművész áldmodott és valósított meg – jól illeszkednek a könyv sok-sok apró fejezetéhez.

Bana József bevezetőjében azt reméli, hogy kellemes perceket nyújt az olvasónak. Bizton állíthatom: ez sikerül. Egyetlen egy „hiba” róható fel az írónak, hogy az érdekes hírektől és a nevetéstől szaporodnak az ember „jó ráncái”. Egyébként az ilyenfajta nevetésről Eötvös Károly gondolatai jutnak eszembe: mi is hát szerinte a nevetés? A „léleknek dalra kerekedése, ropogós ugrádozása, vidám kurjongatása. Semmiféle szeszesimal nem hat olyan játékon, mint a józú nevetés. S ha az orvos patikaszerrel rendel: miért nem tud néhány adag józú nevetést is rendelni.” Bana József könyve, nemcsak jó hasznot hoz a Győrt kutató és szerető embereknek, de bizony felér egy jó gyógykúrával is.

(Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2001.)

Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna

KRISTON VÍZI JÓZSEF:

Közös nyelven Ungon, Berken Néprajzi játéktanulmányok a múlt század elejéről

A Kriston Vízi József által válogatott tanulmányokat tartalmazó kötet a XX. század elejének legfontosabb magyar néprajzi játékirodalmáról ad körképet, nemcsak a szakemberek, hanem a téma iránt érdeklődő pedagógusok számára is. A bevezető tanulmányban – Néprajzi játékkincsek a 100 évvel ezelőtti Magyarországról – a szerző a népi játék felfedezésének korai időszakáról ír: a legjelentősebb alapvetéseket s a kutatók első gyűjtőútjait veszi számba az Osztrák-Magyar Monarchia területén. A magyar gyermekjáték-kutatás nyolc korai jelentős alakját ismerhetjük meg, egy-egy tanulmányuk vagy gyűjteményük közreadásával.

Hathalmi Gabnay Ferenc erdömérnök az Ethnographia hasábjain megjelent felhívásra látott a gyűjtőmunkához, írásai jelentős ókortörténeti és etnológiai összehasonlító ismeretekről tanúskodnak. Ung vidéki gyűjtőútján csaknem félszáz „természetes játékszer” gyűjtött, s adott át a Néprajzi Múzeumnak. A kötetben szereplő Gyermekjátékok című munkájában Budán, Gödöllő és Vác vidékén, az Ung völgyében, a Balaton parti Szemesen, s a fiemei öböl néhány településén gyűjtött anyagot közöl. A temesvári születésű szerző gyermekéveinek egy részét, 1870–1875 között Budán töltötte, s mint „budai fiú” együtt játszott az ottani gyermekekkel, s játékaik egy része is németül folyt. A játékokhoz összehasonlító adatokat is idéz a temesvári és a fehértemplomi németektől.

Zsemley Oszkár hírlapíró, aki a Magyar Nyelvőr hasábjain a gyermek- és diáknyelvről is írt, a gyer-

mek- és játékközlő tanulmányozásával is foglalkozott. A fővárosi gyermekek játékaik című tanulmányában saját gyermekkori emlékeit eleveníti fel, dialektológiai pontossággal.

Hajnal (Holczmann) Ignác tanító Bácskai gyermekjátékok című munkájában egy délvidéki német falu, Torzsa játékszerait és játékaikat mutatja be, röviden kitérve a magyar gyermekjátékok befolyására. A szerző Bars vármegyében született, majd Túrkevény, a baranyai Petőcön, a bácskai Torzsán, s a Trencsén vármegyei Csacán tanított, s publikációi több regionális folyóiratban, országos nevelési lapokban és az Ethnographiában jelentek meg.

Gönczi Ferenc a néprajzi gyűjtés és kutatás, s a muzeológia iránt is elkötelezett tanító volt, a Muraköz, Göcsej és Hetés népeinek egyik első ismertetője, aki Zalából elkerülve Somogyország népéletét és gyermekvilágát kutatta. A gyermekek játékvilága Göcsej és Hetés vidékén című munkájában játék közben mondott verseket, mondókákat, tréfás hangutánzó párbeszédet, kiolvasó verseket, valamint gyermekjátékok leírását közli, s a játékszer rajzait is bemutatja.

Kiss Lajos hódmezővásárhelyi születésű néprajzkutató volt, akinek a Vásárhelyi kistükörben összegyűjtött írásai közül e kötetben az alföldi gyermekek egyik legkedveltebb játékaról, a sárkánykésztésről és a sárkányeresztésről szóló tanulmányát olvashatjuk.

Ifj. Gulyás János gyulai néprajzi gyűjtő munkái az Ethnographiában, a Néprajzi Értesítőben és a Nemzeti Kultúrában olvashatók. A Sárkányozás Gyulán című közleménye értékes adatokkal szolgál a téma kutatásához.

A szegedi Kovács János távirai hivatali főnök, s a nagy múltú Dugonics Társaság tiszteletbeli elnöke „a város folkloristája” volt. Játékok és mulatózások címmel olvashatók e kötetben a szegedi gyermekek és felnőttek játékaik és különféle hétköznapi és ünnepi szórakozási formái: a mesélés, a kártyajátékok, a kocsolyázás, a labdajátékok, a nagy és kis méta, a goszpodi, a dólézás, a glikkerezés és számos más régi szegedi játék. A gyermekek életéhez és a gyermekjátékokhoz fűződő versek, dalok is a XIX. század második felének népköltészetét idézik.

A kötet utolsó közleménye az ország északi tájaira vezeti el az olvasót: Istvánffy Gyula Palóc- és barkófieldi gyermekjátékok című munkája, mely Heves és Borsod vármegyei gyűjtéseiből ad válogatást. A szerző tanár, néprajzkutató, aki több mint 40 tanulmányt és könyvet írt az északi magyar népcsoportokról és a szlovákokról, s igyekezett megragadni e táj néprajzi sajátosságait.

(Pont Kiadó, Budapest, 2003)

Bereznai Zsuzsanna

Honismereti Bibliográfia

Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. Főszerk: *dr. Hudi József*. Pápa, 2004. 1-2. sz. 106 old. – A tartalomról: *Hudi József*; *Ethey István* veszprémi könyvkötő tevékenysége; *Kasza Georgina*: „Mitsoda élet az ilyen!” Péter Krisztina contra Szőke László (egy református válóper története); *Köblös József*: Liber legum coetus Papensis: Újabb kutatások a pápai református kollégium első törvénykönyvével kapcsolatban; *Mezei Zsolt*: A reformáció háromszázados ünnepé Pápán 1817-ben; *Dominkovits Péter*: Egy 17. szd-i pápai főbíró, rauser Gergely végrendelete; *M. Zs.*: Adalék az 1848-as események pápai történetéhez.

Armálisok. Nemesi címerlevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477 – 1898. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg 2004. 135 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Főszerk.: *dr. Vékony László*. Szabadka 2004. VII-IX. (30. szám) 158 old. – A tartalomról: *Kiss Vilmos*: „Felszabadulástól – felszabadulásig”: Szabadka története 1941–1944; *Gerhardt Rudolf*: Fragmentumok Szabadka kronológiájához 1941–1944; *Ricz Péter*: Felszabadítás vagy megszállás. A Magyar Királyi Honvédelmi délvideki hadjárata 1941 áprilisában; *Lalla Gábor*: Trianon áldozatai; *Szabó Zsombor*: Változások Szabadka térszerkezetében és városképében a II. világháború alatt; *dr. Hegedűs Antal*: A római katolikus egyház a Bácskában 1941–1944 között; *Balassy Illdikó*: Két sorsfordító nap Zentán 1941. április 12. és 1944. október 8.; *Albert Iván*: A bajai zsidóság a holokausztban; *Kocsis Antal*: Topolyai zsidók; *Tári László*: Az egészségügy helyzete Zentán 1941-től 1944-ig; *Táborosi László*: Zenta sporttörténete 1941. április 12. – 1944. október 8.; *Kalapis Zoltán*: Egy serdülő legényke a háborúban; *Becherer Károly*: Hódtság 1941–1945; *Kovács Endre*: Mikor a Délvidék visszatért...; *Uri Ferenc*: Mi történt Csúrogon 1941–1954-ben; *Okrész Károly*: A temerini Magyar Királyi Állami Polgári Iskola három éve; *Weissenbeck József*: A háborús évek műkedvelődési élete; *Németh Ferenc*: Bánáti írók szervezkedése mostoha időben; *Engi László*: A magyar iskolahálózat kiépítése a Bánságban a német megszállás alatt 1941/44-ben; *Kovács Mária*: Háborús keserveink (1941–1944); *Mészáros Zoltán*: Nyilasok és egyéb szélsőséges mozgalmak, valamint szerepük a Délvidéken/Vajdaságban; *Szabó J. József*: Kastélyfosztogatás, mükincsrablás a felszabadított engedélyével; *Gerlovics Szilveszter*: Pengőrendszer a Bácskában. Magyarország pénzeinek forgalma a visszafoglalt Délvidéken 1941–1945; *Ricz Péter*: Egy bánáti magyar oktatásügyi dokumentum 1942-ből; *Uzon Miklós*: Hogyan éltem meg az 1941–1945 közötti időt Szabadkán; *Banner János*: Régészeti feladatok a Délvidéken (1942); Magyar színjátszás a megszállt Szabadkán; *Szabó Pál Zoltán*: Doroszló és Szatpár szövetsége; *Horváth József*: Széttépett évszázad 1941–1944.

Bernád Ilona – Gazda József: Magyarok amerikája. Útirajz, szociográfia. Medium Kiadó. Sepsiszentgyörgy 2004. 271 old.

Bunyitay Vince: A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig (1883). Hasonmás kiadás. Nagyvárad 2001. 540 old.

Dobri Mária: A szeminárium kápolnája. Szerk.: *Orbán Róbert*. Séták Szombathelyen. Szombathely 2003. 16 old.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2004. 4. 129 – 180. old. – A tartalomról: *Lovas Kiss Antal*: Pap, közösség, hatalom – Kistelepülések katolikus papjainak helyzetét meghatározó tényezők a II. világháborút követő évtizedekben; *Ujváry Zoltán*: 190 éve született Erdélyi János; *Eperjessy Ernő*: Állatnevek Somogyban; *Papp Richárd*: „Ami mi magyarittabéiek adunk a nemzetnek”; *Kriston Vízi József*: Fény a folklorban – folklor a fényben; *Szilágyi Miklós*: Egy kéziratban maradt cikk 1969-ből; *Tóthné Pásztor Ágnes*: Székházak szerepe a dévaványi egyesületek életében; *Pocsainé Eperjesi Eszter*: Harsányi István néprajzi munkássága; *U.Z.*: Ponyva Savanyú Jósikáról; *U.Z.*: Egy invariáns ballada; *U.Z.*: Feszty Árpád előterjesztése a magyar népművészet felkarolására; *Szonda István*: A gomaendrődi Tájház-kereszt története; *Bódi Erzsébet*: P. Szalai Emőke hatvanéves; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A 60 éves Bárt János köszöntése; *Keszeg Vilmos*: Faragó József sírjánál; *Papp Richárd*: Boglár Lajos; *Horváth László*: Tálás László sírjánál.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvpolók Szövetségének folyóirata. 2004. 5. 20 old. – A tartalomról: *Balázs Géza*: Látszólagos világ; *Zilahy Lajos*: „Vita” a nyelvmuvelésről; *Graf Rezső*: A mindennapok nyelvi hordalékából; *Kemény Gábor*: Nyelvi mozaik; *Bán Ervin*: Miért van a nyelvmuvelésnek létjogosultsága; *Láng Miklós*: Anyanyelvűség az EU-ban; *V. Raisz Rózsa*: Sajjtalan – sajttalan, sóttan; *Jakab István*: Is, sem (se) közbevetés előtt és után; *Bozsik Gabriella*: Szóösszetételek az intézménynevekben; *Balog Lajos*: Fél(re) fordítók; *Török András István*: Fordítási hibák szellemi restéségből; *Batár Levente*: A védelem és a védő mint szóösszetételei utótag; *Holczer József*: Meddig értelmező, mettől minőségjelző; *Kardos Tamás*: Anyagnévi „rontom-bontom” jelző.

Ég áldjon, Somkerék! Szerk.: *Guther M. Ilona*. Nagyvárad 2004. 116 old. – Összeállítás a településeiről megjelent írásokból.

Hazahívó. A Vas megyéből elszármazott jeles személyiségek első találkozásának írásos és képi dokumentumai (2001. május 20.). Összeáll. és szerk.: *Zsámboki Árpád*. Vas Megyei Honismereti Egyesület. Szombathely 2004. 92 old.

Hevesi Honismeret 9. Szerk.: *Dr. Csiffáry Gergely*. Kiadja a Heves Megyei Honismereti Egyesület. Eger 2004. 91 old. – *Hajdú Jánosné*: A Heves Megyei Honismereti Egyesület 2003. évi közhasznúsági beszámolója; *A Vas Megyei Honismereti Egyesület* 2003. évi számviteli beszámolója; *Somfai Tiborné*: A 2003. évi Reck-Várbükki tábor értékelése; *Horváth János*: A Hatvani Honismereti Kör 2003.

évi tevékenysége; *Sereg József – Mihalik József*: Beszámoló a 300 éves Rákóczi Jubileum gyöngyösi rendezvényéről; *Honismereti Nap 2004*. Belpátfalva; *Murányi Dénes – Murányi János*: Fejezetek Nagyút történetéből; *Mészárosné Pusztai Éva*: A Forrás Gyermekek-Szabadidőközpont tevékenységéről; *Somfai Tiborné*: A honismereti-népművész szakköri foglalkozásokról; *Csiffáry Gergely*: A régi Magyarország vadaskertjei és azok jelentősége.

Hét Nap. Vajdasági Magyar Kalendárium. A tartalomból: *Dévavári D. Zoltán*: A törökverő Hunyadi; *Szöllősy Vágó László*: A XI. Vajdasági Magyar Ünnepi Játékok megnyitónapszámának házigazdája: Oroszlámos; *Kovács Nándor*: Szerzetesek és szerzetesnők; *Böndör Pál*: Ötvenöt éves az Újvidéki Rádió; *Dudás Károly*: Bori Imre halálhírére; *Orosz Ibolya*: Felavatták a Kosztolányi Gimnázium épületét; *Burdányi Nándor*: Középkori útirányok a Délvidéken; *Beszédes Valéria*: Csikéria, a sor, amely nem vezet sehová; *Dév Zoltán*: Békülés Goethe ürügyén – Ismeretlen Kosztolányi-levél; *Barácius Zoltán*: A szabadkai Népszínház magyar társulatának ünnep- és gyásznapjai 1945-től napjainkig.

Hoppál Mihály: Folklor és hagyomány. Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet, Bp. 2004. 193 old.

Hovány Lajos: Vizeink nyomában. Különös tekintettel Északkelet-Bácskára. Grafoprodukt kiadás. Szabadka 2002. 324 old.

Jászsági Évkönyv 2004. Kiadja a Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény, 2004. 252 old. – A tartalomból: Dokumentumok Darázs Árpád karnagyáról; *Kelényi István*: A táj és szelleme; *Ótvös Nagy Ferenc*: Amikor a szülőföld hív; *Darabos Pál*: Hamvas Béla halálélményei; *Győri Gyula*: Újabb latin nyelvű feliratok Jászberényben; *Töröcsik István*: Egy határkő a Jászságban;

Kisfaludy László: A kisfaludi Kisfaludy család története. *Régi magyar családok 2*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok igazgatósága. Debrecen 2004. 222 old.

Kígyósi Hírmondó. Az Újkígyósert Közalapítványi időszaki, közéleti és kulturális kiadványa. Újkígyós 2004. 28 old. – A tartalomból: *Harangozó Imre*: Világosítsd föl gyermeked...; *Harangozó Gábor*: Újkígyóson és környékén talált későrómai éremleletek; *Tusjak Jánosné*: A mi Krisztánk [gróf Wenckheim Krisztina]; *Boczo Szilvia*: Összegyűlték a Bánfiak; *Balogh László Csaba*: Hadvezér és fejedelem, bujdosó vagy száműzött? [Rákóczi Ferenc].

K. Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése (1944). Gondolat – Európai Folklor Intézet. Bp. 2004. 424 + 35 old.

Kovács Attila: Földreform és konzolidáció a Lendva-vidéken a két világháború között. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva 2004. 453 old.

Kovács László – Nagy Zoltán: Magyarok Moldvában. *Tölgya Könyvek*. Somos Kiadó és Tanácsadó Bt. Bp. [2004]. 135 old. Színes fényképalbum.

Közös múltunk a középkori Vas vármegyében. Szerk.: *Kiss Gábor, Zágorhidi Czigány Balázs*. Kiadja a Vasi Múzeumbarát Egyesület. Vasvár 2004.

Mojzes Antal: Bajmok a családnevek tükrében. Grafoprodukt Kiadása. Szabadka 2004. 344 old.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 11. 24 old. – A tartalomból: *Daczó Katalin*: A jövőt az alapfokú oktatás megerősítése jelenthetné – államtükári következtetések; *Róka Szilvia – Hegyesi Attila*: Legyen Ön is kereszta; *Gál Mónika*: Tartalmi beszámoló a II. Csángó Ifjúsági Táborról; *Márton Attila*: „Megöltek egy leányt...” – A gimesi gimnázium; *Csirák Csaba*: Csángómagyar gyermekek Szatmárnémetiben; *Duma András*: Csángó sors Ignác Rózsa életének egyes műveiből; *P. Jáki Sándor Teodóz*: Még Árpád-házi Szent Erzsébet a védőszent az egyik templomban (Ickány–Ipcani 1998); *Mirk Szidónia-Kata*: Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhonban 1868; *Halász Péter*: Magyarfalva külterületi helynevei; *Petrás Ince János* tudósításai VI.; *Részletek Csúry Bálint* nyelvész moldvai üti-beszámolójából; *lancu Laura*: Novemberi eső.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 12. 24 old. – A tartalomból: *Oláh-Gál Elvira*: Történelmet írtak Pusztinában [Szent István-szobor avatás]; *Oláh-Gál Elvira*: Küldötték jártak a jászvásári zsinaton; *Cătea Maricica*: Öt éves a Szeret-Klézse Alapítvány; *Joca Oana*: Csicsó Anti bácsi köszöntése; *Gazda Árpád*: Csángókonferencia Bákóban, *Oláh-Gál Elvira*: S há'ha a kalap es kikerülne...; *Ambrus Lujza*: Csángó napok Csíkszeredában; *Ferencz Angéla*: „Hegyen-földön járogatok vala...” – Ádám Gyula fotókiállítása elő; *Oláh-Gál Elvira*: Hasonló pályán dolgozom, mint édesapám... – Beszélgetés Domokos Máriával; *Borbáth Erzsébet*: „Bokréta kötögetem vala...” – S csíkszeredai Csángó Napok összegzése; *Mihály-deák Adél*: Csángónapi gondolatok; *Fekete Réka*: V. Csángó Nap Sepsiszentgyörgyön; *Böjte Csaba*: Hátányban; *Halász Péter*: Magyarfalva külterületi helynevei; *Részletek Csúry Bálint* nyelvész moldvai üti-beszámolójából; *Petrás Ince János* tudósításai VII.; *lancu Laura*: Földhöz tapadt Ég.

Mózes Teréz dr.: A révi népi fazekasság monográfiája. A fehér kerámia helye a népművészet történetében. Szerk.: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2004. 129 old.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2004. 11. 22 old. – A tartalomból: *dr. Szénássy Zoltán*: Száz év múltán Jókairól; *dr. Szénássy Árpád*: Már Révkomáromban is [a temetők pusztításáról]; *dr. Kiss László*: Száz éve hunyt el a „testgyenyésztés” és a „gyógytestgyakorlat” magyar úttörője: Batizfalvy Sámuel; *Böszörményi István*: Középkori templomok Nagylibercsén és Nógrádszentpéteren; *Mucha Pál*: Árpád-házi Szent Erzsébet; *Vágvölgyi Szilárd*: A brassói milleniumi emlékmű; *Petrovay Resko Sándor*: Bocsanat, Pollack úr!; *Gerendás Lajos*: A Szent Márton-nap és hagyományai; *Priskin Magdolna*: Jedlik Ányos munkássága, találmányai; *Budai Ernő*: Szülőfalum szép határa – A hajdani majorok rövid története; *Sztrecskó Rudolf*: Gécy Julianna árulása; *Motesiky Árpád*: Falvak, települések és kastélyok a Felvidéken.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2004. 12. 22. old. – A tartalomról: *Benyák Mária*: Karácsony üzenete; *dr. Szénássy Árpád*: Követendő példa Koroson; *dr. Szénássy Zoltán*: Emlékezés a komáromi aradi emlékmű felavatásán; *Cseh Gizella*: Édes Gergely emlékezete; *Csáky Károly*: Blatny (Blatný) Tibor; *Vágölgvy Szilárd*: A zimonyi milleniumi emlékmű; *Petrovay Resko Sándor*: Tönkrement, pusztulásra ítélt kastélyok Tornóczon; *Tóth József*: Bocskai István, a bihari nagyr; *Resko Sándor*: Új honfoglalás; *Vági Szilveszter*: Pray György; *Kunné Kubicza Erzsébet*: Bobovniczky Gyulára emlékezünk; *Gerendás Lajos*: A Szent Márton-nap és hagyományai; *Priskin Magdolna*: Jedlik-hagyományok ápolása Szimón III.; *Motesiky Árpád*: 125 éve született a tudós vadász, Jurán Vidor; *Sztrecskó Rudolf*: Petzval József találmányai; *Danis Ferenc*: Településtörténeti barangoló; *Priskin Magdolna*: Jedlik-hagyományok ápolása Szimón IV.;

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. 2004. 5. 269–340. old. – A tartalomról: *Duhay Gábor*: A táj védelméről; *Kiss József*: A világörökségi Hollókő-ófalú műemlékei, természeti értékei védelmének rövid ismertetése; *Kovács Dezső*: Hollókő-dossier; *Haris Andra*: Műemléki épületek kutatásának módszertana és annak változása; *Arnóth Árpád*: Újra az újraépítésről; *Pamer Nóra*: Még egyszer a kislánai várról.

Papp Gézáne dr., dr. Klébl Ágnes: Dél-Pest és környéke a középkorban. *Soroksári Könyvek*. Kiadja Budapest Főváros XXIII. kerület Önkormányzata. Bp. 2004. 76 old.

Papp Gézáne dr., dr. Klébl Ágnes: Pest déli környéke a török korban. A pesti mező. *Soroksári Könyvek*. Kiadja Budapest Főváros XXIII. kerület Önkormányzata. Bp. 2004. 106 old.

Papp Izabella: Görög kereskedők a Jászkunságban. Kétszáz év dokumentumaiból. *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei* 6. Szerk.: *Zádorné Zsoldos Mária*. Szolnok 2004. 372 old.

Peröcsény. Irta: Darányi László – dr. Koczó József – Pásztor Csaba. Kiadja az Önkormányzat. Peröcsény. 2004. 16 old.

Ráduly János: Fekete szőnyeg a sátor. Néprajzi tanulmányok, közlések. Impress Kiadó. Marosvásárhely 2003. 159 old.

Ráduly János: Siratóim lesznek az égi madarak. Székely népballadák. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely 2004. 106 old.

Ráduly János: Titkok a rovásírásban. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely 2004. 123 old.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2004. 5. 20. old. – A tartalomról: *Farkas Kristóf Vince*: Jászfényszaru templomának története; *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet*: Hagyományörzés – hagyományteremtés napjainkban; *Székely Gábor*: Röttenetős mögesótt esetők; *dr. Vadász István*: Pergamenkötésű könyvek a XVII. századból; *Gömöri Árpád*: Kétnyelvűség Európa kü-

szében; *Újdonság a jászladányi tájház*; *Kiss Erika*: Múzeumi születésnap Jászberényben; *Dankó Imre*: Emlékezés Fehér Gézára, Kunszentmiklós nagy fiára; *Víg Márta*: Egy kunhegyesi civil szervezet 15 éve; *Víg Márta*: 15 éve történt [Karcagon az első Nagykun Sportviadal]; *Benedek József*: A jászakiséri oklevél restaurálása; *Petrányi István*: Az ötvenes évek szórakozásairól; *Fodor István Ferenc*: Új oltárkép Jákóhalmán; *Jákóhalmi hírek*; *Kiss Erika*: Kelták és szkiták Jászberény határában; *dr. Bartha Júlia*: Kun viadal 2004.; *Fényszaru* megemlékezés.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2004. 6. 20. old. – A tartalomról: *dr. H. Bathó Edit*: A Jász Múzeum szerzeményei: Címeres evőeszközlemezlet; *Új helyén a Türi Fazekas Múzeum*; *Mátics Béla*: Megszépült a porteleki templom; *Selmecci Attila*: Lehel kúrtje és kultusza; *dr. Órsi Julianna*: „Menyasszony, vőlegény, be szép mindakettő” – Időszaki kiállítás a türkevei Finta Múzeum Vadász Pál Kiállítótermében; *Kiss Erika*: Karácsonyi emlékek a XX. századból; *dr. Kaposvári Gyöngyi – Pató Mária*: Kettős jubileum Szolnokon: könyvtár és múzeum született 70 éve; *Balogh Mihály*: Fehér Géza kiskunsági tanulóévei és emlékezete; *Balog János – Hortiné dr. Bathó Edit*: Köszönet a 2004. évi támogatásért; *Fodor István József*: Jákóhalmi hírek; *Rakó József*: Pro Patria! Hűségge!; *Győri János*: Egy hagyományörző asszony életútja; *Magyar Alíz*: Emlékezés a hatvan évvel ezelőtt történt eseményre; *LL*: Hagyományt teremtettek.

Szabadka és vidéke 1848/49-ben. Levéltári dokumentumok. Gyűjtötte: *Iványi István és Magyar László*. *Bácsország Könyvek* 4. Grafoprodukt kiadás. Szabadka 1998. 350 old.

A szabadkai kiadványok bibliográfiája – Subotieka Bibliografija 1918 – 1944. Összeállította: *Kiss Gusztáv, Bučant, Eva; Élikoviaz, Katarina*. Szabadka-Subotica 2003. 423 old.

Tóthárpád Ferenc: A kőszegi kaszinó 170 éve – Adalékok a kőszegi kaszinó(k) történetéhez (1832–2003). Kőszegi Várszínházért Alapítvány. Kőszeg 2003. 104 old.

Tóth Endre: Szent Quirinus savariai vértanu. Szerk.: *Orbán Róbert. Séták Szombathelyen*. Szombathely 2003. 16 old.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. Kiadja Újpest Önkormányzata. Bp. 2004. 34. 32. old. – A tartalomról: *Szöllősy Marianne*: 1914 ősze Újpesten, *dr. Dercze Tamás*: „sodrában a szörnyű malomnak – Az első világháború első hetei az újpesti sajtóban; *dr. Szerényi Antalné*: Az újpesti elemi iskolák története 1. (1841–1869); *Balogh János Mátyás*: Illusztrált napisajtónk első bűnügyi szenzációja: Az 1878-as újpesti rablógyilkosság; *Bazsó Gábor – Iványi János*: Az újpesti zsinagóga; *dr. Hencsei Pál*: Kende Rezső dr., az 1928-as olimpiai tornász résztvevője; *P. Szabó Melinda*: A legrégebbi könyv...; *Szöllősy Marianne*: Egy eltűnt épület emlékei; *dr. Kriska György*: Az ősi erdő díszje, a gombák; *Jolsvai András*: A legidősebb Fábian fiú; *Hirmann László*: Fekete János gróf; *Szöllősy Marianne*: Egy újpesti világhírű.

*Régi sírkő Hunyad megyéből,
a cikket lásd a 51. oldalon*

Áts László sírköve. Nagyrápoly, 1830

300 Ft

Nedec vára

